شعر و میێژوو

پراکتیزەکرنا میتۆدا ڕەخنا میژوویی لسەر هۆزانا نوو یا کوردی - دەڤەرا بەهدینان (١٩٧٠ – ١٩٩١)

رێڤەبەرێ گشتی و سەرنڤیسەر
موئەیەد تەیب

- **ژمارا وەشانێ** : (٤٢٥)
- **ناڤێ پەرتووکێ** : شعر و مێژوو/ پراکتیزەکرنا میتۆدا ڕەخنا مێژوویی لسەر هۆزانا نوو یا کوردی - دەڤەرا بەهدینان (١٩٧٠ – ١٩٩١)
- **نڤیسین** : انتصار نجیب جوقی
- **بەرگ** : نەجمەددین بیری
- **دەرهێنانا ناڤەرۆکێ** : شڤان ئەحمەد
- **سەرپەرشتکارێ چاپێ** : شێروان ئەحمەد تەیب
- **چاپ** : ئێکێ - ٢٠١٦
- **تیراژ** : (٥٠٠) دانە
- **ژمارا سپاردنێ** : (٢٠٧٥) ل رێڤەبەریا کتێبخانێن گشتی ل پارێزگەها دهوکێ.
- **چاپخانە** : (Matris) - ترکیا

© مافێن چاپکرنێ دپاراستی نە

دهۆك/ جادا مازی / تاخێ ئاشتی / ئاڤاهیێ سپیرێز

www.spirez.org www.spirez.com

شعر و مێژوو

پراكتیزەكرنا میتۆدا ڕەخنا مێژوویی

لسەر هۆزانا نوو یا كوردی

دەڤەرا بەهدینان (١٩٧٠ – ١٩٩١)

نڤیسین

انتصار نجيب جوقي

2016 سپیرێز

ئەڤ پەرتۆك د كۆكا خۆدا نامەیا ماستەرێ یە پێشكێشی ئەنجومەنا فاكۆلتی یا زانستێن مرۆڤایەتی - زانكۆیا زاخۆ هاتییە كرن وەكو پشكەك ژ پێدڤی یێن وەرگرتنا پلا ماستەرێ د ئەدەبێ كوردیدا، ب سەرپەرشتی یا:

د. نزار ئورمانی

و گەنگەشەكرنا:

پ. ه.د. نەوزەت ئەحمەد زێباری

پ.ه.د. عبدی حاجی

پ. ه.د. عیماد وەیسی خالد

دیاری بۆ...

- ئەو کەسێ وەکو چرایێ خۆ دسۆژیت ژ پێخەمەت ڕۆنبوون و گەشبوونا ژیانا مە، بابێ هێژا.
- ئەو کەسا فێری ئومێدەواری و خۆڕاگرییا ژیانێ کریم، دایکا دلۆڤان.
- هەڤال و دلخۆشکەر و خەمهەلگرێن ئەڤێ نامێ، خویشکێن من یێن خۆشتڤی (کاڤین، پاکیزا، ئولیڤیا، شکریە، جەنان، هەدار) و برایێ هێژا (هوگر).
- گیانێ مامۆستایێ هێژا (د. عبدولسەمەد ئیسلام تەها).

سوپاس بۆ...

- ماموٚستایێ زۆر بەرێز (د. نزار سەلمان تاهر) ژ بۆ سەرپەرشتیکرنا ئەوی بۆ ئەڤێ نامێ و ب ڕێنمایی و تێبینیێن زانستیانە ئەڤ ڤەکۆلینە دەولەمەندکری، دیسان ژ بۆ ئەوێ ئازادییا دایە من بۆ هەلبژارتنا دیوان و هۆزانان.
- ماموٚستاییێن بەرێز (د. نعمەت الله حامد نهێلی، د. بەیان ئەحمەد حوسێن) ژ بۆ پشتەڤانی و هاریکاریا ئەوان د دانا ژێدەراندا.
- خالێ هێژا (م. سالح جاسم) ژ بۆ هاریکاریا ئەوی لگەل من د لێگەریان و کۆمڤەکرنا ژێدەراندا.
- بەرێزان (داود محەمەد، زێمار خالد، کاڤین نەجیب) کو د وەرگێرانا ژێدەراندا هاریکاریا من کرین .
- هەڤالان (ژیمان سەبری، جواهر جوقی، خالد علی معروف، یەهمان محەمەد، ژێهات قادر، ئیڤان حەجی مەقسو) ژ بۆ پشتەڤانیا ئەوان.
- بەڕێزان (د. بەدرخان سندی، د. فازل عمر، خەلیل دهۆکی، فەیسەل مستەفا، موئەیەد تەیب، محسن قوچان، ڕێکێش ئامێدی) ژ بۆ هاریکاریا ئەڤان د گەل مندا.
- هەموو ماموٚستاییێن پشکا زمانێ کوردی ل هەر دوو زانکۆییێن دهۆك (ئاداب و بنیات) و زاخۆ یێن کو ب هەر ڕەنگەکێ هەیی هاریکاری و پشتەڤانی ل من کرین.
- کارمەندێن پەرتووکخانێن سکولا ئاداب ل زانکۆیا دهۆك و سکولا زمان ل زانکۆیا زاخۆ.

ليستا پەیڤ و كورتكرييان:

د ئەڤێ نامێدا وەك ئاسانكاری بۆ خواندەڤانان هندەك پەیڤ ب پیتان هاتینە كورتكرن، ب ئەڤێ ڕەنگێ ل خوارێ:

ب زمانێ كوردی	
كورتكری	پەیڤ
ل	لاپەرە
ب	بەرگ
و	وەرگێران
ب. ن	بێ نڤێسەر
ژ	ژمارە
چ	چاپ
د	دكتۆر
ئا	ئامادەكرن
پ.ھ	پرۆفیسورێ هاریكار
پ.ی	پرۆفیسۆرێ یاریدەدەر
به	بەرهەڤكرن

ب زمانێ عەرەبی	
كورتكری	پەیڤ
ت	الترجمة
ج	الجزء
ص	الصفحة
د. ت	دون تاريخ الطبع
د. م. ط	دون مكان الطبع
د.م	دون المؤلف
ع	العدد
م	المجلة
ط	الطبعة

ب زمانێ ئینگلیزی	
كورتكری	پەیڤ
P	Page
TV.	Television
P.M	Post Medium

کورتییا ڤەکۆلینێ

ڕەهەندێ مێژوویی ب شێوەکێ گشتی یێ بوویە هاندەرەکێ گرنگ د گەلەك خواندنێن مرۆڤایەتیدا و ڕەخنا ئەدەبی مفا ژ ئەڤی بیاڤی دیتییە، هەر د ئەڤی چوارچووڤیدا گەلەك خواندنێن ئەدەبی ب بۆچوونەکا مێژوویی لسەر هاتینە ئاڤاکرن. چونکو تێکستا ئەدەبییا داهێنەرانە بەرهەمێ ڕۆژگارا نڤیسەرییە، ئانکو مێژوو و کەلەپوور و کاودانێن ئەوان، ب شێوەکێ ڕاستەوخۆ یان نەڕاستەوخۆ ژ لایێ وژدانی، هزری و ئایدیۆلۆژی کارتێکرنا خۆ لسەر نڤێسەری کریە.

ب ئەڤی ئاوایی بوویەرێن مێژوویی دبیتە ڕەگەزەکێ گرنگ ژ پێکهاتا تێکستا ئەدەبی یا داهێنەرانە، ئەڤجا ب مەبەستا شلۆڤەکرنا ڕامان و هێماگەرییا تێکستێ و ل گۆرەی زانینا مە چ خواندن و ڤەکۆلینێن سەربەخۆ د ڕەخنا کوردی یا هەڤچەرخدا، لسەر ئەڤی بابەتی نینن کو تێکستێن هۆزانی ژ لایێ مێژوویڤە لێکنێزیك کربن. ئەڤێ چەندێ ئەم هاندایین بابەتێ (پراکتیزەکرنا میتۆدا ڕەخنا مێژوویی لسەر هۆزانا نوو یا کوردی دەڤەرا بەهدینان ١٩٧٠- ١٩٩١) هەلبژێرین و د گەلدا ڕەگەزەکێ ڕەخنەیی وەربگرین و ڕەهەندێن ئەوێ یێن تیۆری یێن گشتی و تایبەتی دیاربکەین.

د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا ئەڤ بابەت ل سەر کۆمەکا هۆزانان هاتییە پراکتیزەکرن و ل گۆرەی بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی وەکو (ڕەگەز، ژینگەه، سەردەم) ئەو تێکست شلۆڤەکرینە. ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە خۆیابوویە کو ڕەگەزێ مێژوویی فاکتەرەکێ بهێزە ژبۆ ڤەکۆلینا ئەوان تێکستان و هاریکارە ژ پێخەمەت دیتنەڤەیا دەلالەتا ڤەشارتییا تێکستان، هەروەسا بۆ مە خۆیابوویە بوویەر و هۆکارێن مێژوویی کارتێکرنا خۆ لسەر هۆزانڤانان هەبوویە و ڕەهەندەکێ مێژوویی د تێکستێن خۆ یێن داهێنەرانەدا بەرجەستە کرینە.

ناڤەرۆك

ناڤەرۆك	لاپەر
پێشەكی	**١٧**
پشكا ئێكێ: (ڕەخنا مێژوویی: پێكهاتە و بەرجەستەبوون)	**٢٣ - ٧٠**
١- ١- سەمتێن تیۆرێن ڕەخنەیی:	٢٥
١- ٢- زاراڤێ ڕەخنا مێژوویی	٣٣
١- ٣- تێگەه و پێناسەیێن ڕەخنا مێژوویی	٣٧
١- ٤ - سەرهلدان و پەیدابوونا ڕەخنا مێژوویی	٤٧
١- ٥ - ناڤدارترین نڤیسەرێن ڕەخنا مێژوویی	٥٧
پشكا دوویێ: (بنەما و پێرابوونێن ڕەخنا مێژوویی)	**٧١ — ١١٢**
٢- ١- بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی	٧٣
٢- ٢- گرنگترین پێرابوونێن ڕەخنا مێژوویی	٩٨
٢-٣- ڕەخنا ڕەخنا مێژوویی	١٠٥
پشكا سێیێ: (پراكتیزەكرنا ڕەخنا مێژوویی لسەر تێكستـ..)	**١١٣ — ٢٢٢**
٣-١- هۆزانا (بەدرخان سندی)	١١٦
٣-٢- هۆزانا (عەبدولرەحمان مزوری):	١٤٤
٣-٣- هۆزانا (خەلیل دهۆكی)	١٥٠
٣-٤- هۆزانا (فەیسەل مستەفا)	١٥٨
٣-٥- هۆزانا (موئەیەد تەیب)	١٦٥
٣-٦- هۆزانا (محسن قوچان)	١٨٢
٣-٧- هۆزانا (ڕێكێش ئامێدی)	١٨٩
٣-٨- هۆزانا (سەلمان كۆڤلی)	١٩٧
٣-٩- هۆزانا (ئەحمەدێ زەرۆ)	٢١٠
ئەنجام	**٢٢١**
لیستا ژێدەران	**٢٢٥**
ملخص البحث	**٢٤١**
Abstract	**٢٤٣**

پێشەکی

ڕەخنا ئەدەبی لقەکێ ئەدەبناسییێیە، ب بوورینا سەردەمان پێشڤەچوون بخۆڤە دیتیە. ل هەر سەردەمەکی ب شێوەیەکی سەرەدەری لگەل بەرهەمان کریە، ب ئەڤی ئاوایی سەمتێن جودا یێن ڕەخنەیی پەیدابووینە، هەر سەمتەك کۆمەکا میتۆدان لدۆر خۆ خرڤەکرینە، هەر ئێك ژ ئەڤان میتۆدان لسەر کێماسیێن میتۆدێن بەری خۆ ئاڤابوویە، هندەك جاران تێکەلبوونەك یان ل هەڤچوونەك د بنەمایێن ئەواندا دیاردبن. هەژی گوتنێیە یەکەم میتۆدا خودان بنەما کو بوویە ڕەهەندێ میتۆدێن ڕەخنەیی (ڕەخنا مێژوویی)یە. ئەڤی جۆری گرنگیا خۆ هەیە ژبەرکو بوویە بنگەهـ بۆ میتۆدێن دی و ب پەیدابوونا ئەڤێ ڕەخنێ؛ ڕەخنە بەرەڤ زانستیبوونێ چوویە.

گرنگیا ڤەکۆلینێ:

گرنگیا ئەڤی ڤەکۆلینێ ئەوە کو پرانیا ئەو خواندن و ڤەکۆلینێن ڕەخنەیێن لدۆر هۆزانا نوو یا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان هاتینە کرن، ژ ڕەهەندێ مێژوویی دوورکەفتینە، ئانکو تەوەرێ مێژوویی ب ڕەنگەکێ بەرجەستەکی ل ناڤخۆ نەگرتیە. بێگۆمان ڕەهەندێ مێژوویی کاریگەریا خۆ یا دەلالی چ لسەر ئاستێ (ڕەگەز)ی، (ژینگەهـ)ی، (سەردەم)ی لسەر دەلالەتا تێکستێ هۆزانێ هەیە. ئەڤجار ئەڤ ڤەکۆلینە ئەڤی ڕەهەندی ب خالەك گرنگ ددانیت و هەر ژ ڕوانگا ئەوێ هۆزانا نوو یا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان شلۆڤەکریە.

ئەگەرێ هەلبژارتنێ:

هەروەکو دهێتە تێبینیکرن تاکو نهۆ چ ڤەکۆلینێن ئەکادیمی (ماستەر/ دکتورا) لدۆر ئەڤی بابەتی ب ڕەنگەکێ خۆسەر و تایبەت د ناڤ ڕەخنا ئەدەبیا کوردیدا نەهاتییە کرن، ئانکو چ ڤەکۆلینەك تایبەت ب تیۆرا ڕەخنا مێژوویی بەرچاڤ ناکەڤت کو ب ڕەنگەکێ تیۆری و پراکتیکی هۆزانا کوردی ڤەکۆلابیت. هەردیسان ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر ژ بۆ دەولەمەندکرنا ڕەخنا ئەدەبیا کوردی ب تیۆرێن ڕەخنەیێن جیهانی کو ڕەخنا مێژوویی ژی ئێکە ژ ئەڤان تیۆران.

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە لژێر ئەڤی ناڤونیشانی هاتییە ئەنجامدان (پراکتیزەکرنا ڕەخنا مێژوویی لسەر هۆزانا نوو یا کوردی دەڤەرا بەهدینان ۱۹۷۰-۱۹۹۱).

سنورێ ڤەکۆلینێ:

هەر ژ ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ دیارە کو کەرەستێ پراکتیزە لسەر دهێتەکرن هۆزانا نوو یا کوردی ل دەڤەرا بەهدینانە کو سالێن ۱۹۷۰-۱۹۹۱ بخۆڤە دگریت. بەلێ لڤێرە پێدڤییە ئاماژێ بدەینە هندێ، ژبەر ئەگەرێ تەوەرێ درێژەداریا ڤەکۆلینێ، بتنێ هندەك ئەوان هۆزانان ل ناڤخۆ دگریت یێن وەکو دیوان هاتینە چاپکرن. دیسان هەر ژبەر درێژداریا نامێ نموونێن پراکتیکی ژ دیوانێن ئەڤان هۆزانڤانان بتنێ هاتینە وەرگرتن (بەدرخان سندی، عەبدلرەحمان مزوری، خەلیل دهۆکی، فەیسەل مستەفا، محسن قوچان، موئەیەد تەیب، رێکێش ئامێدی، سەلمان کۆڤلی). گەلەك هۆزانڤانێن دیتر هەنە کو د ئەڤی ماوەیدا ل دەڤەرا بەهدینان هۆزان نڤێسین، بەلێ مە بتنێ هندەك ژ ئەوان ناڤدارێن دەڤەرێ باسکرینە.

هۆزان لگۆرەی ڕێزبەندیا مێژوویی (سالا نڤێسینا هۆزانێ) هاتینە ڕێزکرن، ژبلی هۆزانێن (بەدرخان سندی و موئەیەد تەیب)ی کو لڤێرە ڕێزبەندی هاتییە تێکدان، ژبەرکو مە ڤیایە هۆزان لگەل ژیاننامێ بهێنە باسکرن تاکو ئاراستا ڕێزبەندیا ڤەکۆلینێ تێك نەچیت. دیسان ڕەنگە ل هندەك جهان هەڤسەنگیا هەلبژارتنا تێکستان ژ دیوانان ژ بۆ هینانا نموونان بهێتە تێکدان، ئەڤە ژی ڤەدگەریت بۆ ئەوێ چەندێ مە ڤیایە سالێن جودا و بوویەرێن جودا باسبکەین و شلۆڤەکرنەکا مێژوویی بۆ ئەوان تێکستان بکەین وەکو خواندەڤانێ ل ئەوی سەردەمی ژیایی. ئەڤە ژبلی هندێ ل هندەك جهان د ئێك سالدا دوو نموونێن هۆزانان هاتینە وەرگرتن بۆ هندێ دوو وێنە، بوویەر... یێن ئێك سال باسبکەین.

ئاستەنگێن ڤەکۆلینێ:

هەلبەت ئێکەم ئاستەنگا ڤەکۆلەر تووش بوویێ کێمیا ژێدەرێن زمانێ کوردی لسەر بابەتێ ڕەخنا مێژوویی بوویە، ئەڤێ ژی ڕێ ل هەمبەر ئاریشەکا دیتر ڤەکریە دەمێ کو ل ژێدەرێن بیانی (عەرەبی و ئینگلیزی) دزڤڕین تووشی ئاریشا وەرگێڕانا زاراڤان بووینە، ل هندەك جهان ڤەکۆلەر ناچار بوویە ل جهێ پەیڤێ ب شلۆڤەکرنا پەیڤێ ڕابیت، ژبلی هندێ ژێدەرێن بیانی ژی کێم لسەر ئەڤی بابەتی نڤێسینە و چەندین ژێدەر لدۆر چەند ژێدەرەکێن سەرەکی زڤرینە، و د هەمان دەمدا چ ژێدەرەك دەربارەی چاوانیا پراکتیزەکرنا ئەڤی بابەتی ب دەست مە نەکەڤت.

دیسان ژبەر دەست نەکەڤتنا ژێدەرێن پێدڤی ل پەرتووکخانێن کوردستانێ ڤەکۆلەر ناچار بوویە پەنایێ بۆ پەرتووکێن ئەلکترۆنی (Pdf) ببەت و لڤێرە ڕەنگە نەهەڤسەنگی و نەگونجانەك د ناڤبەرا لاپەرێن پەرتووکی و یێن ئەلکترۆنیدا هەبن.

میتۆدا ڤەکۆلینێ:

سەرەرای هندێ کو ئەڤ ڤەکۆلینە ژ ڕوانگەکا مێژوویی تەماشەیی کەرەستێ ڤەکۆلینێ دکەت، مە د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا پەنا بریە بەر میتۆدا (وەسفی شلۆڤەکاری) ژ بۆ شلۆڤەکرنا هۆزانان و دەرئێخستنا دەلالەتا ئەوان.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ سێ پشکێن سەرەکی پێکدهێت:

پشکا ئێکێ ب ناڤونیشانێ (ڕەخنا مێژوویی: پێکهاتە و بەرجەستەبوون)ە، ئەڤ پشکە؛ ئەڤان پێنج تەوەران بخۆڤەدگریت:

تەوەرێ ئێکێ: تایبەتە ب سەمتێن تیۆرێن ڕەخنەیی کو کورتیەك ب شێوەکێ گشتی لسەر سەمتان هاتییەدان، لگەل ئاماژەدانێ ب ئەوان میتۆدێن د کەڤنە د ناڤ ئەڤان سەمتاندا.

تەوەرێ دوویێ: زاراڤێ ڕەخنا مێژوویی بخۆڤە دگریت کو تایبەتە ب مێژوویا پەیدابوونا هزرا مێژوویی لجەم ڤەکۆلەر و ڕەخنەگران، لگەل ئاماژەدانێ ب فرەزاراڤێن ڕەخنا مێژوویی و ئەوان زاراڤێن تێکەلی ئەڤێ رەخنێ دبن یان لدۆر دزڤرن.

د تەوەرێ سییێدا: هندەك تێگەه و پێناسێن ڕەخنا مێژوویی هاتینە ناساندن، شلۆڤەکرن بۆ پێناسان هاتییەدان.

د تەوەرێ چوارێدا: ئاماژە ب هۆکار و ڕێکخۆشکەرێن پەیدابوونا هزرا مێژوویی لجەم ڕەخنەگرێن مێژوویی هاتییەدان، لگەل ئاماژەدانێ ب ئەوان فەلسەفە و ڕێبازێن بووینە ئەگەرێ وەرارا ئەڤێ رەخنێ، پاشان سەرهلدانا ئەوێ وەکو تیۆر.

تەوەرێ پێنجێ: تایبەتە ب باسکرنا ئەوان کەسان یێن کو ئەڤ ڕەخنە لسەر دەستێ ئەوان پێشڤەچوویی و ناڤداری وەرگرتین، لگەل ئاماژەدانێ ب ئەوان فەلسەفە و ڕێبازێن کارتێکرن ل ئەوان ناڤداران کرین تاکو ئەوان هزران پێشنیاربکەن. دیسان هندەك ژ بەرهەمێن ئەوان هاتینە ڕێزکرن و ئەو بەرهەمێ تایبەت ب ئەڤی جۆرێ ڕەخنێڤە ڕۆنکرن لسەر هاتییە دان.

پشکا دوویێ: لژێر ناڤونیشانێ (بنەما و پێڕابوونێن ڕەخنا مێژوویی)یە کو ئەڤ پشکە ژ سێ تەوەران پێکدهێت:

تەوەرێ ئێکێ: بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی هاتینە باسکرن ئەوێن کو ئەڤ ڕەخنە پێك هینایین، لگەل ئاماژەدانێ ب ئەوان کەسان یێن ئەڤ بنەما ژ لایێ ئەوانڤە هاتینە پێشینیارکرن و پەسەندکرن. دیسان ڤەکۆلەرێ گرانی ئێختستیە لسەر هەرسێ بنەمایێن سەرەکی یێن ڕەخنا مێژوویی (ڕەگەز، ژینگەه، سەردەم)ی ژبەرکو گیانێ ئەڤی جۆرێ ڕەخنێنە.

د تەوەرێ دوویێدا: باس ل گرنگترین ئەوان پێنگاڤان هاتینە کرن یێن هاریکاریا ڕەخنەگرێ مێژوویی دکەن تاکو تێکستا ئەدەبی بێخنە بەر شلۆڤەکرنێ.

د تەوەرێ سێیێدا: ڕەخنە ل ئەوان بنەمایان هاتییەکرن ئەوێن ڕەخنەگرێ مێژوویی ژ کارێ ڕەخنەگرتنێ دووردکەن یان خزمەتا بیاڤەکێ دیتر دکەن، ئەم د کارین بێژین ئەو بنەما ژ بەها و سەنگیا تێکستا ئافراندی دهینە خوار.

پشکا سێیێ: ب ناڤونیشانێ (پراکتیزەکرنا ڕەخنا مێژوویی لسەر تێکستێن هۆزانان) یە، د ئەڤێ پشکێدا بنەما و پێڕابوونێن ڕەخنا مێژوویی لسەر هۆزانا نوو یا کوردی یا دەڤەرا بەهدینان قۆناغێن١٩٧٠-١٩٩١ێ هاتینە پراکتیزەکرن. تێدا باس ل ژیاننامما هۆزانڤانێن هەلبژارتی هاتییەکرن ب ئەڤێ واتایا کو ڕەخنا ژیاننامەیی پێنگاڤەکا ڕەخنا مێژوویییە، دیسان ڤەکۆلەر خۆ دادهێلیتە ناڤ سەردەمێ نڤێسینا هۆزانێ و سالا دەربرینێ ژێ دکەت. هەرچەندە ل هندەك جهان دوورتر ژ ئەڤێ مێژوویێ چووینە، ئەڤە ژی ژبەرهندێیە هۆزان هەبووینە دەربرین ژ بوویەرەکا کەڤنتر ژ ئەڤێ قۆناغێ کریە، یان ب ئاوایەکێ دی بوویەرا د هۆزانا هەلبژارتیدا تەمامکەرا بوویەرەکا پێش ئەڤێ قۆناغێ بوویە، یان هۆزانڤانی مفا ژ بوویەرەکا بووری یان فولکلوری وەرگرتییە، لڤێرە ڤەکۆلەر لگەل هۆزانڤانی بۆ ئەوی دەمی زڤرییە.

ب هاریکاریا ئەوان سێ بنەماییێن ڕەخنا مێژوویی مە کارییە هندەك ژ هۆزانێن نوو یێن کوردی شلۆڤەبکەین، بەلێ ب نە ب ڕێزبەندیا ڕەخنەگرێن ئەوێ دەستنیشاندکەن، لگۆرەی ئەڤێ رەخنێ (ڕەگەز، ژینگەهـ، سەردەم) دهێن، بەلێ لگۆرەی شلۆڤەکرنا مە (سەردەم، ژینگەهـ، ڕەگەز) دهێت، ژبەرکو ب دیتنا مە ب ئەڤی شێوەیی ئاشکەراتر شلۆڤەکرن جهـ دگریت.

ل داوییێ گرنگترین ئەنجامێن ڤەکۆلینێ هاتیینە دەستنیشانکرن، کورتیا ڤەکۆلینێ ب هەردوو زمانێن (عەرەبی و ئینگلیزی) دیسان ئەنجام و لیستا ژێدەران لگۆرەی ڕێزبەندیا پیتێن ئەلف و بێیا ناڤێ نڤێسەری هاتینە ڕێزکرن.

پشکا ئێکێ:

ڕەخنا مێژوویی : پێکهاتە و بەرجەستەبوون

- سەمتێن تیۆرێن ڕەخنەیی
- زاراڤێ ڕەخنا مێژوویی
- تێگەه و پێناسێن ڕەخنا مێژوویی
- سەرهلدان و پەیدابوونا ڕەخنا مێژوویی
- ناڤدارترین نڤێسەرێن ڕەخنا مێژوویی

١- ١- سەمتێن تیۆرێن ڕەخنەیی:

ڤەکۆلین و شلۆڤەکرنا تێکستێن ئەدەبیێن ئافراندی، لگۆرەی گەلەك ڕێك و شێواز و تیۆران هاتینە ئەنجامدان، ب ڕەنگەکێ گشتی ئەم دکارین ئەڤان تیۆران ب سەر ئەڤان هەرسێ سەمتێن خوارێدا دابەشبکەین:

١- ١- ١- سەمتا ژ دەرڤە:

ئەڤ سەمتە ئەوان تیۆرێن ڕەخنەیی بخۆڤە دگریت یێن کو پشتبەستنێ لسەر هۆکارێن دەرڤەیی تێکستێ دکەن، وەکی ئەڤان هۆکاران (مێژوویی، ئابووری، رەوشتی، جڤاکی، دەروونی یان ژینگەهی... هتد)[١]. ڕەخنەگر تێکستێ ب ڕەنگڤەدانا ئەڤان هۆکارانڤە گرێددەت، ئانکو ئەو هۆکارێن کارتێکرن لسەر نڤێسەری کرین تاکو تێکستی بەرهەم بینیت. لڤێرە پێدڤییە ((ڕەخنە ڕاڤەکردن بێ))[٢] بێی کو بڕیارێ بدەت (ئەرکێ ڕەخنەگریە ل ئەوان هۆکاران ڤەکۆلیت ئەوێن کارتێکرن ل داهێنان و ئافراندنا تێکستێ کرین)[٣]. دیسان پەیوەندیا تێکستێ ب نڤێسەر و دەوروبەریڤە دیاربکەت، ئەڤە ژ بۆ هندێیە تاکو لایەنێن ڤەشارتییێن تێکستێ بهێنە ئاشکەراکرن و ڕۆنڤەکرن، ب ئەوێ واتایا تێکست ڕەنگڤەدانا ژیانا نڤێسەرییە یان هندەك جاران تێکست ئەنجامێ سەربۆرا نڤێسەرییە لگەل جڤاکی ((هندەك وەسا هزردکەن ئەدەب ب شێوەیەکێ سەرەکی بەرهەمێ کەسەکێ داهێنەرە، پاشی د دەنە خۆیاکرن کو پێدڤییە ڤەکۆلینا ئەدەبی ب شێوەیەکێ سەرەکی د ڕێکا لێکۆلینا ژیاننامە و دەروونێ نڤێسەریدا بیت، ژبەرکو ب دیتنا ئەوان بەرهەم و نڤێسەر ژ هەڤ ناهێنە جوداکرن، لەوڕا بێی نڤێسەر نکارین د واتایا تێکستێ بگەهین و شلۆڤەبکەین))[٤].

---

(1) د. حسن مسكين، مناهج الدراسات الأدبية الحديثة من التاريخ الى الحجاج، ط١، مؤسسة الرحاب الحديثة للطباعة و النشر، بيروت - لبنان، ٢٠١٠، ص ٢٩.

(2) حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلوژیا، چ١، چاپەمەنی دیلان، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٩.

(3) چيروم ستولنيتز، النقد الفنى (دراسة جمالية و فلسفية)، ت. د. فؤاد زكريا، ط١، دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاسكندرية، ٢٠٠٧، ص٦٦٨.

(4) ئوستن وارین و رینێ وێلیك، تیۆری یا وێژەی، و. د. عارف حیتۆ، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٨، ل ١٠٠.

بوویەرێن مێژوویی و هۆکارێن دەروونی ب فاکتەرێن دەردۆرڤە کاردکەن ژ بۆ ئافراندنا بەرهەمەکێ هۆنەری، پێدڤییە ئەو بەرهەم ژی دەربرینێ ژ ئێش و ئازار و هیڤیێن جڤاکی بکەت، ئەو ڕەخنەگرێن سەر ب ئەڤێ سەمتێڤە لایەنگرێن ڕێبازا (هۆنەر بۆ جڤاك)[1]ن، کو پتر گرنگیێ ددەنە نڤیسەر و ژینگەهـ و دەوروبەرێ نڤیسەری، ئەوان ڕەخنەگران (ئەڤ چەندە د کرنە کلیل بۆ شلۆڤەکرن و خواندنێن خۆ یێن ڕەخنەیی، گەلەك جاران ئەوان ژ بەرهەمی دەستپێدکر و لسەر لایەنێ ناڤەرۆکێ یێ بەرهەمی ڕادوەستیان، بەلێ ژ بەرهەمی ب دوماهیك نەدهاتن، ئانکو بەرەڤ لایەنێن دەرڤەیی بەرهەمیڤە د چوون و بتنێ بەرهەم د کرنە خالا دەستپێکێ، بەلێ خالا ناڤەراست و دوماهیکا کارێ ئەوان، یان لدۆر نڤیسەری بوو یان ژی لدۆر ژینگەهـ و ڕەوشا ئەوی نڤیسەری بوو)[2]. هۆکارێن ژ دەرڤە د پێکهینانا تێکستیدا ڕۆل هەبووینە، بێی زانینا ئەڤان هۆکاران هەتا ڕادەکی ڤەکۆلین دێ یا ئالۆز بیت لەوڕا (ئەو پێزانینێن ژ دەرڤەیی بەرهەمێ ئەدەبی دهێنە وەرگرتن هاریکاریا خواندەڤانی دکەن تاکو باشتر د بەرهەمی بگەهیت)[3]. ژ ئەوان تیۆرێن ڕەخنەیی یێن ڤەکۆلینا دەرڤەیی تێکستێ دکەن، ئەڤەنە: (ڕەخنا ڕەوشتی، ڕەخنا مێژوویی، ڕەخنا جڤاکی، ڕەخنا دەروونی، ڕەخنا ئنتیباعی... هتد)[4].

---

(1) د. شوقی ضیف، في النقد الادبي، ط ٨، دار المعارف، مصر، ٢٠٠٤، ص ٣٦.

(2) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ (رەخنە و ڤەکۆلین)، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠، ل ٦٩.

(3) دیڤد دیتش، مناهج النقد الادبي بین النظریة و التطبیق، ت. د. محمد یوسف نجم، دار صادر، بیروت، ١٩٦٧، ص٤٠٨.

(4) اِندریك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. الطاهر أحمد مكي، مكتب الأداب، القاهرة، ١٩٩١ ، ص٢٦٨-٢٦٩.

١- ١- ٢- سەمتا ناڤەكی:

مەبەست ژ ئەڤێ سەمتێ ڤەكۆلینا پێكهاتا ناڤەكییا تێكستێیە. ئەو میتۆدێن سەر ب ئەڤێ سەمتێڤە تێكستێ وەك پێكهاتەكا سەربەخۆ و دوور ژ نڤێسەری دادنن، ل بنیاتێ زمان و جوانیا ئەوێ ڤەدكولن، و ژ هەر هۆكارەكێ دەرڤەیی دوور دئێخن، دیسان گرنگییێ ب پێكهاتا ناڤا تێكستێ ددەن[1]. د ئەڤێ سەمتێدا (دەستهەلاتا نڤێسەری لسەر بەرهەمی دهێتە لادان و مرنا نڤێسەری دهێتە ڕاگەهاندن)[2]. ئانكو پەیدابوونا ئەڤێ سەمتێ وەك پێدڤییەكا سەردەمی بوو ژ بۆ سەرڕاستكرنا سەمتا دەرەكی، یێن كو ڤەكۆلینێن ئەوان ژ ئەدەبیاتی دوور د كەڤتن. لگۆرەی ئەڤێ سەمتێ تێكست د كاریت واتایێ د خۆدا هەمبێزبكەت بێی گرنگیدان ب لایەنێن ژ دەرڤەیی تێكستی (ڕەخنەگرێن نوو ژ بەرهەمی دەستپێدكەن و ژ بەرهەمی ژی ب دوماهیك دهێن. چونكی ب دیتنا ئەوان بەرهەم بخۆ دكاریت نوێنەراتیا خۆ بكەت و خۆ ب دەست خواندنێن هەمەرەنگ و جودا جوداڤە بەردەت دوور ژ نڤێسەری و ئەو كاودانێ بەرهەم ژێ پەیدابووی یان ئەو ژینگەها نڤێسەر تێدا ژیایی)[3].

ئەڤ سەمتە لژێر كارتێكرنا تیۆرا زمانڤانیا نوو پەیدابوو، پشتبەستنێ و پەنایێ دبەتە بەر زمانی ب ئەوێ واتایا كو زمان پێكهاتەكا سەرەكی یا تێكستا ئەدەبییە[4]، لەوڕا لایەنێن زمانڤانی كرنە بناغە ژ بۆ ڤەكۆلینێن خۆ و پەیڤ ب پەیڤ ڤەدكۆلین، گرنگی ب دووبارە خواندنێ ددان، ب دیتنا ئەوان (دووپات كردنەوەی ووشەیەك یا تیپێك بۆ چەند جارێك ڕەنگە مانایەكی تایبەت بگەیەنێ و پەردە لە ڕووی هەندێ لایەنی شاراوە و نهێنی ڕابماڵێ)[5]. د ئەڤی بیاڤیدا

---

(1) J. A .Cuddon, Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, 4th Edition,Penguin Books Ltd, Rengistered Offices, London, 1998,P117.

)2(نعمت الله حامد نهێلی، ئاوازێن خامەیی (لێكۆلین و رەخنە)، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٧، ل٢٦.

(3) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ، ل ٧٠.

(4) د. صلاح فضل، في النقد الأدبي، من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٧، ص ٤٦ – ٤٧.

(5) عەزیز گەردی، ئەدەب و رەخنە، چ١، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٧٤، ل٥٠.

ڕەخنەگر ((لەسەر بنەمایی سروشت و پێکهاتەی دەقەکە کاردەکا و لێکۆڵینەوەی خۆی ئەنجامدەدا))[1]. ئەڤ هەموو هەولدانە بۆ وەسف و شلۆڤەکرنا تێکستییە، تشتێ گرنگێ ئەوان باوەری پێ هەیی (خۆ دوورکرنە ژ بڕیاردانێ)[2] و ب ڕاستی بڕیاردان خواندەڤانی ژ دووبارە خواندنا تێکستێ دووردکەت و هێزا ڤەدیتنێ لاوازدکەت. سەرەرای ئەڤێ چەندێ چێدبیت ئەو بڕیارا ڕەخنەگر ددەت د جهێ خۆدا نەبیت چ ژبەرهندێ بیت کو ڕەخنەگری شارەزایەکا تەمام د ئەوی بابەتیدا نەبیت یێ ڕەخنە لێگرتی یان پەیرەوا تیۆرەکا ڕەخنەیی بکەت و ب تەمامی د بنەماییێن ئەوێ نەگەهشت بیت، یان ژی لەوانەیە بتنێ لایەنەکێ تێکستێ وەربگریت (مەبەست لایەنێ روخسار یان ناڤەرۆکێیە) ئەڤ هەردوو لایەن تەمامکەرێن هەڤن و بێی گرنگیدان ب لایەنەکی لەنگی د کەڤیتە پرۆسێسا ڕەخنەگرتنێ. دیسان لەوانەیە ڕەخنەگر لگۆرەی دیتنا خۆ یا تایبەت تێکستێ شلۆڤەبکەت، ئانکو ڕەخنەگر (لەباری میزاج خۆیەوە دەقەکە بە ئەرێنی یان نەرێنی بەناو دەبات...)[3]. ئەڤ سەمتە (ڤەکۆلینێن ئەدەبی ژ ڤەکۆلینێن ژێدەر و پاشماییێن جڤاکی و مێژوویی و ڕەوشتی جودادکەت، گرنگیا خۆ د ئێخیتە سەر بابەتێ ئەدەبی بخۆ)[4].

ئەنجامدانا ڤەکۆلینەکا ڕەخنەیی لسەر تێکستەکێ ئافراندی لگۆرەی تیۆرەکا ڕەخنەییا سەر ب سەمتا ڕەخنەییا ناڤەکی، پێدڤیاتی ب بەرچاڤ وەرگرتنا هندێیە کو (فەراموش کردنی سیاقی دەرەوەی دەقەکان، واتە لە هەر هۆکارێکی دەرەکی، تەنانەت خودی داهێنەرەکەش، چونکە ئەم هۆکارانە دەبنە ڕێگر لەبەردەم

---

(1) حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلوژیا، ل١١.

(2) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية (دراسة و تطبيق)، دار الكتب للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٩٣، ص٨

(3) اسماعيل رسول، چەند باسێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، چ١، چاپخانەی دار الحرية، بەغدا، ١٩٨١، ل٣٢.

(4) د. نعمت الله حامد نهێلی، پراکتیزەکرنا رەخنا نوویا ئەنگلوئەمریکی لسەر تێکستێن گرۆپا نووکرن هەروهەر، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٣، ل٤١.

لێكدانەوە و شیكردنەوەی لایەنی هۆنەری و جوانی دەقی ئەدەبی، سەرەرای سنورداركردنەوەی واتایی دەقەكە. هەروەها گرنگینەدان بە مەبەست و پەیامی دانەر، ئەمەش بە مەبەستی بەرهەمهێنانی دەقێكی كراوە تاوەكو زۆرترین لێكدانەوە بۆ بكرێت)[1]. هەروەسا (ژبەركو گرنگیدانە ب ناڤا تێكستێ، ڕەخنەگر ل بەرسڤا ئەڤان پرسان د گەریت: بەرهەمی چ پەیام گەهاندیە؟ بۆچی ئەو پەیام نەكو بابەتەكێ دی؟ چاوا دەربریە؟ بۆچی ب ئەڤی ڕەنگی دەربری نەكو ب ڕەنگەكێ دیتر...؟)[2]. ئەڤە ژ ئەوێ دیتنێڤە كو تێكست نوێنەراتیا خۆ دكەت و پێدڤی ب هۆكارێن دەوروبەر نینە، تێكست سەنتەرە. ژ ئەوان تیۆرێن ڕەخنەیی یێن ڤەكۆلینا تێكستێ ب خۆ دكەن، ئەڤەنە: (فۆرمالیستێن رۆس، بنیاتگەری، ڕەخنا نوو، شێوازگەری، هەلوەشێنگەری، سیمۆلۆژی،... هتد)[3].

١- ١- ٣- سەمتا پشتی نویخوازیێ:

وەرگر د ناڤ تیۆرێن ڕەخنەییێن ئەڤێ سەمتێدا دبیتە سەنتەر، ژبەركو د پرۆسێسا ڕەخنەگرتنێدا ئەگەر كەسەك نەبیت تێكستێ بخوینیت و بێخیتە بەر شلۆڤەكرنێ، تێكستێ چ گرنگی نابیت. پووتەپێدانێ د دەنە مەودایێ كارتێكرنا تێكستێ لسەر وەرگری و دیاركرنا پەیوەندیا د ناڤبەرا وەرگری و تێكستی دوور ژ نڤێسەرێ تێكستی[٤]. هەروەكو ئەو دبێژن: (خواندەڤان ئازادە تێكستێ ئەدەبی لگۆرەی هزروبیر و شیانێن خۆ تێبگەهیت و شلۆڤەبكەت)[٥] ئانكو خواندنا تێكستا ئەدەبی خواندنەكا زاتییە، ب ئەڤی ئاوایی تێكست و وەرگر ڕامانێ دیاردكەن

(1(ڕێبین خلیل قادر، مێتۆدی ڕەخنەی تەواوكاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا – هەردوو كتێبی (شیعر و ئەدەبیاتی كوردی) و (كاروانی شیعری نوێی كوردی) بەنموونە، ماستەرنامە، كولیژی زمان، زانكۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٦- ٢٠٠٧، ل ٥٠.

(2) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ، ل٧١.

(3) اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص٢٦٨-٢٦٩.

(4) عبدالخالق سلطان، پەیڤێن بێ پەردە: چەند ڤەكۆلینێن رەخنا ئەدەبینە ل دۆر چیرۆكا دەڤەرا بەهدینان، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٥، ل٦٨.

(5) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

چونکی ((مانا، وانییە بڵێی هەر بە تەنیا لە دەق یان زەینی خوێنەردا هەیە، بەڵکو لە نێو کارلێکی نێوان خوێنەر و دەق دایە. خوێنەر بۆ ئەوەی بگا بە ڕاڤە و مانای دەق؛ گەوهەر و کەسایەتی و گەنجینەی زانست و زانیارییەکانی خۆی دەگوازێتەوە بۆ نێو دەق و، لە نێو ڕەوتی پڕ بەهای تۆژینەوە و شیکردنەوەی بارودۆخ و بیر و بۆچوون و کەسایەتی و دژوازگەلی نوێدا دەژی))[1]. گرنگیدانە ب عەقل و هزرا تاکەکەسی، ژبەرکو (دەقی ئەدەبی گونجاو رێژەییە، بە بۆچوونی ئەوان وەرگرتنی واتایی دەق لە سەر هزر و هەڵچوون و کەسایەتی و پێکهاتەی دەروون و رۆشنبیری تاك ڕادەوەستێت)[2].

هەرئەڤەنە جوانیا بەرهەمی ب وەرگریڤە گرێددەن، تیۆرزانێن سەدسالیا بیستێ باسا هندێ دکەن کو ((تێگەیشتنی مرۆڤ لە کێشەی جوانی نێو دەقێك بەستراوتەوە بە پێوەری دینامیکیی نێوان بابەت و وەرگر، ئەویش لەو چرکە ساتە پێدراوەی- کاتی وەرگرتندا-))[3] ئانکو لگۆرەی سەردەم و ئاستێ تێگەهشتن و پاشخانەیا خواندەڤانی؛ خواندەڤان ڕامانێن جوداتر ژ تێکستێ دبەن و هەلبەت ئەڤ جوانی د ناڤا بەرهەمیدایە.

هندەك وەسا تێدگەهن ڕەخنا ئەدەبی پرۆسێسەکە د کەڤیتە ژێر هندەك بنەما و یاسایێن دەستنیشانکری و کەسی مافێ پێشێلکرنا ئەوان یاسایان نینە. ئەڤە هزرا ئەوان کەسانە یێن هزردکەن کو کریارێن ڕەخنەیی بتنێ هەلسەنگاندنە، و یا بێبەهرە ژ چێژا ئەدەبی و چ بەهایەك نینە. بەلێ د ڕاستیدا چێژ و بەها و شیانێن ڕەخنەگری ژ یاسایان گرنگترن، د ئەڤی بیاڤیدا (مصطفی جواد) دبێژیت: (چێژا ئەدەبی زانینا لایەنێن باش و هەست و سۆز و هزرا نڤێسەرییە، ب ڕێکا چێژ وەرگرتنا بەرهەمی ڕەخنەگر د کاریت هەست ب جوانیا

---

(1) چالز برێسلێر، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی (پێشەکیەك بۆ تیۆری)، و. عەبدولخالق یەعقووبی، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢، ل٢٧.

(2) ئامانج عوسمان حەمەد، سایکۆلۆژیاییەتی دەقی ئەدەبی، گۆڤاری رامان، ژ(٢٠)، هەولێر، ١٩٩٨، ل٢٥.

(3) چالز برێسلێر، ژێدەرێ بەرێ، ل٣٤.

بەرهەمی بکەت و هەلسەنگاندنا بەرهەمی بکەت و بەهایی دیاربکەت. بەرهەمێ بژارە و لاواز ژ هەڤ جودابکەت)[1] ئەڤە ژی ژ ئەگەرێ کارتێکرنا بەرهەمییە لسەر دەروونێ وەرگری، پێدڤییە ڕەخنەگر چێژێ ژ بەرهەمی وەربگریت.

هەژی ئاماژێیە جۆرەکێ رەخنێ هەیە، ڕەنگە هەرسێ سەمتێن مە باسکری لگەل تیۆرێن ئەوان بخۆڤە بگریت، هەرچەندە (وەك میتۆدێك بۆ تویێژینەوە دەرنەکەوتووە، یان وەك تەوژمێك کە سیمای دیاریکراوی یان میکانیزمی تایبەت هەبێت، بەڵکو وەك چالاکیەکی رۆشنبیری گشتی دەرکەوتووە کە ژمارەیەك بیر و تیۆر و میتۆد و تەوژم لەخۆیدا کۆدەکاتەوە. بەو مەبەستەی ڕەهەندەکانی زۆر لەناو تێکستی ئەدەبیدایە)[2] و ب میتۆد و ژێدەرەکی نکارین خواندنا بەرهەمی بکەین. مەبەستا مە سەمتا پشتی نویخوازیێ یە (کو ڕەخنا ڕەوشەنبیری Cultural Criticism بخۆڤە د گریت) یاکو تێدا ڕەخنەگر نکاریت ڕاستیێن ئەدەبی دوور ژ رێڕەوێ مێژوویی و جڤاکی و تایبەتی دوور ژ هەلویستێن ژیانا ڕەوشەنبیری شلۆڤەبکەن، ژبەرکو ئەدەب ژ جڤاك و کەلتوورێ ڕەوشەنبیری ناهێتە جوداکرن. ب دیتنا ئەڤی جۆرێ رەخنێ واتایا بەرهەمێن ئەدەبی و ئەو گوهۆرینێن تێدا پەیدادبن ڕۆن نابن هەگەر ب ژێدەرانڤە گرێنەدەین و پاشی ئەڤان ژێدەران نەئێخینە د چوارچووڤێ ڕەوشەنبیری و جڤاکیدا[3]. ب شێوەکێ گشتی تیۆرێن ڕەخنەیی ب سەر سێ قۆناغێن مێژوویی دابەشدبن:

- ڕۆلی نووسەر: لێرەدا لە هاوکێشەی (نووسەر - دەق - خوێنەر) دا بایەخی زیاتر بە نووسەر دەدرێت، ئەم ڕەوتە لە میتۆدە ڕەخنەییەکانی سەدەی نوزدەهەمدا باو بوو، بە تایبەتی لە لایی (بیف و تین و برونتێر و ئێرنست رینان).

---

(1) عباس توفيق، نقد الشعر العربي الحديث في العراق من ١٩٢٠- ١٩٥٨، دار الرسالة، د.م. ط، ١٩٧٨، ص١٢٩.

(2) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، چاپخانەی بینایی، سلێمانی، ٢٠١١، ل١٤٥.

(3) د. سمير سعيد حجازي، مناهج النقد الأدبي المعاصر بين النظرية والتطبيق، ط١، دار الافاق العربية، القاهرة، ٢٠٠٧، ص ١٩٠.

- ڕۆلی تێکست: له پەنجەکان و شەستەکانی سەدەی بیستەمدا و له قۆناغی یەکەمی بونیاتگەریدا بایەخی سەرەکی بەم ڕەگەزە دەدرا، به تایبەتی له لایی (ڕۆلان پارت) که چەمکی (مەرگی نووسەر)ی داهێنا، هەروەها (جۆلیا کریستیڤا و تۆدۆرۆڤ). به بڕوای ئەوان دەق به تەنیا دەتوانێت واتا بگەیێنێ.
- ڕۆلی خوێنەر: میتۆدەکانی پاش بونیادگەری بایەخی پێدراوە. له ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی بیستەمدا دوو تیۆریستی ڕەخنەی ئەدەبی ئەڵمانی: (هانز یاوس) و (ئایزەر) له زانکۆی کۆنستانسی ئەڵمانیدا، ڕۆلی ئاکتیڤانەی خۆێنەریان هێنایه نێو ڕەخنەی ئەدەبییەوە، به بڕوای ئەوان دەق به بێ خوێنەر هیچ گرنگیەکی نییه...)[1]

---

(1) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل ٩٨- ٩٩.

١- ٢- زاراڤێ ڕەخنا مێژوویی:

زاراڤێ (مێژوو) بۆ بوویەرێن ڕاستێن د دەمەکیدا روودایین دهێتە بکارهینان. ئەڤی دەمی شیانێن دووبارەبوون و پاشڤەزڤرینێ نینە، هەرچی زاراڤێ ڕەخنا مێژوورییە، هەولددەت ڕێ ل کریار و تێگەهێ مێژوویی بگریت و بۆ هەر دەمەکی بزڤریت. د گەل هندێدا ئەڤ ئامانجە ب تەمامی دەستڤە ناهێت، بەلێ هەولدانان دکەت ب ڕێکێن عەقلی لێزڤرینەکێ بۆ بوویەرێن مێژوویی بکەت[١].

زڤرینێن دەستپێکی یێن گرنگیدان ب بابەت یان پێزانینێن مێژوویی بۆ (هیگل)ی ڤەدگەریت، مەرەم ژ مێژوویێ ب واتایا تایبەت: گرێدانا بوویەرانە ب دەمیڤە لگۆرەی ڕێکخستنا دەمی یان ڤەکۆلینا کارێن دەستنیشانکریە لگۆرەی ڕێزبەندیا مێژوویی. ئەڤجا خودانێن ئەڤێ رەخنێ وەسا د دیتن کو ب زەحمەتە د مێژوویا ئەدەبیاتان بگەهین بێی پێزانین و ئاموژگارییێن ڕەخنەیی، ژبەرهندێ مێژوویا ئەدەبی گرنگی لجەم ڕەخنەگری هەیە و بێی ئەوێ ڕەخنەگر نکاریت د پەیوەندییێن ئەدەبی مێژوویی بگەهیت و د ناڤ بڕیارێن خۆدا د مینیت و نکارت رەسەن و ڤەگوهاستی ژ هەڤ جودابکەت[٢]. ژبەرکو سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویی ب (هیگل)ی د کاریگەربوون لەوانەیە هەر هەمان زاراڤ ب هەمان واتا ژێ وەرگرت بن و بکارهینابن. ئانکو (مێژوو) وەرگرتینە و ژبەرکو بنەماییێن ڕەخنەیی ژێڕە هاتینە دەستنیشانکرن، ناڤلێهاتیەکرن (ڕەخنا مێژوویی)[*]. یان ژی د کارین ڤەگەرینین بۆ (پۆل ڤان تیگێم) دەمێ د پەرتووکا (ئەدەبێ بەراورد)دا ئاماژەدایە پەیڤا (Chronologie) و ب مەرەما (ڕێزبەندیا بوویەرێن مێژوویی) بکارهینایی، کو بنەرەتێ ئەڤێ پەیڤێ بۆ یۆنان دزڤریت ب واتایا (ژێدەر)

---

(1) د.عمر محمد الطالب، مناهج الدراسات الادبية الحديثة، ط١، دار البيضاء، المغرب، ١٩٨٨، ص١٧.

(2) د. أحمد العزي صغير، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد (رؤى و أبعاد)، دار الكتب، الموصل، ٢٠١٣، ص٢٤٤.

(*) ژبەر ئاماژەنەدان و نە باسکرنا مێژوویا زاراڤێ رەخنا مێژوویی د ئەوان ژێدەرێن مە بکارهینایدا، نەچاربووین پەنایێ ببەینە بەر پێشبینیان. ب دیتنا مە ئەڤ بۆچوون تا رایەکی باش یا پەسەندە.

بكاردهينان. دەمێ ڕەخنەگر تێبينيا ئينتيمائا نڤێسەرى يان بەرهەمێن نەوەكێ دكەت ب ژێدەرانڤە گرێددەت. لڤێرە ژێدەرێن زيندى (دەمێ نڤيسەر يێ ساخ بيت) هەنە دەمێ كو ئەزموونا ژيانا نڤێسەرى يان ژێدەرێن نڤيسى و زارەكى بن، ئەڤە د ئەرێنينە هەگەر سەرچاوەيێ سروشتيێ ژيانا نڤێسەرى بيت، بەلێ نەرێنى دبيت دەما كاودان بەرۆڤاژى د بن. ڕەخنەگر ب ڕێكا هێزا بەلگەنامان يان دەرئێخستنا ئاماژێن د بەرهەمى بخۆدا بوويەرێن بوورى دياردكەت[1]. لەوانەيە پێشكەڤتن و وەرارا ئەڤێ پەيڤێ بوويە ئەگەرێ چێكرنا زاراڤێ (ڕەخنا مێژوويى). ئەڤە د دەمەكيدا هەردوو سەركێشێن ڕەخنا مێژوويى (لانسون) و (برونتێر) د ناڤ ئەدەبێ بەراوردا كاردكرن و ئاگاهى ژ ئەڤێ چەندا بوورى هەبوويە و ژبەر شارەزايا ئەوان د ڕەخنێدا بوويە ئەگەرێ پێشئێخستنا ئەڤێ هزرێ و دانانا ئەڤى زاراڤى. وەك دهێتە زانين (لانسون)ى د پەرتووكا خۆدا يا ب ناڤونيشانێ (ڕێبازا ڤەكۆلينێ د ناڤ ئەدەبيدا) بنەمايێن ڕەخنا مێژوويى ڕاگەهاندن، ئەڤ زاراڤ بكارهينا و د خوەست ئەڤ ڕەخنە ببت زانست[2] ئەڤ زاراڤ د زانكۆياندا بوو جهێ گرنگيپێدانێ و بەربەلاڤ بوو.

ڕەخنا مێژوويى زاراڤێن خۆ ژ بياڤێن جودا وەرگرتينە، بۆ نموونە ژ (مێژوو)يێ زاراڤێن (سەردەم، ژينگەه، بوويەرێن مێژوويى، بەلگەنامە،... هتد) بكاردهينيت، ژ (زيندەوەرزانى)يێ زاراڤێن (پەيدابوون، گەشەكرن، پێشكەڤتن، ڤەگوهازتن، مرن و ژناڤچوونێ) بكاردهينيت، هندەك جاران زاراڤێن جڤاكناسيێ ژى بكاردهينيت. وەك پەيوەندييێن خێزانى و جڤاكى، گرێدانا نڤێسەرى ب دابونەريت و بيروباوەرانڤە...[3]

د زمانێ ئينگليزيدا بۆ زاراڤێ ڕەخنا مێژوويى (The Historical method)، (Historical Criticism) و (Historicism) بكارهاتينە، هەرچەندە هندەك جاران د پێناسەكرنێدا جودا د دەنە ناساندن، بۆ نموونە:

---

(1) اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص ٨٧ – ٨٨.

(2(هەمان ژێدەر، ل٣١.

(3) د. صلاح فضل، في النقد الأدبي، ص ٢٦.

- (Historical Criticism) بۆ هەر جۆرە ڕەخنەکێ دهێتە بکارهینان یاکو هەولا وەسفکرن و شلۆڤەکرن و دووبارە چێکرنا واتایا بەرهەمی ددەت.
-)The Historical method(مەبەست ئەو میتۆدە یاکو ژ بۆ تێگەهشتنا بەرهەمێ ئەدەبی؛ مێژوویێ بکاردهینیت، ئەڤ جۆرە ڕەخنە لدویڤ ڕاستیا ژیانا نڤێسەری و جڤاکی دگەریت یاکو د بەرهەمیدا ڕەنگڤەدایی. ئەڤە ب ئەوێ واتایا تێکست ئەزموونا ژیانا نڤێسەر و جڤاکییە.
- (Historicism) مەبەست ژێ ئەو ڕێکە یاکو ژ بۆ تێگەهشتنا بابەتی پەنایێ د بەتە بەر مێژوویێ، ژبەرکو ژیان و کەتوار ب مێژوویێڤە مەرجکریە)[1].

مەبەست ژ ئەڤان هەرسێ یان، ئەو ڕەخنەیە یاکو ب (ڕەخنا مێژوویی) ناڤدکەین، ژبەرکو ئەڤ ڕەخنەیە ل بەر رۆناهیا هۆکارێن دەرڤە یێن دەمێ بووری تێکستێ شلۆڤەدکەت داکو بگەهیتە ئامانجا نڤێسەری و پەردێ لسەر لایەنێن ڤەشارتی یێن تێکستێ ڕاکەتن. د ئەدەبیەتا ڕۆژئاڤادا هندەك (بە - ڕەخنەی دانیشگا Critique Universitair- ناو دەبەن، بەو مانایەی ئەو ڕەخنەیەی لە دانیشگا دەخوێندرێ زۆر گرینگی بە پێوەندییە دەرەکییەکان دەدا و لێکۆلینەوە ڕەخنەییەکان پشت ئەبەستن بە دۆکیمەنت و سەرچاوەکان)[2].

د زمانێ عەرەبیدا هەمان زاراڤ هاتینە وەرگێڕان بۆ (المنهج التاريخي)[3]، (النقد التاريخي)[4] و (المذهب التاريخى)[5]. ئەڤ فەرهەنگە (قاموس الأنثروپولوجيا) ب ئەڤی ئاوایی (قوتابخانا مێژوویی) دایە نیاسین: ئەڤ قوتابخانە هەولا تێگەهشتنا ڕاستییێن جڤاکی و ئەزموونێن تاکی ددەت، ب ئەوێ دەربرینێ ئەنجامێ بوویەرێن

---

(1) Lawrence Shaffer, Dictionary of Literary Criticism, K. S. Paperbacks, India, 2005, p216 – 217.

(2(د. موحسین ئەحمەد عومەر، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، ب١، چ١، دەزگای چاپ و بەڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٥٤.

)3(أحمد الشايب، أصول النقد الأدبى، ط١٠، مطبعة النهضة العربية، الفجالة- القاهرة، ١٩٩٤، ص ٩٢.

)4(ك. نلووف و اثنان آخران، موسوعة كمبريدج في النقد الأدبي- القرن العشرون المداخل التارخية و الفلسفية و النفسية، ت. إسماعيل عبدالغنى و آخرون، ط١، مجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ٢٠٠٥، ص ٦١٠.

)5(د. شاكر مصطفى سليم، قاموس الأنثروپولوجيا (إنكليزى - عربى)، ط١، الجامعة الكويت، ١٩٨١، ص٤٥١.

مێژووینە، گرنگیدان ب مێژوویێ ژ بۆ تێگەهشتنا ڕاستیێن جڤاکی و ئەزموونێن کەسانە، لگۆرەی ئەڤێ قوتابخانێ پێدڤییە بزڤرین ڕابووری و ڤەکۆلینان ب شێوەکێ زانستی ئەنجامبدەین، ئەڤە ژ بۆ تێگەهشتنا کەتوارێ شارستانی و جڤاکییە، ژبەرکو دیاردێن جڤاکی و شارستانی بەردەوام د بزاڤ و پێشکەڤتنێ دانە. ئەڤ قوتابخانە د خوازیت بزڤرین سەردەمەکێ دیاریکری داکو لژێر رۆناهیا ئەوان پێزانینان؛ تێکستێن ئەوی سەردەمی تێبگەهین و شلۆڤەبکەین. دیسان ب (ڕەخنا ئەکادیمی)[1] ژی دهێتە نیاسین، مەبەست ژێ ئەو ڕەخنەیە یاکو (بە شێوەیەکی گشتی گرنگی بە دەرەوەی دەق دەدات و بە تایبەتی ڕەهەندی مێژوویی و بایۆگرافیای دەقنووس، گرنگی بە ئەدەبی کۆن دەدات زیاتر لە ئەدەبی سەردەم، ئەمەش دەکەوێتە چوارچێوەی ئەو توێژینەوانەی کە لە زانکۆدا ئەنجام دەدرێت)[2]. هەروەسا (شکری فیصل) د پەرتووکا (مناهج الدراسة الادبية في الادب العربي) ڕەخنا مێژوویی ب (تیۆرا قوتابخانەیی) ناڤدکەت ژبەرکو ل قوتابخانێن دواناوەندی و ل زانکۆیێن ئەوروپی و جیهانا عەرەبی د هاتە خواندن[3].

د زمانێ کوردیدا زاراڤێن (ڕەخنەی مێژوویی، ڕەخنەیا دیرۆکی)[4] بکاردهێن، (ڕەخنەی مێژوویی لە سەدەی بیستەم، چەند ناوێکی تری لەخۆگرت، وەك: میتۆدی مێژوویی، مێژوویی ڕەخنەی)[5] کەواتە د زمانێ کوردیدا هەر هەمان زاراڤ هاتینە وەرگێران، بەلێ زاراڤێ (ڕەخنا مێژوویی، ڕەخنەی مێژوویی) پتر بەربەلاڤە و دهێتە بکارهینان.

---

(1) د. علی جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ط٢، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٨٣، ص٤٠٢.

(2) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی: بەنموونەی ماستەرنامەکانی ئەدەب ١٩٨٨-٢٠٠٠، ماستەرنامە، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٩، ل ٥١.

(3) ثامر إبراهيم المصاروة، المنهج التاريخي، من موقع (ديوان العرب) الاكتروني، ٢٠١٤/١٢/١١، ص٢. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن:

http://www.diwanalarab.com/spip.php?article22663

(4) ئا. لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، زاراوەی ئەدەبی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٥٢.

(5) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل٣٧.

١- ٣- تێگەه و پێناسێن ڕەخنا مێژوویی:

(مێژوو) دوو تێگەهان لدۆر خۆ کۆمڤەدکەت، ئێك ژ ئەوان گشتییە و یێ دیتر تایبەتییە. یێ گشتی د ڤەکۆلینانندا تاکەکەسی ب گەشەکرنا مرۆڤایەتیێڤە گرێددەن، د بیاڤێ ئەدەبیدا دڤێن ل بەر رۆناهیا ڕەوشێن (جڤاکی، سیاسی، ئایینی) مرۆڤی ب قۆناغێن گەشەکرنا ژیانێڤە گرێبدەن. یێ تایبەتی دڤێن ئەدەبی ب دەمیڤە گرێبدەن، پاشی ئەدەبی ب سەر سەردەمان دابەشدکەن و تایبەتمەندیێن ئەدەبی د هەر سەردەمەکی دیاردکەن، پەیوەندیا ئەوان تایبەتمەندیان ب سەردەمیڤە ب تایبەت لایەنێ سیاسی دیاردکەن[١].

مێژوو تۆمارەکا پری رووداننە، بووری نابیتە مێژوو هەگەر د مێژوویا مرۆڤایەتیێ نەگەهین و بەهایێ مرۆڤایەتیێ ب گوهۆرینا سەردەم و مێژوویێ ناهێتە گوهۆرین[٢]. پەیڤا مێژوو ب هەردوو تێگەهێن خۆڤە هەلگرا واتایا ڕابووریێ کەسانە و د هەمان دەمدا ئەدەب وێنێ سەردەم و کەسانە، ئەڤان دوو پەیڤان (ئەدەب و مێژوو) دەلالەتێن تایبەت بۆ بیاڤێن ڕەخنەیی (ب تایبەت ڕەخنا مێژوویی) هەنە[٣]. ژبەر پەیوەندیا موکم یا د ناڤبەرا ئەدەب و مێژوورییێدا جۆرەکێ رەخنێ دەرکەڤت بۆ پراکتیزەکرن و سەلماندنا بوویەرێن مێژوویی د ناڤ تێکستێن ئەدەبیدا، د گۆتنێ ڕەخنا مێژوویی و د ژێدەراندا ب ئەڤان شێوەیان هاتییە ناساندن:-

- **ڕەخنا مێژوویی:** ئێکە ژ ئەوان میتۆدێن ڕەخنەیی کو ژ بۆ تێگەهشتن و ڕێکخستنا کارێ ئەدەبی د زڤریتە تێگەهشتنا رێڕەوێ جڤاکی و ڕەوشەنبیری و هزری، سەرەرای پێدڤیاتیێ ب ژیانا هۆنەرمەند و دەوروبەری[٤]. ئەڤە ب ئەوێ

---

(1) د. حسين الحاج حسن، النقد الأدبي في أثار أعلامه، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر، ط١، بيروت - لبنان، ١٩٩٦، ص٦٢.

(2) د. محمد الصادق عفيفى، النقد التطبيقي و الموازنات، مؤسسة الخانجى بالقاهرة، مصر، ١٩٧٨، ص ٨٣ - ٨٤.

(3) د. سمير سعيد حجازى، مناهج النقد الأدبى المعاصر بين النظرية والتطبيق، ص١٨٧.

(4) طراد الكبيسي، مدخل في النقد الادبي، دار اليازوري العلمية، عمان - الاردن، ٢٠٠٩، ص٢١.

واتایا تیکست ژ ئەڤان لایەنان پێکدهێت، بێی تێگەهشتنا ئەڤان هۆکارێن کارتێکەر واتایا دروست ب دەست ناکەڤیت.

- **ڕەخنا مێژوویی:** ڕێبازەکا هەلبژاردەییە، بەرهەمێ هەموویێ ڤەناگریت، چەند پارچەکێن بەرهەمی د هەلبژێریت ئەوێن دەلالەتێن مێژوویی تێدا هەبن. ب ئەڤی ئاوایی بەرهەمێ ئەدەبی د کەتە قوربانێ شلۆڤەکرنا دەلالەتێن مێژوویی و لایەنێ هۆنەریێ بەرهەمی پشتگوه دئێخیت[1]. ئەم د کارین بێژین زێدەتر لسەر ئەوان پارچان ڕادوەستت یێن کو بوویەرێن مێژوویی تێدا ڕەنگڤەدابن، هندەك جاران د شلۆڤەکرنا تێکستەکا درێژدا ڕەخنەگرێ مێژوویی بتنێ پارچەکێ یان چەند پارچەکێن کێم وەردگریت.

- **ڕەخنا مێژوویی:** ئێکە ژ ئەوان تیۆرێن دەوروبەری د کەنە ڕێکەك ژ بۆ شلۆڤەکرنا تێکستێ و ب توندی هێرشێ د کەنە سەر ئەوان تیۆرێن ئەدەبی و ڕەخنەیی یێن کو داهێنانا ئەدەبی ژ ڕێڕەوێ مێژوویی و ڕەوشەنبیری و هزری جودادکەت، وەك تیۆرێن (فۆرمالیزم Formalist، هۆنەر بۆ هۆنەر Art for art's sake، ڕەخنا نوو New Criticism، پەرناسیزم Parnassianism، بەری ریفائلیەتێ Pre- Raphaelitism)[2]. سەنگا ئەڤان تیۆران ژی بۆ ناڤا تێکستێ دزڤریتەڤە.

- **ڕەخنا مێژوویی:** مەبەست ژ ئەڤێ رەخنێ (تیۆرا تین)یە یاکو د شیاندایە ب ڕێکا ئەوێ شلۆڤەکرنا ئەدەبیاتێن مللی و تاکەکەسی بکەین[3]. ب ڕاستی ئەڤ تیۆر بتنێ خۆ د چوارچووڤێ ئەدەبێ نەتەوەیدا گرێددەت، ژبەرکو هەولددەن نڤێسەرێن نەتەوا خۆ وەربگرن و ڤەکۆلینێ لسەر بکەن. هەگەر ئەم هزربکەین ڤەکۆلینێ لسەر ئەدەبێ نەتەوێن جودا دکەت، ل ئەوی دەمی تووشی شاشیەکا مەزن دبین، ژبەرکو کارێ ڕەخنەگرێ مێژوویی بخۆ یێ ب زەحمەتە دەمێ ل

---

(1) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ، ل٧٩.

(2) د. نبیل راغب، موسوعة النظريات الادبية، ط١، دار نوبار، القاهرة، ٢٠٠٣، ص١٣٥.

(3) د. محمد مندور، النقد و النقاد المعاصرون، دار نهضة مصر، ط١، الفجالة - القاهرة، ١٩٩٧، ص١١٩.

هۆكارێن كارتێكەر (ڕەگەز، ژینگەهـ، سەردەم)ی ڤەدكۆلیت و كارتێكرنا ئەوێ لسەر نڤیسەری دیاردكەت. هەگەر خۆ ڕەخنەگرێ مێژوویی نڤیسەرەكێ نەتەوەكا دی وەرگریت، لڤێرە پێدڤییە ڕەخنەگر مێژوویا ئەوێ نەتەوێ بخوینت و ڤەكۆلیت، یان ماوەكێ لگەل ئەوێ نەتەوەی بمینیت و بژیت تاكو ب دروستاهی شارەزایی هەر تشتێ ببیت، یان پەرتووكێن جۆراوجۆرێن ئەوێ نەتەوێ بخوینیت و ب ئەڤێ ڕێكێ شارەزایی مللەت و تایبەتمەندییێن ئەوی مللەتی دبیت. ئەڤێ ژی دەمەكێ درێژ پێ دڤێت و سەرەرای هندێ ژ تێكست و كارێ ڕەخنەگرتنێ دووردبیت.

- **ڕەخنا مێژوویی:** تاكە ڕەخنەیە هاریكاریا مە دكەت خۆشیێ ژ ئەدەبێن سەردەمێن جیاواز وەربگرین، هەروەكو ئەوێ خۆشیێ ئەوا ل بووری ژ هەمان كار هاتییە وەرگرتن. دیسان هاریكارە كو شارستانییێن جودا بناسین[1]. ب دیتنا مە گوهۆرینا سەردەمی دبیتە ڕێگر ل تێگەهشتنا دروستا تێكستێ وەكی خۆ یان مەرەما نڤیسەری بخۆ دڤێت. خۆ هەگەر چەند هۆكارێن سەردەمیانە پەیدابن، بەلێ ب ڕەنگەكێ دی ب هاریكاریا هۆكارێن كارتێكەر شلۆڤەكرنەكا پەسەند و بەرعاقل پەیدادبیت.

- **ڕەخنا مێژوویی:** میتۆدەكا هەستیارە و پێدڤییە ڕەخنەگر هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا مێژوو و تێكستیدا بكەت و مێژوویێ بكەتە د خزمەتا ڕەخنێدا، تاكو ڕامانا ڤەشارتی یا ل پشت پیت و زاراڤان بگەهیت و دەلالەتێن تایبەت دەستنیشانبكەت[2]. پێدڤیاتیا ئەڤێ هەڤسەنگیێ بۆ هندێیە تاكو كار نەبیتە كارەكێ مێژوویی بخۆ و دوور نەبیت ژ كارێ ڕەخنا مێژوویی.

- **ڕەخنا مێژوویی:** كۆنترین میتۆدی ڕەخنەییە مێژووییەكی دوور و درێژی هەیە و لە بڵاوترینی میتۆدە ڕەخنەییەكانە. لە دەرەوە لە ئەدەب دەكۆڵێتەوە و گرنگی بە هۆكارە دەرەكییەكان دەدات و خودی دەقی ئەدەبی فەراموش دەكات[3].

---

(1) اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص١١٧.

(2) د.علی جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٣٩٨ .

(3) ڕێبین خلیل قادر، مێتۆدی ڕەخنەی تەواوكاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا، ل٩.

ئێکەم ڕەخنەییا خودان بنەمایە، ژبەرکو یێن بەری ئەوێ، لگۆرەی هندەك پیڤەرێن دیارکری و بیروباوەر و چێژ و میزاجا تایبەتا ڕەخنەگری کارێ ڕەخنەیی ئەنجامددان.

- **ڕەخنا مێژوویی:** زانینا پێزانینێن سەردەم ب پێدڤی دبینیت ژ بۆ تێگەهشتنا تێکستێ. ئەڤ ڕەخنە دیاردکەت ڕەخنەگرێ مێژوویی دێ تووشی تێگەهشتنەکا هەڵە بیت هەگەر تێبینیا سەردەمێ نڤیسەری نەکەت، دیسان پێدڤییە ئاگاهداری ئەوان زانین و ڕێبازێن زانستی و فەلسەفی و سیاسی و پیڤەرێن ڕەخنەیی ببن یێن د ئەوی سەردەمیدا نڤیسەری تاقیکرین یان دژایەتیا ئەوان کری[1]. دیسان زانینا بیاڤ و چالاکییێن ژیانا نڤیسەری ژی هزرەکێ لجەم ڕەخنەگرێ مێژوویی پەیدادکەت تاکو خۆ پێ داهێلیتە د ناڤ ڕامانا تێکستێدا.

- **ڕەخنا مێژوویی:** ڕەخنەکا بابەتییە لدۆر تێگەهشتنا ئەوی کەتوارییە یێ کو د ئەدەبیدا ڕەنگڤەدایی. ئەوی ئەدەبی د ناڤەرۆکا خۆدا هزروبیرێن باوەرپێکری هەلگرتینە، ئانکو تێکست ژ ڤالاتی و ئەندێشێ نەهاتییە بەرهەمهینان. ئەدەب هزرێن سیاسی و ڕەوشتی و فەلسەفی و هەر تشتێ د ناڤ جڤاکیدا ڤەدگوهێزیت، نە بەس ئەڤە، بەلکو گرنگییێ ب مرۆڤی ددەت (وەك بوونەوەرەکی جڤاکی) یێ خودان کۆمەکا پەیوەندیان[2]. ڕەخنەگر بەرێخۆددەتە پەیوەندی و تێکەلیا نڤیسەری لگەل خێزان و بنەمال و جڤاکێ تێدا ژیایی.

- **ڕەخنا مێژوویی:** شلۆڤەکرنا تێکستا ئەدەبی دکەت ل بەر ڕۆناهیا بوویەر و هەلویست و ڕاستی و دیاردێن د سەردەمێ ئافراندنا تێکستیدا ڕوودایین[3]. ڕەنگە بێی ئەڤان هۆکاران ژی ل تێکستێ بگەهین، بەلێ نە تێگەهشتنەکا دروست، یان ب ڕەنگەکێ دیتر نەبوون و نەزانینا ئەڤان بوویەران تێکستێ ل هەمبەر ڕامانێن گشتی و ڤەکری دهێلیت.

---

(1) أحمد الشايب، أصول النقد الأدبي، ص٩٦.

(2) د. محمد سليمان (عيال سلمان)، أمل دنقل الشعرية، ط. العربية، دار اليازوري، عمان – الاردن، ٢٠٠٧، ص٦٥- ٦٦.

(3) د. نبيل راغب، موسوعة النظريات الادبية، ص١٣٧.

- **ڕەخنا مێژوویی:** مەبەست ئەو تیۆرە یاکو وەرگری دزڤرینیتە ڕابووری، ب ئەوێ واتایا کو ڤەگەریان ((بۆ سەردەمانی رابردوو چێژێ لێ وەرگرێ و داوەری لەو بارەوە بکات، پێویستە هەل و مەرج، باوەڕ، جیهانبینی و ڕوانینە هۆنەرییەکان و داب و نەریتی باوی سەردەمی بەدیهاتنی ئەو بەرهەمە بناسێ))[١]. پێدڤییە لسەر ڕەخنەگری چێژا ئەدیبی د ئەوی سەردەمیدا بخوینت، ژبەرکو هەر سەردەمەکی پیڤەرێن چێژی یێن تایبەت هەنە و پێدڤییە لسەر ڕەخنەگری سەردەمێ تێدا دژیت ژبیربکەت و خۆ ژێ ڤەبریت، مەلەڤانیا د سەردەمێ لسەر د ئاخڤتیدا بکەت، دووبارە ڕابووری ئاڤابکەت و وێنەیی بزڤرینیت کا چاوا بوویە لجەم خەلکێ ئەوی سەردەمی...[٢].

- **ڕەخنا مێژوویی:** ئەڤ ڕەخنە لگەل پێشکەڤتنا هزرا مرۆڤی پەیدابوویە، ئێکەم میتۆدا ڕەخنەییە ل چەرخێ نوێ، چونکی یا گرێدایە ب پێشکەڤتنا سەرەکییا هزرا مرۆڤی و ڤەگوهازتنا ئەوی یە ژ چەرخێن ناڤین بۆ چەرخێ نوێ[٣].

- **ڕەخنا مێژوویی:** مەبەست ئەو ڕەخنەیە یا کو ژ ڕەخنەگری دخوازیت خۆ داهێلیتە د ناڤ ڕابووریدا و لگەل نقوومبوونێ پێدڤییە هەر تشتێ کەڤن هەستپێبکەت، داخوازی و پێدڤی و دەستکەفت و زیانێن ئەوی سەردەمی بەرچاڤ وەرگریت[٤]. لگۆرەی ئەڤێ چەندێ پێدڤییە ڤەکۆلەر ڕێزێ ل تشتێ هاتییە تۆمارکرن بگرن، ژبەرکو بەری هەر تشتی ڕاستیەك بوویە، پاش بوورینا دەمی گەلەك ژ ئەوان تشتان گوهۆرین ب سەردا هاتییە، ڕەنگە بیروباوەر ژی ب بوورینا دەمی و گوهۆرینا جهی؛ پلەیێن جوداتر هەبن و ڕەنگڤەدانا ئەڤان د ناڤ تێکستێدا جهێ ڕێزگرتنێیە و پێدڤییە ڤەکۆلەر د ڕاڤەکرنا ئەواندا یێ هشیار و ئاگاهداربیت.

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، نامەی دکتورا، سکوڵی زمان، زانکوی سەلاحەددین، ٢٠١٣، ل٧٦.

(2) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٠.

(3) ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا: رۆژنامەیا وار وەك نموونە، چاپخانا خانی، دهۆك، ٢٠١٥، ل٩٣.

(4) أحمد الرقب، نقد النقد (يوسف بكار ناقداً)، دار اليازوری، الاردن، ٢٠٠٧، ص٨٦.

- **ڕەخنا مێژوویی:** مەبەست ئەو تیۆرە یاکو د کارێ خۆ یێ ڕەخنەیدا بتنێ بەرێخونادەتە تێکستێ، بەلکو پێدڤی ب خواندنا قۆناغێن مێژوویی دکەت، ژبەرکو تێکست ژ ئاریشێن ڤالا نەهاتییە ئافراندن، هەر ژبەر هندێ ڕەخنەگر نکاریت بگەهیتە دەرئەنجامێ تێگەهشتنا دروست بۆ ڕاستیێن د تێکستیدا بێی زانینا قۆناغێن تێکست تێدا دەربازبووی، ب ئەڤی ڕەنگی پشت ب ڕاستیان دهێتە بەستن و ئەڤە مە ژ تێگەهشتنا رێژەیی دووردکەت[1]. یان بەرەڤ تێکستا گرتیا خودان یەك ڕامانڤە دبەت.

- **ڕەخنا مێژوویی:** ڕەخنەکا شلۆڤەکارییە، ڕەخنەگرێ مێژوویی وەسف و شلۆڤەکرنا ڕابووریێ دیاردێن ئەدەبی دکەت و بۆ مە رۆندکەت: ئەو دیاردە چاوا و ژ کیڤە هاتییە و کەنگی سەرهلدایە؟ هەگەر ئەڤ جۆرێ رەخنێ هاتە پراکتیزەکرن بێی پشتبەستن لسەر بەلگەنامێن باوەرپێکری، دێ دەرئەنجامێ ئەوێ یێ ڕەها بیت و هندەك گریمانێن گۆمانلێکری ب دەست کەڤن[2] . دێ ژ بڕیاردانا دروست (کا باس ل چ بابەت دکەت) دوورکەڤیت.

ئەڤە ڕاستیا ڕەخنا مێژوویییە، بەلێ ئاریشە ئەوەکو ڕەخنەگر هەردەم د ئەڤێ رێکێدا نابوورن، پتریا جاران مێژوو ب سەر رەخنێ دکەڤیت و ڕەخنەگر دبیتە مێژوونڤێس چونکی زۆر ژ مێژوویێ نێزیك دبیت ئەوژی ب کۆمکرنا تۆمار و دیدەڤانان...[3]. بەلێ پێدڤییە لسەر ڕەخنەگرێن مێژوویی دەمێ خۆ دادهێلنە د ناڤ مێژوویێدا نەبیتە ئەگەرێ ژ دەستدانا سروشتیا هۆنەری و جوانیا ئەوێ یا ئەدەبی[4]، بۆ ئەڤێ چەندێ پێدڤییە بتنێ خۆ ب چوارچووڤێن هشك و نەگۆرێن

---

(1) لانسون و ماییة، منهج البحث في الادب و اللغة، ت . محمد مندور، دار نهضة مصر، الفجالة - القاهرة، ١٩٩٦، ص١١.

(2) د. سمير سعيد حجازى، مناهج النقد الأدبى المعاصر بين النظرية والتطبيق، ص١٨٩.

(3) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٣٩٩.

(4) د. عبدالعزيز الدسوقى، تطور النقد العربى الحديث في مصر، المكتبة العربية - الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٧٧، ص٢٣٣.

ڕەخنا مێژوویڤە گرێنەدەن، خودان هزرەکا بەرفرەھ بن و خۆ ژ ڕێبازا هۆنەری دوورنەکەن تاکو ڕێبازەکا ڕەخنەیی یا سەرکەفتی بیت و دوور بیت ژ مێژوویێ بخۆ (ڕەخنەگری مێژوویی نابێت لە چوارچێوەی ئەم ڕەخنەدا گۆشەگیر بێت، بەڵکو دەبێت گرنگی بە بناغەی جوانی دەقەکان بدات، تاکو لە مێژوو بە گشتی دووربخرێت و بە جیهانی هۆنەرەوە ببەستێت)[1].

تشتێ لڤێرە جهێ ئاماژێ ئەوە د هندەك ژێدەراندا، ڕەخنا مێژوویی دکەنە دوو لق، یان ڕۆنتر بێژین ڕەخنا مێژوویی د ناڤا خۆ دا دبیتە دوو لایەن[2]: لایەنەك تێکستێ ب ڤەکۆلینا هۆکارێن ژ دەرڤەیی تێکستێ وەکو (جڤاك، سروشت، سیاسەت، ئابووری،... هتد)ڤە گرێددەن، ب ڤەکۆلینا (ڕەگەز- نەژاد، ژینگەھ، سەردەم)ی ڕادبن، بەلێ لایەنێ دیتر گرنگیێ ب ژیاننامـا نڤێسەری ددەت، تێکست و ژیانا تایبەتا نڤیسەری پێکڤە گرێددەت و ئەڤە ب ڕەخنا ژیاننامەیی (Biographical Criticism) دهێتە نیاسین[3]. ئەڤە چەند ڕۆنکرنەکە لسەر ئەڤی لقی:

ڕەخنا ژیاننامەیی (Biographical Criticism):

لقەکێ ڕەخنا مێژووییە ب ڤەکۆلینا سەردەمان نارابیت، بەلکو ب ڤەکۆلینا کەسایەتیا ئەدەبی ڕادبیت و ب ڤەکۆلینا ژیاننامەیی دهێتە نیاسن[4]. ئانکو د ناڤ ڕەخنا مێژوویدا ڤەکۆلینا ژیاننامـا نڤێسەری سەرهلدا، کو تێدا ڕەخنەگر ڤەکۆلینا ژیانا نڤێسەرەکێ دەستنیشانکری دکەت و ئەڤ چەندە پێدڤی ب گەلەك پێزانینان

---

(1) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی ڕەخنەسازی، ب١، دار الحرية، بەغدا، ١٩٩٣، ل ٣١.

(2) لجنـة مـن البـاحثين، في النقـد الأدبـي، ط١، مؤسسـة ناصـر للثقافـة، القـاهرة، ١٩٨١، ص ٣٥٦. هەروەسا بەرێخۆبدە:

- د. على جواد الطاهر، مقدمـة في النقـد الأدبـي، ص٤٠٢. هەروەسـا: د. حسـين الحـاج حسـن، النقد الأدبي في أثار أعلامه، ص٦٤. هەروەسا: د. محمـد منـدور، النقـد و النقـاد المعاصـرون، ص١١٨. هەروەسا: د. أحمد العزي صغير، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد، ص ٢٤٥.

(3) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٢ .

(4) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

و تێروتەسەلیەکا هووربین یا ژیانا نڤێسەری دکەت[١]. لسەر دەستێ (سانت بیف)ی ڕەخنا ئەدەبی ب ژیاننامێڤە هاتە گرێدان[٢]. لڤێرە ڕەخنەگر ب کۆمکرنا دەنگوباسێن نڤێسەری و تۆمارکرنا بوویەرێن ژیانا ئەویڤە مژوول دبیت، هەولددەت پێزانینێن زارۆکینیێ پەیدابکەت و خۆ دووری شلۆڤەکرنا هۆکارێن کارتێکەرێن ژینگەهێ لسەر بەرهەمی بکەت، گرنگیەکا زۆر ددەتە تۆمارکرنا ئەندامێن لەشی و دەروونی و هەر تشتێ پەیوەندی ب ژیانا ئەوی یا تایبەتڤە هەیی، پاشی ئەڤ پێزانین دهێنە ڤەگوهازتن ژ بۆ ئاشکەراکرنا پەیوەندیا بەلگەنامەیی د ناڤبەرا ژیاننامە نڤێسەری و ئەدەبێ ئەویدا[٣]. ڕەخنەگر نکاریت دەست ژ پێزانینێن ژیاننامێ بەردەت، ژبەرکو ئەو پێزانین ژ بۆ پتر ڕۆژناهیکرنا تێکست و تەمامکرنا وێنەییە و دیارکرنا هۆزانڤانی وەك بوونەوەرەکێ زێندی کو ژ خوین و گوشتی پێکهاتی هەروەکو چاوا هۆزانڤان لسەردەمێ خۆ ژیایە[٤]. (بە هێندە وەرگرتنی زانیاری بایۆگرافی و بەکارهینانی بۆ شیکردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی زیاتر دەتوانین لە بەردەمیدا سەرسام بمینین یان بیشیوێنین)[٥].

ئەڤ ڕەخنە مفایی ژ هەر جۆرە ژیاننامەکێ[*] وەردگریت، چ نڤێسەر بخۆ یان کەسەکی دی یان وەك ڕۆژانە تۆمارکربیت. نڤێسەر بەرەڤ نڤێسینا ئوتۆبیوگرافیایێ

(1) د. أحمد العزي صغير، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد، ص ٢٤٥.

(2) ستانلي هايمن، النقد الأدبي و مدارسه الحديثة، ت. احسان عباس و د. محمد يوسف نجم، ج١، دار الفكر العربي، د.م.ط.، د. ت.، ص ٢٦.

(3) لجنة من الباحثين، في النقد الأدبي، ط١، مؤسسة ناصر للثقافة، القاهرة، ١٩٨١، ص٣٥٢.

(4) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٣.

(5) دايڤد دەچز و دوویێن دی، ڕێبازەکانی ڕەخنەیی، و. عەتا قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١، ل٩٣.

(*) (بیۆگرافیا"Biography" بریتییە لە نووسینەوەی چیرۆکی ژیانی نووسەرێك یان سیاسەتمەدارێك یان زانایەك لە لایەن کەسێکی ترەوە، بەلام ئوتۆبیۆگرافی "Autobiography" بریتییە لەو نووسینەوەی کە نووسەرێك یان سیاسەتمەدارێك یان زانایەك خۆی چیرۆکی ژیانی خۆی دەنووسێتەوە. جۆرێکی تر لە بیۆگرافیا هەیە کە نووسەر ڕۆژانە بیرەوەرییەکانی خۆی وەك یاداشت دەنووسێتەوە و لە دواییدا دەکات بە تێکستێکی ئەدەبی بیوگرافی) بەرێخۆبدە:

- نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل٢٧٠ — ٢٧١.

چوون ژبەرکو باوەرپێکریتر بوو، هەرچەندە ئەڤێ ژی کێماسیێن خۆ هەنە چونکی ڕەنگە ئەو نڤێسەر بتنێ لایەنێن باشێن خۆ باسبکەت[*].

ڕەخنەگرێن ژیاننامەیی مفایێ ب دەستڤەهینانا ژیاننامێ دزڤرینن بۆ (خوینەران بەرهەمە ئەدەبیەکان باشتر تێدەگەن لەبەرئەوەی ڕاستییەکان لە بارەی تاقیکردنەوەکانی نوسەرەوەیە. هەروەها خوینەران دەتوانن بەشێوەیەکی چاکتر بەرهەمێکی ئەدەبی هەلسەنگینن بە مەبەستی زانینی خەباتی نووسەرەکەی یان زانینی گیروگرفتەکان لە ئەفراندنی ئەو بەرهەمەدا. بێجگە لەوەی خوێنەران دەتوانن باشتر سەرقالبوونی نووسەران بە بیرکردنەوە بنرخینن، بە لێکولینەوەکردنی ئەو ڕێگایانەی کە ئەزموونی ڕاستەقینەیان بگونجینێ و ڕێکبخات لە بەرهەمە ئەدەبیەکانیاندا)[1]. ئەڤی جۆرێ رەخنێ (ل فەرەنسا پتر ناڤودەنگی هینا ب تایبەتی لسەر دەستێ (سانت بیف)ی دەمێ (گۆتارێن دووشەمبێ) بەلاڤکری، ئەڤە ل نیڤا سەدساليا نۆزدێ دەستپێدکەت و تێدا وەسا دابوو دیارکرن کو پێدڤییە هەر ڕەخنەك د چوارچووڤێ تێکستێ یێ تایبەتدا بهێتەکرن[2]. دەڤێ گریمانا (بیف)ی بوویە بنگەهـ ژ بۆ ئەڤی لقێ ڕەخنا مێژوویی دەمێ دبێژیت: (ژ بۆ تێگەهشتنا هەر تێکستەکێ ئەدەبی پێدڤییە د نڤێسەری بگەهین، ژبەرکو بەرهەم ژ سیستەمێ مرۆڤایەتی ناهێتە جوداکرن، ئەز دکارم چێژێ ژ بەرهەمی وەرگرم بەلێ نکارم بڕیارێ لسەر بدەم بێی ناسینا نڤێسەری بخۆ، دەمێ ئەم دارەکێ د نیاسین هنگی بەرهەمی دنیاسین. ئەو دانپێدانێ ب ئەوێ چەندێ دکەت ئەم نکارین هەر تشتێ لدۆر کەسانێن دێرین بزانین و ئەڤە ڕێگرەکا مەزنە ل بەردەم ڕەخنەگری، بەلێ د گەل هندێدا پێدڤییە هەر چ نەبیت تشتەکی ژ ژیانا کەسانێن هەڤچەرخ بزانین. دا ئەم دویڤچوونا ئەوان بەلگەیان

(*) ل سەدێ (١٩)ێ ئوتۆبیوگرافیا پەیدابوو، بۆ وەرگرتنا پێزانینان بەرێخۆبدە: د. أحمد العزي صغير، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد، ص١١١ — ١١٦.

(1) دایڤد دەچز و دوويێن دی، ڕێبازەکانی ڕەخنەیی، و. عەتا قەرەداخی، ل٩٢.

(2) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٣.

بکەین ئەوێن د کەڤنە سەر ڕێکا مە لدۆر نڤێسەری، دیسان دویڤچوونێ لدۆر خالێن وەرچەخانێ بکەین ژ لایێ هزروبیرێن ئەویڤە، سەرەرای کۆمکرنا پێزانینان لدۆر ژینگەهـ و ژیوارا لێ ژیایی)[1]. ئەڤێ ڕێکێ وەرارکرن بخۆڤە دیت و گەلەك ژیاننامە هاتنە نڤێسین و د هاتنە پارازتن ژ پێخەمەت پتر خزمەتکرنا ڕەخنا مێژوویی، کەسێن ناڤودەنگی د بیاڤێ ڤەکۆلینێن ژیاننامێدا هینایین، نڤێسەرێ نەمساوی (ستیڤان زڤایك ١٨٨١-١٩٤٢) و نڤێسەرێ فەرەنسی (أندرية موروا ١٨٨٥-١٩٦٧) بوون[2].

---

(1) ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد - عيراق، ١٩٨٦، ص٢١١.

(2) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٣.

١- ٤ - سەرهلدان و پەیدابوونا ڕەخنا مێژوویی:

بەری کو باس ل سەرهلدانێ بکەین ب پێدڤی دبینین باس ل ئەوان هۆکار و ڕێکخۆشکەران بکەین ئەوێن بووینە ئەگەرێ سەرهلدانا ڕەخنا مێژوویی:

١- ٤- ١- هۆکار و ڕێکخۆشکەرێن سەرهلدانا ڕەخنا مێژوویی:

ئەم د کارین هزرا هەرە سەرەکییا ڕەخنا مێژوویی بۆ سەردەمێن دوور بزڤرینین، ئەڤجا چ ڕاستەوخۆ یان نەڕاستەوخۆ کارتێکرن ل سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویی کربیت، ئەوژی هزرا (ئەرستو)یە دەمێ دبێژیت: تراژیدیا ڤەدگەریت بۆ سترانێن دینی ئەوێن کو ل جەژنێن یونانیێن کەڤن وەك نەریتەك هەر سال بۆ خوداوەند (دیۆنیزیۆس Dionysos) د هاتنە پێشکێشکرن. تراژیدیا هێدی هێدی پەیدابوو و پاشی زێدەیی لسەر هاتنەکرن و شێوەکێ دیارکری وەرگرت، و گەهشتە گەشەکرنا داویێ (کوپیتکێ). ئەڤ چەندە وەکهەڤیا د ناڤبەرا مێژوویا تراژیدیایێ و ژیانا گیاندار تێدا دەربازدبن د سەلمینیت، پشتی تراژیدیا گەهشتییە پلا تەمامبوونێ ئێدی گەشە ناکەت هەروەك مرۆڤی دەمێ د گەهیتە ژیێ بیست و ئێك سالیێ[1]. ل سەدسالیا (١٧)ێ و بەری هنگی ژی ژبەر ڤیانا فەرەنسیان بۆ زڤرین و لاسایکرنا بەرهەمێن کەڤنێ یۆنانی؛ تراژیدیا گەشەکرن بخۆڤە دیت، بەلێ (لە سەدەی بیستەم تراژیدیا وەك ژانرێکی ئەدەبی بزر دەبێ و نامینێ)[2]. ب ئەڤی ئاوایی ب ڕێکا هزرا مێژوویی دزانین گوهۆرین چاوا پەیدادبن.

دیسان دەرکەڤتنا پەرتووکا (مێژوویا هۆنەری د چەرخێن بووریدا) ئەوا ل سالا (١٧٦٤)ێ ژ لایێ (فنکلمان ١٧١٧- ١٧٦٨)یڤە بەلاڤبوویی، د کارین بکەینە ڕێکخۆشکەرەك دی ژ بۆ پەیدابوونا هزرێ لجەم ڕەخنەگرێن مێژوویی، د ئەڤێ پەرتووکێدا (سالوخەتا پێشکەڤتنێ بکارهینایە و پشتبەستن سەر بکارهینانا بەلگەنامێن هۆنەری کریە، کو د چوارچووڤێ گشتیدا وەسفا گەشەکرن و ژ ناڤچوونێ دکەت، ئاماژێ ب ئەوان چوار قۆناغان دکەت یێ هۆنەرێ پەیکەرتاشییا یونان تێدا دەربازبووی: یا ئێکێ سەردەمێ گەنجاتی و گەشەکرنێیە ژ سەردەمێن

---

(1) رینیة ویلیك، مفاهیم نقدیة، ت.د. محمد عصفور، مطابع الرسالة، الكویت، ١٩٨٧، ص٢٩.

(2) د. موحسین ئەحمەد عومەر، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، ل٩٩.

هەرە کەڤن دەستپێدکەت، یا دوویێ قۆناغا پێگەهشتن و کاملبوونێیە، قۆناغا سێیێ یا لاوازبوون و لاسایکرنێیە، قۆناغا چوارێ یا ژناڤچونێیە)[1] ژبەر ئەڤێ گوهۆرینا مێژوو دکەت پێدڤییە مێژوویێ بکەینە ئامرازەك ژ بۆ تێگەهشتن و شلۆڤەکرن و ڕاڤەکرنا هۆنەران[2].

هەر ئەڤە بوو جهێ داخباربوونا (هردر)ی ب (فنکلمان)ی و هەولدا ببتە (فنکلمان) د بیاڤێ ئەدەبیدا[3]. لەوڕا (یوهان گوتفرید هردر Johann Gottfrıed von Herder ١٧٤٤- ١٨٠٣) یێ ئەلمانی ((شەیدای ڕەگ و ریشەی مێژوویی قالب و فورمە ئەدەبیەکانە، لە ڕێزی پێشەوەی ئەو ڕەخنەگرانەیە کە کەوتوونەتە توێژینەوەی پراکتیکی ئەدەبیاتی میللەتان))[4]. (هردر)ی ((چەمکێکی تازە سەبارەت ئەدەبیات وەکو ڕەنگدانەوەی شارستانییەتێکی نەتەوەیی دەخاتە ڕوو، کە نەك نابێ بە عەیار و پێوەرانی پێشوەختە و توندڕەوانە سەیر بکرێ، بەڵکو دەبێ بەتەواوەتی لەبەر رۆشنایی پەرەسەندنی مێژوویدا سەیر بکرێ))[5]. نڤێسینێن (هردر)ی بو ئەگەرێ گرنگیدانێ ب لایەنێ مێژوویی.

هەروەسا ب دیتنا مە کارتێکرنا بۆچوونێن (مدام دستایل Madame de stael - ١٧٦٦- ١٨١٧)[*]ێ لسەر پەیدابوونا ڕەخنا مێژوویی هەبوویە، ب تایبەت

---

(1) رينية ويليك، تاريخ النقد الأدبى الحديث (١٧٥٠- ١٩٥٠)، ت. مجاهد عبدالنعم مجاهد، المجلد الأول - أواخر القرن الثامن عشر، طبع بالهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، ١٩٩٨، د.م.ط، ص٣٧٢.

(2) أحمد الشايب، أصول النقد الأدبى، ص٩٢.

(3) رينية ويليك، مفاهيم نقدية، ت. د. محمد عصفور، ص٣١.

(4) بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان: ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناڤین، و. حەمە کەریم عارف، ب٢، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨، ل١٥٦.

(5) هەمان ژێدەر، ل٢٩٩.

(*) ناڤێ ئەوێ (ئان ماری جەرمەن نکیرە) ئێك ژ پێشەنگێن ڕێبازا ڕۆمانسیزمێیە، ل دەستپێکا شۆرەشا فەرەنسی (١٧٩٢)ێ بەرەڤ (جنیف) ڕەڤی هەتا سالا (١٧٩٧) جارەکا دی زڤری پاریس. د سەردەمێ (ناپلیون)یدا ژیایە، ئەڤی سەرکردەیی دژاتیا ئەوێ کر و دوورئێخست، پشتی ژ ناڤچونا ناپلیونی ڤەگەریا فەرەنسا ڤە. بۆ پێزانینێن زێدەتر بەرێخۆبدە: نجيب الحقيقى، من الأدب المقارن، ج١، ط موسعة، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، ١٩٧٥، ص ٨٨ - ٨٩.

پەرتووکا ب ناڤونیشانێ (ئەدەبیات لە ڕوانگەی پەیوەندی لەگەڵ دەزگا کۆمەڵاتییەکاندا (Literature in Relation to Social institution 1088) شێوازەکی نوویێ ڕەخنەیی د ئێختە بەرچاڤ، نڤیسەر د دەتە دیارکرن کو ڤەکۆلینێن مێژوویی (ب هەموو بیاڤێن ژیانێڤە) د گرنگن ژ بۆ تێگەهشتنا تێکستێ، ژبەرکو ئەڤە هۆکارێن بەرهەمهینانا تێکستێنە، لەوڕا د شلۆڤەکرنا بەرهەمیدا (دەبێ ژینگەی زەینی، کۆمەلایەتی، رامیاری، فەلسەفی، ژیانی نووسەری بەرهەمەکە رەچاو بکرێ... ڕایدەگەینێ کە سیستەمی تازەی کۆمەلایەتی و سیاسی کە زادەی شۆڕەشە دەبێ جۆرە ئەدەبیاتێکی تازە بێنێتە ئاراوە)[1] بەرێ ڤەکۆلەری د دەتە دەوروبەرێ کارتێکرن ل تێکستێ کری. د پێشەکییا هەمان پەرتووکدا دبێژیت: هەولددەم کارتێکرنا هەر شێوەکی ژ شێوێن فەرمانڕەوایان د ئەدەبیدا ڕاڤەبکەم، دیسان کارتێکرنا ئایین و ڕەوشت و داب و نەرێت د ئەدەبیدا و بەرۆڤاژی ژی دیار و شلۆڤەبکەم. هەروەسا پێدڤییە باسێ پلا نموونا شارستانیەتیێ بکەم کو بهێزترین پالدەرێ ئەدەبییە و هۆکارێ تەمامکرنێیە، ل داویێ چاوا مرۆڤایەتی پێنگاڤا بەرەڤ پێشکەڤتن و ڕۆناهیێ دچیت، د ئێخمە بەرچاڤ[2]. ب دیتنا ڤەکۆلەرێ (هەموو کارێکی ئەدەبی پابەندە بە ژینگەی کۆمەڵایەتی و هەلومەرجی مێژوویی سەردەمەکەی خۆی، بەوەشەوە ئەدەبی هەر کۆمەڵگایەك دەبێت لەگەڵ بیروباوەرە رامیاری و کۆمەڵایەتییەکانی سەردەمدا بژی)[3]. کەواتە د ڤەکۆلینێن خۆدا بەرهەمێ ئەدەبی ب دیاردێن جڤاکیڤە گرێددەت، پاشی دیاردکەت هزرا مرۆڤایەتیێ ب دەربازبوونا دەمی پێشدکەڤیت. ئەڤێ چەندێ بنیاتەك ژ بۆ ڕەخنا مێژوویی دانا، ڕەخنەگران پتر لسەر ئەڤێ هزرێ کارکرن و ڕۆنکرن و بەرفرەهکرن دانێ[*].

)1(بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل ١٣١- ١٣٢.

)2(محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ط١، دار العودة، بيروت، ١٩٩٩، ص٤٦.

)3(نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل١٣٢.

)*(رەخنا مێژوویی ل پێش رەخنا جڤاکی دکەڤیت، بەلێ وەك هزر و بنیاتێ رەخنا جڤاکی د گۆتار و داخۆیانیێن (دستایل)ێدا خۆیادبوون، پشتی رەخنا مێژوویی هاتییە دەستنیشانکرن؛ رەخنا جڤاکی ل سەر کێماسیێن ئەوێ ئاڤابوو.

ئەڤە ژبلی هندێ هەر هەمان نڤێسەر د دەتە دیارکرن کو کەش و هەوا و کەتوارێ جڤاکی ژ هۆکارێن سەرەکی یێن جیاوازیا مللەتانە ئەڤێ ژی ڕەنگڤەدانا جودا د ئەدەبیدا هەیە، بۆ نموونە خەلکێ باکور و باشورێ فەرەنسا د هەلبژارتنا وێنێ سروشتی و دەربرینێن هەست و سۆزی و ئاراستە و بوویەرێن ژیانێ ژ هەڤ جودانە. ژبەر ئەوی سروشتێ خەلکێ باشور بخۆڤە هەمبێزکری هۆزانێن ئەوان ب دارستانێن بۆش و کانیێن زەلال... هتد وێنەکرینە، کارتێکرنا ئەڤی سروشتی بوویە ئەگەر هەست ب لێگەریانا هزری بکەن. بەلێ مللەتێ باشور کێم د مژوولی خۆشیا ژیان و نەتەوەیینە. ژینگەها ئەوان یا دەست ب سەردا گرتی و زۆریلێکری؛ سروشتێ تەم و مژاوی بەلاڤدکەت، ژبەر هندێ هەستێن ئەوان دەربرینێ ژ خەمگینی و نیگەرانی و وێنێ دروستێ گیانێ ئەوان کو نائومێدیەکا خەمگینە دکەن[1]. ژبەرکو ناڤبری ب ڕۆمانسیزم دهێتە نیاسین د کارین بێژین سەرهلدانا (ڕێبازا ڕۆمانسیزم)ێ ڕۆل د بهێزکرنا ڕەخنا مێژوویدا هەبوویە، نەخاسم بنەمایێ گرنگیدان ب سروشتی کو پرانیا ڕۆمانسیزمان ژ باژێران بەر گوندانڤە چوون، داکو ژ خەلکێ دووربکەڤن و خۆشیێ ژێ ببینن[2]. چوونا نڤێسەران ژ باژێران بۆ گوندان کارتێکرنێن جودا پەیداکرن و ئەڤێ ژی تێکستێن جودا پەیداکرن. ئەڤێ چەندێ هزرەك لجەم ڕەخنەگرێن مێژوویی پەیداکر کو ژینگەها جیاواز؛ کارتێکرنێن جیاواز پەیدادکەن. ژ ڕێکخۆشکەرێن دی یێن ڕەخنا مێژوویی سەرهلدانا ڕۆشنگەریێ (التنویر)(*) بوو ژبەرکو د ئەوی سەردەمیدا ڕەوشەنبیران گرنگی ب

---

(1) د. إبراهيم عبدالرحمن، الأدب المقارن بين النظرية و التطبيق، ط١، دار نوبار، القاهرة، ٢٠٠٠، ص٣٥-٣٦.

(2) د. فائق مصطفى و د. عبدالرضا على، في النقد الأدبى الحديث منطلقات و تطبيقات، ط١، دار الكتب، موصل، ١٩٨٩، ص ٦٨.

(*) بزاڤا ڕۆشنگەری بزاڤەکا ڕەوشەنبیری مێژوویيە د سەدسالا هەژدان ل ئەوروپا خۆیا بوو، لسەر بنگەهێ بەرەڤانی کرن ژ عەقلی و بیروباوەرێن ئەوێ وەکە ئالاڤەك ژ بۆ دامەزراندنا رژێمەکا شەرعی ژ بۆ ئەخلاق و زانستی ل جهێ ئولی، ژ ئەڤێ چاخێرا دبێژن چاخێ ڕوشنگەریی (عەقلانیەتێ). فەرەنسا جهێ ڕەسەنێ ژ دایکبوونا رۆشنگەرییێیە. بۆ پێزانینێن زێدەتر بەرێخۆبدە:

- هیڤیی بەرواری، رێبازێن ئەدەبی، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠، ل ٦٨- ٦٩.

زانستیێ دان (ڕوشنگەران هوندرێ شەرانی و شەرێن ب کۆمەل یێن مرۆڤان ژ بۆ سەدەمێن ژینگەهێ، جڤاك و دەوروبەرێن ئەوێ ڤەگەراند)[1] ئەڤێ ژی هزرەك لجەم سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویی پەیداکر کو دەوروبەر کارتێکرنێ ل مرۆڤان دکەن.

دەرکەڤتنا پەرتووکا (چارلس داروین) یا ل سالا (١٨٥٩)ێ ب ناڤونیشانێ (بنەچەی جۆرەکان Origin Species) بەلاڤبووی، پاڵدەرەك بوو ژ بۆ گرنگیدان ب لایەنێ مێژوویی هەرچەندە ((کتێبەکەی داروین گرنگی بە مەسەلە بایۆلۆژییەکان دەدا، بەڵام سەرنجیشی خستەسەر پرسی ژیان و مانەوەی جۆرەکانی زیندەوەران، کە بەشێوەیەکی گشتی خۆی لە چەمکی مێژوودا دەبینێتەوە، سەرەتای کتێبەکەیشی سەرقالبوون بوو بە شیکردنەوەی هۆکارە مێژووییەکان))[2] ناڤەرۆکا ئەڤێ پەرتووکێ کارتێکرن ل ڕەخنەگرێ مێژوویی (برونتیر)ی کر و پەرتووك ب ناڤێ (پێشکەوتنی جۆرەکانی ئەدەب) نڤیسی، د ئەڤێ پەرتووکێدا ڕەخنەگری تیۆرا (داروین)ی لسەر ئەدەب و هۆنەری پراکتیزەکر ((بۆی دەرکەوت کە پێشکەوتن لە میانی دیاردەکانی ئەدەب بە زۆری دەبێتە هۆکاری پەیدابوونی شێوازێ نوێ))[3].

فەلسەفا)ڕەوشگەرایی- پوزیتیڤیزم Positivism)ێ ژی کارتێکرن لسەر سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویی هەبوو، لەوڕا د کارین بکەین ڕێکخۆشکەرەك دی ژ بۆ سەرهلدانێ کو ((ئەم فەلسەفەیە تەرزی بە میتۆدکردنی زانستی لە کارەکانی خۆیدا بەرپاکرد، هەوڵی دابەشکردنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دەدا، بەپێی قۆناغبەندی مێژوویی لە سەردەمە جیاوازەکاندا))[4]. هەژی گۆتنێیە هەردوو سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویی (بیف) و (تین) لژێر کاریگەریا ئەڤێ فەلسەفێدا بوون. سەرەرای کارتێکرنا پەرتووکا (بەلزاك ١٧٩٩- ١٨٥٠)[*]ی یاکو ل چارێکا ئێکێ

(1) هیڤیی بەرواری، ڕێبازێن ئەدەبی، ل٧٢.

(2) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٢.

(3(د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، چاپخانەی لەریا، سلێمانی، ٢٠١٢، ل٣٧.

(4) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٢.

)*((ئونۆرە دو بەلزاك) پێشەنگی ریالیزمی تازە، لە شاری تور لە بنەماڵەیەکی بۆرژوا لە دایك بووە. بۆ وەرگرتنا پێزانینان بەرێخۆبدە: بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل١٦٦- ١٦٨.

ژ سەدێ نۆزدێ ب ناڤێ (چەند دیمەنەکی ژیانی تایبەتی) بەلاڤکری، ناڤبری د ئەڤێ پەرتووکێدا دبێژیت: ((نووسەر مێژوونوسی داب و نەریت و ئەخلاقی خەڵك و کۆمەڵگەی خۆیەتی. ئەگەر دوو جۆر گیانلەبەر لە دوو شوێنی جیاواز لە رووی ئاو و هەواوە وەربگرین ئەوا گیانلەبەری یەکێك لەو دوو شوێنە، لەژێر کاریگەریی ئاو و هەوای ئەو شوێنەدا رەفتار و سیفەتی تایبەتی پەیدادەکات. بەشەریش زادەی کۆمەڵگای خۆیەتی و هەمان ئەو کارەی کە ئاو و هەوای جیاواز دەیکاتە سەر گیانلەبەران... بەڵام چونکە بەشەر بە هەمان سادەیی گیانلەبەران نییە و ئەقل و هۆشی هەیە ئەم کاریگەرییانەش بە سەر ئەوەوە قوڵتر و ئالۆزترە و نووسەر نیگارکێشێکە کە سیمای ڕۆحی و تاکەکانی کۆمەڵگە جیاواز و چینە جۆراوجۆری ئەم کۆمەڵگایانە دەگرێت))[1].

ناڤبری دایە دیارکرن کو ڕەوشا ئاو و هەوایێ جودا؛ رەفتارێن جودا پەیدادکەت، ئەڤێ کارتێکرن لسەر ڕەخنەگرێن مێژوویی هەبوویە دەمێ داینە دیارکرن ژینگەهێن سروشتییێن جیاواز؛ هزرێن جیاواز پەیدادکەن، لەوڕا ژ ئەرکێ ڕەخنەگرییە چاوانیا ئەڤێ کارتێکرنێ دیاربکەت. بەلێ هەژی ئاماژێیە هەگەر ئەو دوو گیاندارە (مرۆڤ) ژ ئێك ڕەگەز بن، چەند ژینگەهـ (ئاو و هەوا) بهێتە گوهۆرین (لگۆرەی دیتنا - تین- ی) دێ هەر هەمان کاریگەریی هەبیت، ژبەرکو سیماییێن ڕەگەز(نەژاد)ی ب شێوەیەکێ بۆماوەیی د گەل مرۆڤیدا دمینن، هەگەر چەند جهان ژی بگوهۆریت. ب دیتنا مە ئەڤ خالا (تین)ی جهێ ڕەخنێیە ژبەرکو (هندەك جاران) ژینگەهـ کاریگەرییێن بهێزتر ژ ڕەگەزی پەیدادکەن، بۆ نموونە: هەگەر دوو زارۆکێن کورد (جێمك) پشتی ژ دایکبوونا ئەوان ل ژینگەهێن جودا بهێنە پەروەردەکرن؛ دێ رەفتار و هزرێن جیاواز پەیداکەن هەرچەندە ڕەگەزێ هەردووان کوردییە. ئەڤ ڕەخنا مە ژبەرهندێیە کو ناڤبری ڕەگەز بهێزترین هۆکار دانایە.

---

(1) رەزا سەید حسێنی، قوتابخانە ئەدەبییەکان، و. حەمە کەریم عارف، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٨٤.

کارتێکرنا هزرێن (هیگل)ی لسەر ناڤدارێن ئەڤێ رەخنێ هەبوویە، ب دیتنا ئەوی بەرهەمێن هۆنەری مۆرکێ بوویەرێن دەم و جهینە، هۆنەر نە یاریەکە، بەلکو دەربرینە ژ هەستێن کوورێن نەتەوەیی[1]. ناڤبری (شیعری بە سەر دوو جۆردا دابەشکرد: شیعری داستان و شیعری لیریك. داستان پێش لیریك دەکەوێت، بەڵام دوواجار ئەم دوو ژانرە بە نێویەکدا دەچن و ژانرێکی دیکە دروست دەکەن کە پێیدەوترێت دراما. شیعری درامیش دووجۆرە: تراژیدیا و کۆمیدیا. کاتێك بە نێو یەکدا دەچن. فۆرمی سێیەم کە درامای نوێ یە دروست دەکەن)[2]. د ڕەخنا مێژوویدا ژی هزرا ژ ناڤچوون و دروستبوونا جۆرێ نوو ڕەنگڤەددەت. (تین) ب (هیگل)ی کاریگەر بوو و ئەو لگەل هزرا (هیگل)ی بوو نەخاسم دەمێ (ل هۆکار و گۆرانکاریێن ناڤخۆیی دگەریت و ئاماژێ ب بەردەوام رێڤەچوونا تشتان و نەراوەستیانا ئەوان ددەت)[3].

ژ ئەڤێ چەندا بووری د کارین بدەین دیارکرن ڕەخنا مێژوویی ب گشتی دەرئەنجامێ ئەوان فەلسەفە و شەپۆلێن هزرینە یێن مرۆڤایەتی تێدا دەربازبووی. ژ گرنگترین هۆکارێن سەرهلدانێ ئەو بوونە د ئەوی دەمیدا ئەو چەند یا خۆیابوو ئەدەب دەربرینێ ژ مرۆڤی دکەت، دیسان تێبینیکرنا هندێ کو ئەدەب ب بوورینا دەمی گەشەدکەت و پێشدکەڤیت...

١- ٤ - ٢- سەرهلدانا ڕەخنا مێژوویی:

هەرچەندە مە ڕەه و ڕیشالێن ڕەخنا مێژوویی بۆ دەمێن گەلەك دوور زڤراند، بەلێ پرانیا ژێدەران وەك هزرا سەرەکی و دەستپێکی بۆ سەدسالیا (١٦)ێ دزڤرینن، کو ل ئەوی دەمی گرنگی ب مێژوویا ژیانا هۆنەرمەندان د هاتەدان و د گەل هندێدا زاراڤێ رەخنا ئەدەبی بکارنەدهینان، بەلکو ل جهێ ئەوێ زاراڤێ شعر بکاردهات[4]، دیسان ل دەستپێکا سەدسالیا (١٧)ێ شلۆڤەکرنەکا مێژوویی بۆ

(1) د. أحمد العزي صغير، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد، ص٢٤٥.

(2) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل٤٤.

(3) رينية ويليك، مفاهيم نقدية، ت. د. محمد عصفور، ص٣٤.

(4) جيروم ستولنيتز، النقد الفنى، ت. د. فؤاد زكريا، ص٦٦٧ .

ئەدەبیاتی هاتەکرن و هزرمەندان د ڤیان رەخنێ زانستی بکەن[1]. ل سالا (١٧٦٧)ێ (ئاندری دوشیسون)ێ فەرەنسی پەرتووکا (مێژوویا ئەدەبێ فەرەنسی) بەلاڤکر، تێدا ئەدەبێ فەرەنسی لگۆرەی سەردەم و کاودانێن سیاسی دابەشکربوو و دبێژیت: (تێکستێن ئەدەبیێن ناڤدار و ژ هەژی؛ بەرهەمێن سەردەمێن سیاسیێن مەزنن. هەروەسا سەردەمێن مێژوویێن سڤك و بێی روودان و وەرچەرخانێن مەزن، ئەدەبێن سڤك پەیدادکەن. بەلێ ئەڤ چەندە هاتە ڕەخنەکرن ژبەرکو بهێزی و لاوازیا ئەدەبی نەگرێدایی سیاسەتێیە، مەرج نینە سیاسەتا بهێز ئەدەبی بهێز پەیدابکەت یان بەرۆڤاژی)[2].

پرۆفیسۆر (ئابیل فرانسوا فیللمان Apel F. Villemain ١٧٩٠ - ١٨٧٠) مامۆستایێ رەوانبێژیێ ل زانکۆیا سۆربون، د وانێن خۆدا ب تایبەت پشتی سالا (١٨٤٦)ێ بەرێخۆددا ئەوان ڤۆناغان یێن کو بەرهەمێن ئەدەبی تێدا بەرهەم هاتین و ئەڤە ژی کارەکێ موکم یێ ئەڤێ جۆرێ ڕەخنێیە، هندەك ڤەکۆلەر ب ڤەبڕیڤە دبێژن (فیللمان) ئێك ژ دانەرێن ڕەخنا ئەدەبی مێژوورییە[3]. ئانکو ڤەکۆلینا ئەدەبی دکر ل بەر ڕۆناهیا هۆکارێن جڤاکی و سیاسی و بیروباوەرێن بۆماوەیی د ڕەگەزیدا، ئەڤە ب شێوەکێ هووربین لسەر ئەدەبیاتی پراکتیزەکر[4]. لگەل بەلاڤبوونا زانستێن پوزیتیڤیزمی (نیڤا دوویێ ژ سەدسالیا ١٩ێ و دەستپێکا سەدسالیا ٢٠ێ) ڕەخنا ئەدەبی لسەر دەستێ (برونتیر، سانت بیف، تین،...هتد) دەستپێکر[5]. ب ئەڤێ یەکێ دیاردبیت ئەڤ سەدسالیە دەستپێکا ڕەخنا ئەدەبی ب گشتی و ڕەخنا مێژوویی ب تایبەتییە. ئەڤ جۆرێ رەخنێ ئێکەم جار ل ئەورۆپا ب تایبەت فەرەنسا سەرهلدایە[6].

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٦٨ .

(2) د. حسين الحاج حسن، النقد الأدبي في أثار أعلامه، ص٦٤.

(3) الكساندر ديما، مبادىء علم الادب المقارن، ت. د. محمد يونس، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧، ص٢٩- ٣٠.

(4) د. شوقى ضيف، في النقد الادبي، ص٣٦.

(5) ماجدة حمود، علاقة النقد بالإبداع الأدبي، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٧، ص١١ .

(6) أحمد الشايب، أصول النقد الأدبى، ص٩٢.

د سەدساليا (١٨)ێدا جڤاكا ئەوروٚپی گوهوٚرينێن مەزن بخوٚڤە ديتن بنەمايێ جڤاكی و سياسی هەژاند، شوٚرەشا بوٚرژوازی گەلەك بيروبوٚچوونێن نوو پەيداكرن، ئەڤێ ژی كارتێكرن لسەر رەخنێ هەبوو ژبەركو پەيدابوونا چينا بوٚرژوازی شوٚرەشەكا پيشەسازی و سياسی بوو، ئەڤێ د خوەستە هندێ شوٚرەشەكا هزری و زانستی و جڤاكی و ڕەوشەنبيری پەيدابيت. ڤەكوٚلينێن جڤاكی و ئابووری پێشكەڤتن بخوٚڤە ديت، گەلەك هزروبيرێن فەلسەفی و ئەدەبی و هوٚنەرێن نوو دەركەڤتن. سەرەرای هندێ چاپخانە و ڕوٚژنامە و پەرتووك و پەرتووكخانە دەركەڤتن[١]. ئەڤە ژبلی دامەزراندنا كوٚربەند و سالوٚنێن ئەدەبی، ژ بوٚ گەنگەشەكرن و ڤەكوٚلينا لسەر بابەتێن هەمەجوٚر (ئەدەب، فەلسەفە، مێژوو، زانست و ئاينی...)[٢] د ئەڤی سەردەميدا گەلەك ڕێباز و شەپوٚل و قوتابخانێن ئەدەبی و ڕەخنەيی ب ڕێكا تەكنەلوٚژيێ ب ساناهی بەلاڤدبوون، دەركەڤتنا ئەوان پێدڤی ب شلوٚڤەكرن و ڕاڤەكرنێ هەبوو هەتا وەرگران تێبگەهينن. لڤێرە ڕەخنەگر ((دێ و بەزمانی خوٚی لێكوٚلينەوەيەك لەبارەی ژانرێكی ئەدەبی يان رووپەكی هوٚنەری يان بابەتێكێ زوٚر كوٚن يان نوێ.. پێشكێش دەكا، ورد ورد شی دەكاتەوە...))[٣] ئەڤە بخوٚ شێوازێ ڕەخنا مێژوويیە كو ل ڕەه و ڕيشالان دگەريت ((لەتەك پێشكەوتنی زانستە مروٚڤايەتی و كوٚمەلاتييەكاندا، ڕەخنەش پێشكەوت، ڕەخنە لە چەند ڕووەوە لە گەڵ فەلسەفەی مێژوودا يەك دەگرێت، بوٚيە چەشنێك لە ڕەخنە سەريهەڵدا كە بە (ڕەخنەی مێژوويی) ناوبرا))[٤].

ئەڤێ هەموويێ وەكر سەدساليا (١٩) ببيتە سەردەمێ بەلاڤبوون و ناڤداريا ڕەخنا مێژوويی، پاشی بوو جهێ گرنگيپێدانا ڕەخنەگران و بنەما دياركرن و ل سەر تێكستان پراكتيزەكرن[٥]. د ئەوی سەردەميدا (سانت بيف)ی هژمارەكا زوٚرا

---

(1) شكری عزيز الماضيی، في نظرية الادب الدراسات الادبية و النقدية، ط١، دار المنتخب العربي، بيروت، ١٩٩٣، ص٤٩ - ٥٠.

(2) ڕێزان شڤان يوسف، هيومانيزم دهوٚزانا نوی يا كوردی دا، چ١، چاپخانا هاوار، دهوٚك، ٢٠١٢، ل٦٣.

(3) عەزيز گەردی، ئەدەبی بەراوردكاری، چاپخانەی زانكوٚی سەلاحەددين، هەولێر، ١٩٧٨، ل٨٣.

(4) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەيی، ل٣١.

(5) بيار دی بواديفر، معجم الأدب المعاصر، ت. بهيج شعبان، ط١، منشورات عويدات، بيروت - لبنان، ١٩٦٨، ص٩٦- ٩٧.

بابەتان د گۆڤار و ڕۆژناماندا بەلاڤدكرن، هەژى گۆتنێیە خۆرتبوونا بزاڤا ڕۆژنامەڤانیێ بیاڤەك بەرفرەه ژ بۆ بەلاڤبوونا ڕەخنا مێژوویی ڕەخساند، زێدەبارى هندێ كو ل ئەوى سەردەمى زانكۆیێن ئەورۆپی گرنگی ب ڤەكۆلینێن مێژوویی ددان و هەلسەنگاندن دكرن، لدویڤ سەردەمان دچوون و گرنگیەكا تایبەت ب كۆمكرنا پێزانین و خواندنا سیاسەتا سەردەمان ددان[1]. وەك دهێتە زانین ((سەدەى نۆزدە بە دەرەجەى یەكەم سەدەى زانستە))[2] ئەڤێ پێشكەڤتنا زانستى كارتێكرن ل بیاڤێن ژیانێ كر و ڕەخنە ژ ئەڤێ كارتێكرنێ بێبەهر نەبوو، لەوڕا (بیف)ى دا خۆیاكرن (زانست كلیلا چارەسەربوونا ئاریشایە، د ئەدەبیدا ژى زانست گرنگە، ب ڕێكا ئەوێ مرۆڤ دكاریت نهێنى و لایەنێن ڤەشارتى ئاشكەرا بكەت، ژبەركو هیچ بیاڤەك ژ بیاڤێن ڤەكۆلینێ نكاریت بەرسڤێن تەڤگر بدەت ژ بۆ چارەسەریا ئاریشا، زانستەك بتنێ نكاریت بەرسڤا پرسان بدەت و چارەسەریا ئاریشا بكەت)[3]. ناڤبرى هەولدا لسەر بنەمایێن زانستى یێن هووربین كارێ خۆ ئەنجامبدەت، لڤێرە هەولا زانستیكرنا رەخنێ هاتەدان.

ل دوماهیكا سەدێ (١٩)ێ و ل دەستپێكا سەدێ (٢٠)ێ ڕەخنا مێژوویی د ناڤ كارێن (گوستاڤ لانسون ١٨٥٧- ١٩٣٤)دا هاتە بەرجەستەكرن، (لانسون)ى پەرتووكەك ب ناڤونیشانێ (ڕێبازا ڤەكۆلینێ د ناڤ ئەدەبى) دا دانایە و خالێن گشتى یێن ڕەخنا مێژوویی د ناڤدا هاتینە ئازراندن، و ب ئەڤى كارى گیانێ مێژوویی زڤڕاندە د ناڤ ڕەخنا ئەدەبیدا، كو تێدا جەختى ل دیكیۆمێنتێن مێژوویی دكەت ژ پێخەمەت ئەنجامدانا ڤەكۆلینێن ڕەخنەیی د ناڤ ئەدەبیاتیدا[4].

---

(1) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٣٩٨.

(2) رەزا سەید حسێنى، قوتابخانە ئەدەبییەكان ، و. حەمە كەریم عارف، ل١٢٤.

(3) ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد- عيراق، ١٩٨٦، ص٢١٠- ٢١١.

(4) د.عبدى حاجى، چەند تیورەكێن رەخنا ئەدەبى، چ١، چاپخانا حجى هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٢٦.

١- ٥- ناڤدارترین نڤێسەرێن ڕەخنا مێژوویی:

ئەڤێن ل خوارێ گرنگترین و سەرەکیترین زانایێن ناڤدارن کو ڕەخنا مێژوویی لسەر دەستێ ئەوان وەرار و پێشڤەچوون دیتی:-

١- ٥- ١- شارل ئوگوستین سانت بیف (Charle Augustin Sainte-Beuve ١٨٠٤- ١٨٦٩):

(بیف) د نیڤا دوویێ ژ سەدێ (١٩)یێدا ژیایە، ئێك ژ بەرنیاسترین ڕەخنەگرێن ئەدەبێ فەرەنسییە ب تایبەتی د بیاڤێ ڕەخنا مێژوویيدا[1]، ب بابێ ڕەخنا هەڤچەرخ ل جیهانێ دهێتە نیاسین[2]، دیسان ب ڕاگرێ ڕەخنا فەرەنسی ژی ناڤدکەن. (بیف) مامۆستایێ (تین)ی بوو[3]. هەردوو ب زانستێ (ئەزموونگەری)یێ د کاریگەربوون، ب ئەڤێ یەکێ (بیف)ی ڤەکۆلین لسەر ژیانا هژمارەکا نڤێسەران کر...[4].

(بیف)ی خەونەکا مەزن هەبوو ببیت هۆزانڤان و ڕۆماننڤیس، بەلێ سەرکەڤتن د ئەڤان بیاڤاندا نەهینا، ڕۆژنامەڤانەکێ گەنج بوو د ڕۆژناما (کلوب Club)دا کاردکر، دیسان ڕەخنەگرێ گۆڤارا (یود Eud) یا پاریسی بوو، کەسەکێ نێزیکی (ڤیکتۆر هۆگۆ -Victor Hugo) بوو...[5] ((نزیکەی سێ ساڵان (١٨٢٧-١٨٣٠) پەیوەندی قووڵی لەگەڵ ئەنجومەنەکەی ڤیکتۆر هۆگۆدا هەبوو و بە خۆیشی بابایەکی ڕۆمانتیکی[*] توخ بوو))[6]. بەلێ ل سالا (١٨٤٠ بە تەواوەتی پەیوەندی خۆی لەگەڵ ڕۆمانتیکدا پچڕی، تەنانەت ل ئاخر و ئۆخری تەمەنی خۆیدا حاشای هاوکاری پێشووی خۆی لە گەڵ ڕۆمانتیکەکاندا کرد)[7].

---

(1) J. A .Cuddon, Dictionary of Literary Terms and Literary Theory,P 197.

(2) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص٤٨ .

(3) نجيب الحقيقى، من الأدب المقارن، ص١٢٦.

(4) لجنة من الباحثين، في النقد الأدبي، ص٣٥٢.

(5) كارلوني و فيللو، النقد الادبي، ت. كيتى سالم، ط٢، منشورات عويدات، بيروت، ١٩٨٤، ص٣٤.

(*) بۆ وەرگرتنا پێزانینان دەربارەی پەیوەندیا (بیف)ی لگەل ڕێبازا ڕۆمانسیزمێ بەرێخۆبدە:

كارلوني و فيللو، النقد الادبي، ت. كيتى سالم، ص٣٤- ٣٦.

(6) بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل١٥٧.

(7) ڕەزا سەید حسێنی، قوتابخانە ئەدەبییەکان، و. حەمە کەریم عارف، ل٦٩.

د ناڤبەرا سالێن (١٨٥٧ - ١٨٦١) ل قوتابخانا نورمال)Ecole Normale(بوويە وانەبێژ[1]. ناڤبری د شلۆڤەکرنا ڕەخنا پراکتیکیدا وەکی (مادام دی ستال -Madame de stael)[**] بوو، بەلێ لژێر کارتێکرنێن جیاواز دا بوو ژ ئەوان هۆکارێن لەشی و دەروونی و بۆماوەیی، سەرەرای زەحمەتیێ هەڵەیی د تیۆرا ئەوی یا ڕەخنەیدا هەبوو نەخاسم د پراکتیزەکرنێدا، ب تایبەتی دەمێ ب سەردەمیڤە گرێددا)[2] ئەڤە ژبلی هندێ دەمێ پێزانینێن نڤیسەری ژ ڤەکۆلەری د خوەستن ژبەرکو (کۆمکرنا زانیارییێن کەسی و سەردەمێن ئەوان کارەکێ مەترسیدارە، ئانکو ئەستەمە هەر تشتێ ڤەکۆلەری ڤیا لدۆر کەس و سەردەمی ب تەمامی پەیدابن و ب دەست بکەڤن)[3] (ڤەکۆلین ل کەڤناتیێ گرنگە، بەلێ ئاریشە د هندێدایە هەر تشت ب زەحمەت د کەڤیت دەمێ ژ سەردەمی دوور دکەڤیت، هووربینی بەرێخودانا ژیانا نڤیسەری کارەکێ ئالۆزە و تشتێ ب دەست ڤەکۆلەری ژی دکەڤیت وێنێن ب کێماسینە)[4] لگۆرەی دیتنا ئەوی ب دەستڤە نەهینانا پێزانینێن کەڤن کێماسیا هەرە مەزن د ئێختە کارێ ڕەخنەگرتنێدا، هەر ژبەر هندێ بۆچوونێن ئەوی روو ب رووی رەخنێ هاتن.

(بیف)ی ل دەستپێکێ ل بیاڤێ (پزیشکی) د خواند، پاشی هێلا و بەرەڤ (ئەدەب و ڕەخنە) هات. هەلبەتە خواندنا پزیشکی کارتێکرن لسەر شلۆڤەکرنێن ئەوی هەبوو، بۆ نموونە ڕەخنە وەکو (نشتەگەریا پزیشکی) دانایە، ب دیتنا ئەوی کارێ ئەدەبی ڕەنگڤەدان و خۆدیکا دەروونا نڤیسەرییە، د شلۆڤەکرنێدا پێدڤییە ل چرکێن ژیانا ئەوی ڤەکۆلین و نهێنیان ڤەبینین[5]. سەرکەڤتنا ڕەخنەگری

---

(1) أحمد أمين، النقد الادبي، مكتبة نهضة المصرية، ط٣، القاهرة، ١٩٦٣، ص٣٤٣.

)**((دی ستایل) ڤەکۆلینا ئەدەبی دکر ژ پێخەمەت دیارکرنا دەلالەتێن جڤاکی، بەلێ (بیف)ی ژ پێخەمەت دەلالەتا نڤیسەری.

(2) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص ٤٨.

(3) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٥.

(4) أحمد الرقب، نقد النقد، ص٨٨.

(5) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص٤٨.

گرێدایە ب ئەویٚ چەندێڤە کا چەند د کاریت بچیتە د ناڤخۆیا کەسایەتیا نڤیسەریدا، دەمیٚ د گەهیتیٚ هنگی کلیلێن نهێنییٚ ڤەدبینیت[١]. دیسان د دەتە دیارکرن چ ئاریشە د هندێدا نینە ڤەکۆلینا ژ دەرڤەیی تێکستیٚ بکەین، ئەوی دڤیا ب شێوەکیٚ ئێکسەر نڤیسەری بنیاسیت و زێرەڤانیەکا هووربین بۆ ژیانا ئەوی بکەت. ژبەر ئەڤیٚ دویڤچوونا دەرەکی و هووربین؛ ڕێکا ئەوی یا ڕەخنەیی ب (ڕێکا نهێنیان) ناڤداربوو[٢]. ئەڤ چەندا بووری د ئێکەم گۆتارا خۆ یا ڕەخنەییدا ئاشکەراکر یاکو ل سالا (١٨٢٩)یٚ لژێر ناڤونیشانیٚ "نیشاندانا مێژوو و ڕەخنیٚ بۆ هۆزان و شانۆیا سەدسالیا شانزدیٚ "بەلاڤکری.[٣]

هەژی گۆتنێیە ئێکەم بەرهەمیٚ نڤیسەری ب هۆزانیٚ دەستپێکر، ئەوژی دەمیٚ هەردوو دیوانێن (ژیان و بەرهەمێن ئەدەبی یێن جوزیف دیلورم) و دیوانا (سەرەخۆشی) بەلاڤکری و ئێکەم چیرۆك ژی ل سالا (١٨٣٤)یٚ ب ناڤونیشانیٚ (ئارەزوو) بەلاڤکر[٤]. ناڤبری (درێژەی بە چالاکیە ئەدەبیەکانی خوشیدا و لە ماوەی سالاٚنی (١٨٣٠- ١٨٤٨)دا زۆر گوتاری ڕەخنەیی بۆ بلاٚڤوکەکان نووسی. دوو کۆمەڵە وتاری بەناوبانگی هەیە لەژێر سەرناوانی (گوتارەکانی دووشەممە Causeries du Lundi ١٨٥١- ١٨٦٢) و (دووشەممە نوێیەکان Nouveaux Lundis ١٨٦٣-١٨٧٠) بە شێوەیەکی گشتی کۆی نووسراو و ڕەخنەییەکانی دەگاتە چل و هەشت بەرگ، چەند شیعرێك و ڕۆمانێکیش نووسیوە)[٥]. هندەك ژ پەرتووکێن ئەوی یێن دیتر ئەڤەنە (هۆزانا فەرەنسی د سەدسالیا (١٦)یێدا (١٨٢٨). کەسایەتیێن ئەدەبی. کەسایەتیێن هەڤچەرخێن ئەدەبی. نامە بۆ شاژنیٚ (١٨٧٣)[٦].

---

(1) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

(2) أسامة فوزي، التطاول على النقد الادبي، من موقع الاكتروني (عرب تايمز)، ٢٠١٥/١/٣، ص٤.
ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن: http://www.arabtimes.com/osama-all/doc44.html

(3) د. إبراهيم عبدالرحمن، الأدب المقارن بين النظرية و التطبيق، ص٤٦ – ٤٧.

(4) هەمان ژێدەر، ل٤٥.

(5) بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل١٥٧.

(6) نجيب الحقيقى، من الأدب المقارن، ص١٢٦.

سەرەرای هەبوونا ئەڤان پەرتووکان (پۆرت رویال Port Royal) ١٨٠٩-١٨٤٠. شاتۆبریان و کۆمەلا ئەوی یا ئەدەبی، ١٨٦١)[١]. هەروەسا (ڤەکۆلینەك لسەر فێرجل ١٨٥٧)ی[٢].

(بیف)ی مفا ژ زانستی وەرگرت چونکی سەردەمێ هزر و تیۆرێن زانستی بوو، د ڤەکۆلینێن خۆدا داخوازا پراکتیزەکرنا یاسایێن زانستێ (رووەکناسی)یێ ب سەر ئەدەبیدا دکر، لەورا چاوا زانایێن رووەکناسیێ رووەك دابەشدکرن، ئەوی ژی دڤیا نڤێسەران پۆلین بکەت، ئەڤ پۆلینکرن لگۆرەی خالێن هەڤپشك و جیاوازێن د ناڤبەرا نڤێسەراندا بوو[٣]. زانایێن رووەکناسیێ ڤەکۆلینا پەلگان د کرن ژ پێخەمەت دیارکرنا تایبەتمەندیێن دارێ، دیسان دیارکرن وەرزێن جودا رووەکێن جودا بەرهەم دهینن. (بیف) د بن ئەڤێ کاریگەریێ دابوو بەلێ ڤەکۆلینا جۆرێن رووەکان نەدکر، بەلکو نڤێسەر ب نڤێسەر ژ هەموو لایانڤە وەردگرتن و تایبەتمەندیێن ئەوان دیاردکرن[٤]. د هەردوو پەرتووکێن (گۆتارێن دووشەمبێ و گۆتارێن دووشەمبا نوو)دا داخوازا ڤەکۆلینا زانستی دکر (د ڤەکۆلینانداندا نڤێسەر ب وەلات، نەتەوە، گەل، سەردەم، دایك و باب، خێزان و پەروەردە، ڕەوشەنبیری، پێکهاتا مادی، لەشی و دەروون و عەقل و هەڤال و ناسێن ئەوانڤە گرێددا، زێدەباری گرنگیدانێ ب هەر چ پەیوەندیەکا گرێدان ب داب و نەریت و بیرو باوەرانڤە هەیی. ئەوی بزاڤ دکرن بزانیت نڤێسەر د ئەوی دەمیدا یێ سەرکەفتی بوویە یان تووشی شکەستنێ بوویە، هۆکارێن ب هێزبوون و لاوازبوونێ دیاربکەت. سەرەرای هۆکارێن تاکی و جڤاکیێن کارتێکرن ل ئەدەبی کرین، دڤێ ڤەکۆلەر بەردەوام بیت تاکو ب زانستیانە دیاردبیت ئەو بەرهەم گرێدایی ژینگەهـ و نەتەوا نڤێسەرییە)[٥]. ل داویێ نڤێسەر لگۆرەی شێوازان دابەشدکرن کو هەر شێوازەك

---

(1) أحمد أمين، النقد الادبى، ص ٣٣٧.

(2) كارلوني و فيللو، النقد الادبي، ت. كيتى سالم، ص٣٣ .

(3) د. يوسف خليف، مناهج البحث الادبي، دار الثقافة، الفجالة- بيروت، ١٩٩٧، ص٣٥.

(4) د. شوقى ضيف، في النقد الادبي، ص٣٧.

(5) د. شوقى ضيف، البحث الادبي (طبيعته، مناهجه، اصوله، مصادره)، ص٨٦.

کۆمەکا تایبەتمەندیا بخۆڤە دگریت[1]. بزاڤکر (ساخلەتێن هەڤپشك د ناڤبەرا ئەدیباندا و پێکڤە گرێدانێن دەمی و جهی د ناڤبەرا ئەواندا پەیدابکەت و لگۆرەی جۆرێن هۆنەری ڕێزبکەت و دابەشبکەت، ئەڤ دابەشکرن ب شێوازێ کۆم کۆم بوو و ئەڤە بوو ئەگەرێ پەیدابوونا قوتابخانێن ئەدەبی، ژبەرکو قوتابخانە بخۆ کۆمەکا ساخلەتێن هەڤپشکێن ئەدەبیێن د ناڤبەرا ئەدیباندایە)[2].

ب هاتنا (بیف)ی (ڕەخنا ڕاڤەکاری) دەرکەڤت و دگۆت: ڕەخنە هۆنەرە نە زانستە، وەسا بەرێخۆددایێ وەك بەشەك ژ بەشێن هۆنەرێن ئەدەبی[3]. ژبەرکو ڕەخنەگر دووبارە ئافراندنێ دکەت، بەلێ د هەمان دەمدا ناڤبری بۆچوونەکا دی هەبوو دڤیا رەخنێ زانستی بکەت و لگۆرەی بنەماییێن دیارکری کارێ خۆ ئەنجامبدەت، ئەڤە ب شێوەکێ نەڕاستەوخۆ ڕاستیەکێ دیاردکەت ئەوژی ڕەخنە هۆنەر و زانستە ئێك دەمدا. (بیف)ی بۆ شلۆڤەکرنا بەرهەمی پەنا دبرە بەر هۆکارێن دەرڤەیی و مێژوو ب فاکتەرەکا گرنگ و کاریگەرێ داهێنانا بەرهەمێ ئەدەبی دهژمارت.

١- ٥- ٢- هیپولیت ئادولف تین (Hippolyte Adolph Taine ١٨٢٨- ١٨٩٣):

فەیلەسوف و ڕەخنەگرێ مێژوویی (تین) ل (ڤووزیرس Vouziers) ل باکورێ ڕۆژهەلاتا فەرەنسا ژ دایك بوویە، ئێك ژ مەزنترین هزرمەندێ سەردەمێ خۆیە[4]. قوتابیەکێ بژارە بوو ل قوتابخانا مامۆستایێن بلند ل پاریس، خودان بیروبۆچوونێن وێرەك بوو، کارییە ل چەندین قوتابخانێن هەرێمی وانا بدەت، پاشی بوو ڕۆژنامەڤان و مامۆستایێ (زانستێ جوانیێ) ل قوتابخانا هۆنەرێن جوان. کەسەکێ تێگەهشتی و زانا بوو د بیاڤێ مێژوو و فەلسەفێدا، ژ گرنگترین

(1) د. شوقی ضیف، في النقد الادبي، ص٣٧.

(2) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٠.

(3) د. محمد عبدالمنجم خفاجی، مدارس النقد الادبی الحديث، ط١، دار المصرية اللبنانية، االقاهرة، ١٩٩٥، ص١١٠.

(4(نجيب الحقيقی، من الأدب المقارن، ص١٢٦.

پەرتووکێن ئەوی: فەلسەفا هۆنەری. بنیاتێ فەرەنسا هەڤچەرخ ١٨٧٦- ١٨٩٣[*]. مێژوویا ئەدەبێ ئینگلیزی[1]. ئەڤە ژ گرنگترین بەرهەمێن نڤیسەریە د بیاڤێ ڕەخنا ئەدەبی و مێژوو‌ییدا ل سالا (١٨٦٣)ێ بەلاڤکریە، د ئەڤێ پەرتووکێدا ئاماژەدایە بۆچوونێن خۆ یێن ڕەخنەیی کو دبێژیت: دەمێ پەرتووکەکا کەڤن دبینین و هەلدگرین پێدڤییە بزانین چ هزر و بۆچوونەك هەلگرتییە، نابیت بتنێ فورم بەرێخۆبدەنێ و ب سەرڤەیی بخوینین، پێدڤییە بزانین چ د ناڤدا هەیە و چ واتا ل پشت دەستەواژا هەیە. گومان تێدا نینە ئەڤە بەلگەیە ژ بۆ هەبوونا بوویەرەکێ کو د کەڤندا رووداپە. لەورا د ڕەخنێدا ژی وەهایە ڤەکۆلین ل دەستنڤیسین کەڤن، کەسەك دیاردبیت و هەگەر ب هووری لێ تەماشەکەین دێ ژیان و کاودانێن نڤیسەری دیاربیت[2]. هەر د هەمان پەرتووکدا جیاوازیا ئەدەبێ ئینگلیزی لگەل هندەك ژ ئەدەبێن جیهانێ دیار و شلۆڤەدکەت، جیاوازیا هەمان ئەدەب ژ سەردەمەکی بۆ سەردەمەکێ دی و ژ ژینگەهەکێ بۆ ئێکا دی دیاردکەت، ئەڤە سەرەرای هندێ شلۆڤەکرنا جوداهیا د ناڤبەرا نڤیسەراندا دکەت[3]. دیسان دا دیارکرن هزرا نڤیسەران ژخۆ بخۆ پێك ناهێن، بەلکو د کەڤنە ژێر کۆمەکا هۆکاران و نڤیسەر پێ کاریگەر دبن وەك هۆکارێن (ڕەگەز، ژینگەه و سەردەم)ی[4].

ل سالا (١٨٥٣)ێ پەرتووکەکا دی ب ناڤونیشانێ (حیکایەتێن لافونتینی) بەلاڤکر[5]. گۆتارەك لدۆر مێژوونڤیسێ ڕۆمانی (لیف)ی ل سالا (١٨٥٦)ێ نڤیسییە، سەرەرای هەبوونا هەردوو پەرتووکێن (گۆتن د هۆنەریدا ١٨٦٧) و (تیۆرا

)*(بەرهەمێ نەتەمامکریێ نڤیسەرییە.

(1) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص٥٥.

(2) Charles E.Bressler, Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice, Pearson Prentice Hall, 4th Edition, New Jersey, 2007,p39.

)3(د. محمد مندور، النقد و النقاد المعاصرون، ص١١٩.

(4) Wilferd L. et. al, A Handbook of Critical Approaches to Literature, 5TH Edition, Oxford University Press, New York, 2005, p 51.

(5) مجموعة من الكتاب، مدخل إلى مناهج النقد الأدبي، ت.د. رضوان ظاظا، سلسلة عالم المعرفة(٢٢١)، الكويت، ١٩٩٠، ص١٤٧.

ژیرمەندی ١٨٧٨)[١]. دیسان کارتێکرنا فەلسەفا پوزیتیڤیزم (Positivism)[*]و ئەزموونگەریێ (Empiricism)[**] لسەر (تین)ی هەبوو[٢]. (تین) بزاڤکریە لسەر شێوازی زانایەکێ پوزیتیڤیزمی ڤەکۆلینا ئەدەبی بکەت، تاکو لسەر یاسایێن وەرارا ئەدەبی زال ببیت، لەورا ئەوی خۆ ژ لێکدانەڤە یا بەرهەمێ ئەدەبی ب ڕێکا زیرەکی و داهێنانا تاکی دوور دکر.

بۆ وێنەیێ ئەوان گیانداران یێن کو بەری نهۆ ژیاین و وێنەیێن ئەوان لسەر بەران هاتینە نکڕاندن، (تین)ی دگۆت: ل نێزیکبوونا مە ل ئەوان وێنان گۆمانەکێ بۆ مە چێدکەت کو گیاندارەك هەبوویە و هەولا نیاسینا ئەوی د دەین، ژبەرهندێ

---

(1) د. إبراهيم حمادة، مقالات في النقد الأدبي، دار المعارف، مصر،١٩٨٢، ص٩٤.

)*(ئەڤ فەلسەفە لسەر ئەوی بنەمایی دروستبوویە کو هەموو زانستێن سروشتی و مرۆڤی ئێك ژێدەرێ هەیی ژ بۆ ب دەستڤەهینانا پێزانینان ئەوژی ((برێتییە لە تاقیکاری و ئەزموونە لۆژیکی. تایبەتمەندی سەرەکی پۆزیتیڤیزم زانستێتی و بابەتێتیە، بڕوای بەمیتافیزیك ڕەت دەکاتەوە)) د نیڤا دوویێ ژ سەدسالیا (١٩)ێ و دەستپێکا سەدێ بیستێ سەرهلدا، ب فەلسەفا (ئوگوست کونت Auguste comte ١٧٩٨- ١٨٥٧) ناڤدارە، ل سەدسالیا (١٩) هەردوو لقێن (پۆزیتیڤیزما جڤاکی و کاملبوونێ) دەرکەڤتن و هزرا هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا (هزرا پێشکەڤتنێ بوو): بۆ پێزانینێن زێدەتر بەرێخۆبدە:

- بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی: ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی، ب١، ل١٠٢- ١٠٤.
- مجدى وهبه و كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ط٢، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٨٤، ص٤٣٥.

(**) ئەزموونگەری ڕامانا بکارهینانا ئەوان ڕێبازان ددەت یێن ب تاقیکرن و پراکتیزەکرنێ رادبن و ل جهێ بکارهینانا بنەماییێن تیۆری، ئەڤ پەیڤ د فەلسەفێدا بۆ ناڤکرنا ئەوێ تیۆرێ دهێتە بکارهینان یاکو دبێژیت: هەموو جۆرێن زانستی ب ڕێکا وەرگرتنا ئەزموونان دهێنە وەرگرتن.)ولیم جیمس) زاراڤێ ئەزموونگەری دانایە، کو د فەلسەفە و ئەدەب و ڕەوشتی ... دا مفا ژێ هاتییە دیتن. ل سەدسالیا (١٩)ێ هزرا ئەزموونگەریێ زۆر بەلاڤبوو، بۆ پێزانینێن زێدەتر بەرێخۆبدە:

- د. إسماعيل الشرفا، الموسوعة الفلسفية، دار أسامة، الاردن - عمان ، ٢٠٠٢، ص٨٠ - ٨١.
- د. نبيل راغب، موسوعة النظريات الادبية، ص١٥٤- ١٦٤.

(2) د. محمد غنيمى هلال، النقد الادبى الحديث، دار العودة، بيروت، ١٩٧٣، ص٣٢٩.

گەهشتیە ئەوێ باوەریێ ل پشت هەر تێکستەکێ ئەدەبی مرۆڤەك یێ هەیی ژیانا خۆیا تایبەت وێنەکریە، پێدڤییە ل مێژوو و دەوروبەرێن ئەڤی مرۆڤی د ئاگاهداربین تاکو د ڕامانا ڤەشارتی یا تێکستی بگەهین(1). ژ ئەڤێ چەندا بووری دیاردبیت (تین)ی ڤیایە دیاربکەت مرۆڤ چێکریێ هەرسێ هۆکارێن (ڕەگەز، ژینگەه، سەردەم)یە و ئەدەب دەرئەنجامێ ئەوانە(2). ب ئەڤی ئاوایی جیاوازیا بەرهەمێن ئەدەبی بۆ هۆکارێن (ڕەگەز، ژینگەه، سەردەم)ی دزڤراند(3).

١- ٥- ٣- فردیناند برونتیر (Ferdinand Brunetiere ١٨٤٩- ١٩٠٦):

نڤێسەر و ڕەخنەگرێ فەرەنسی (برونتیر) ل (١٨٤٩/٧/١٩) ل هەرێما (پروڤانس Provence) یا باشورێ فەرەنسا ژ دایك بوویە، هەتا (١٩٠٦/١٢/٩)ێ ژیایە(4). ماموٚستاییێ رەخنێ بوو ل مالا ماموٚستایان و دیسان ل زانکۆیا (سۆربون) وانە گۆتینە. رێڤەبەرێ گۆڤارا (زانایان) و ئەندامێ کۆمەلا زمانڤانی بوو(5).

بۆچوونێن ئەڤی ڕەخنەگری لدۆر پراکتیزەکرنا هندەك یاسایێن زانستیە لسەر ئەدەبی، هەولا پراکتیزەکرنا تیۆرا (داروین)ی (سەرهلدان و گەشەکرن)دا، دڤیا هندێ بچەسپینت کو هەرسێ جۆرێن ئەدەبی یێن ل ئەوی دەمی هاتین دەستنیشاکرن (شانۆگەری، ڕەخنا ئەدەبی و هۆزانا سترانکی پێشکەڤتنا ئەوان ب مێژوویێڤە گرێدایە، بنیاتێ هۆزانێ ناهێتە گوهۆرین بتنێ پێشدکەڤیت، بۆ نموونە هۆزان ژ گۆتارا ئاینی پێشکەڤتیە و ب بوورینا سەردەمان کەفتیە لاوازی و ناڤچوونێدا و پاشی ب هۆزانا سترانکی و وژدانی ساغبوویەڤە)(6). بەلێ د ڕاستیدا

---

(1) Charles E.Bressle, Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice, p39.

(2) د. يوسف خليف، مناهج البحث الادبي، ص٣٦.

(3) د. حسن مسكين، مناهج الدراسات الأدبية الحديثة من التاريخ الى الحجاج، ص٣٤.

(4) د. م، فردیناند برونتير، من موقع الاكتروني (ويكبيديا)، ٢٠١٥/١/٢، ص ١. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن: http://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Bruneti

(5) نجيب الحقيقى، من الأدب المقارن، ص١٢٦.

(6) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٢.

بۆچوونا ئەوی هند یا پەسەند نینە ژبەرکو لسەر هۆنەرەکێ دەستنیشانکری ڕاوەستایە، هۆزانێ بۆ گۆتارا ئاینی دزڤرینیت و ئەڤە پرسان د ئازرینت بۆ نموونە ئەرێ هۆزانا ئازاد ژ چ پێشکەڤتیە؟ ئەڤە سەرەرای هندێ کو پێشکەڤتنا ئەو باسدکەت د ئێك جۆر دایە، و چ تشتەك پێشناکەڤیت بۆ جۆرەکێ دی بۆ نموونە مرۆڤ پێشدکەڤیت بەلێ گوهۆرین ب سەر جڤاکێن گرتیدا ناهێت و دیسان پێکهاتا مرۆڤی ناهێتە گوهۆرین. ئەدەب ژی ب هەمان شێوەیە بۆ نموونە چیرۆکا سەردەمێ هەڤچەرخ د چەند قۆناغاندا دەربازبوویە و د هەر قۆناغەکێدا جودایە ژ قۆناغەکا دیتر، بەلێ د گەل هندێدا ژ دۆخێ چیرۆکێ دەرنەکەڤتیە و نەهاتییە ڤەگوهازتن بۆ جۆرەکێ دی بۆ نموونە (گۆتارێ)[1].

(برونتیر) د تیۆرا خۆدا چەند پرسان د ئازرینیت وەکو (جۆرێن ئەدەبی چاوا ژ دایك دبن؟ چ بارودۆخێ سەردەم و جهی ڕێ ل هەمبەر بەرجەستەکرنا ئەوان خۆش دکەت؟ چاوا جیاوازی د ناڤبەرا ئەواندا پەیدادبن و یێن بژارە دیاردبن؟ چاوا وەکو گیانداران گەشێ دکەن، بهێز د کەڤن و لسەر لاوازاندا زالٚ دبن؟ چاوا لاواز دبن و دمرن؟ چاوا سیفەتێن حەلاندنێ وەردگرن و پاشماوێ ئەوان دبتە بنەما و کەرەستە بۆ جۆرەکێ نوو؟...)[2]. هەروەسا (برونتیر) دژی ڕەخنا (ئینتیباعی) بوو، نە لگەل چێژا کەسی بوو، لەورا بنیاتێ ڕەخنا بابەتی دانا[3]. ناڤبرێ ل داویا سەدسالیا (١٩)ێ بابەتێ (ئەدەبێ بەراوردکاری) هینا د ناڤ کولیژا (سروشتگەرایی یا بلند)دا، ب ئەڤێ یەکێ دڤیا پێشکەڤتنا ئەدەبێ فەرەنسی لگەل پێشکەڤتنا ئەدەبێن ڕۆژئاڤایی بەراورد بکەت و چاڤدێریا پێشکەڤتنا جۆرێن ئەدەبی بکەت[4].دڤیا ژ دوو لایانڤە سەرەدەریێ د گەل تێکستێ ئەدەبیدا بکەت (ئەویش یەکێکیان دەرخستنی ناسنامەی ژانرایەتی و نەژادی دەقی ئەدەبییە،

---

(1) ثامر إبراهيم المصاروة، المنهج التاريخي، ص٥.

(2) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص ٧٣.

(3) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص ٩٣.

(4) د. حيدر محمود غيلان، الأدب المقارن و دور الأنساق الثقافية في تطور مفاهيمه و اتجاهاته، من موقع الاكتروني (mohamedrabeea)، ٢٠١٥/١/٤، ص ٩-١٠. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن: www.mohamedrabeea.com/books/book1

ئەوی دیکەیان چۆنیەتی پەرەسەندنی ئەم ژانرە ئەدەبییانەیە بە درێژایی بارودۆخی مێژوویی، لە هەردوو ڕووشدا بایەخدان بە لایەنی مێژوویی فەراموش نەکراوە)[1]. ژبەر گرنگیدانا لایەنێ مێژوویی (برونتیر) دبێژیت: تراژیدیا فەرەنسی دگەل (جودیل)(*)ی ژدایك بوویە و لگەل (ڤولتیر) (**)ی داوی هاتییە[2]. هندەك ژ بەرهەمێن (برونتیر)ی[3]:

- چیرۆکا سروشتی ١٨٨٣.
- ب ڕێزبەندی نەھ ڤەکۆلین ب ناڤونیشانێ (ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی ١٨٣٥-١٨٨٠) پێشکێشکر کو تێدا ئەڤ بابەت ئازراندن (زانست و ئایین ١٨٩٧. هۆنەر و ڕەوشت ١٨٩٨. مێژوو و ئەدەب ١٨٨٤ – ١٨٨٦. کێشەیێن ڕەخنا کەڤن و هەڤچەرخ ١٨٩٠. پێشکەڤتنا جۆران د مێژوویا ئەدەبێ فەرەنسیدا ١٨٩٠. سەردەمێن شانۆیا فەرەنسی ١٨٩٢. پێشکەڤتنا هۆزانا سترانکی ١٨٩٤. بەلزاك ١٩٠٦. مێژوویا ئەدەبێ فەرەنسی ١٩٠٥). هەر ئێك ژ ئەڤان پەرتووکەکا تایبەتە.

هەروەسا(*)[4]: - پرسیارێن هەنوکەیی - سەردەمیی)Questionsactuelles).

---

(1) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل ٢٥.

)*((ئیتین جودل ١٥٣٢- ١٥٧٣) ئێکەمین تراژیدیا ب فەرەنسی ب ناڤونیشانێ(کیلوپاترا- ١٥٥٢) نڤیسی و ئێکا دی ب ناڤونیشانێ (خۆکوژی دیدۆ ١٥٥٨)ێ. بۆ وەرگرتنا پێزانینان بەرێخۆبدە: بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل٨٠.

)**((فرانسوا ماری ئارویە ١٦٩٤- ١٧٧٨) چیرۆکەکان دلگیر و خۆش خوێندنەوەن، و تەژی درکە و ریشخەن و حەنەکن... بۆ وەرگرتنا پێزانینان بەرێخۆبدە: بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، و. حەمە کەریم عارف، ل ١١٥-١٢٠.

(2) شکری عزیز الماضیی، في نظریة الادب الدراسات الادبیة و النقدیة، ص١١٤.

(3) نجیب الحقیقی، من الأدب المقارن، ص ١٢٧- ١٢٨.

)*(بۆ وەرگێڕانا ناڤێن ئەڤان پەرتووکان ژ فەرەنسی بۆ کوردی، مفا ژ ئەڤێ فەرهەنگێ هاتییە وەرگرتن:

- برایمی مەلا، فەرهەنگی شیلانە (کوردی - فەرەنسی . فەرەنسی - کوردی)، چ١، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.

)4(د. م.، فردیناند برونتیر، ص١.

- ڤەکۆلینا هۆزانا لیریکیا فەرەنسی دسەدسالیا (١٠)ێ (the evolution of French lyrical poetry during the 10th century) ١٨٩٤.
- گۆتارێن ئەکادیمی (Discours academiques) ١٩٠١.

١- ٥- ٤- گۆستاف لانسون (Gustave Lonson ١٨٥٧- ١٩٣٤):

نڤێسەر و ڕەخنەگرێ فەرەنسیێ مەزن (لانسون) قوتابیێ ((برونتیر بوو و مامۆستا بوو لە زانکۆی سۆربون، فهرستێکی قەبە مەزنی بۆ ئەدەبی فەرەنسی دروستکرد لە سەدەی شانزدەهەمەوە تا سەدەی نۆزدەهەم))[1] پاشی بوو مامۆستایێ ئەدەبێ فەرەنسی، دیسان وانێن رەوانبێژی و ئەدەبێ نوو ل هەمان زانکۆ دانە، هەروەسا دبیتە ڕاگرێ مالا مامۆستایان. ژ ناڤودەنگترین پەرتووکێن ئەوی[2]:

- مێژوویا ئەدەبێ فەرەنسی ١٨٩٤.
- ڤەکۆلینێن لدۆر: (بوسییە ١٨٩٠. بوارلو ١٨٩٣. کورنای ١٨٩٦، ڤولتیر ١٩٠٦. هۆنەرێ پەخشانێ ١٩٠٨). سەرەرای (نامێن فەلسەفی ١٩٠٩. نێرین ١٩١٩. مێژوویا تراژیدیا فەرەنسی ١٩٢٠).

ئێکەمین کەس بوو د سەدسالیا (٢٠)ێدا ((دوو بەستێنی ڕامانی ڕەخنەگرانەی لە میتۆدی زانستیدا بەجدییەتەوە بەکارهێنا: یەکەم پێداگری لەسەر بەستێنی مێژوویی بەرهەمی ئەدەبی، دووهەم پشتبەستن بە ووردکارییەکانی زانیارییە مێژووییەکانی بۆ تێگەیشتن لە دەق دەکات))[3]. ب دیتنا (لانسون)ی ڕەخنەگران پێدڤی ب بەلگەنامان هەیە تاکو ل نێزیك بەرهەمێ ئەدەبی بگەهن و چێژێ ژێ وەربگرن. ل دەمێ جوداکرنا ڤەکۆلینێن ئەدەبی و ڕەخنا مێژوویدا چەند خالان دەستنیشان دکەت، بۆ نموونە دبێژیت[4]:

---

(1) نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی، ل٣٤.

(2) نجیب الحقیقی، من الأدب المقارن، ص١٢٩.

(3) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل٦٠.

)4(د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٨.

د ڤەکۆلینێن ئەدەبی ب گشتیدا چێژ گرنگە، بەلێ د ڕەخنا مێژوویدا هۆکارێن کارتێکرنێ د گرنگن. ژ بۆ ئەڤێ چەندێ ژی ڕەخنەگر د چیتە دەروونا نڤیسەریدا و نێزیکی هەست و چێژێن ئەوی دبیت و دگەهیتە بەهایەکێ ڤەبری.

د ڤەکۆلینا ئەدەبیدا ڤەکۆلەر لدویڤ شلۆڤەکرنا ناڤخویا بابەتی دچیت و بەرێخۆددەتە ئەوێ کارتێکرنێ یاکو د ماوێ خواندنێدا پەیدادبیت. ئەڤە ل دەمەکی ڕەخنەگرێ مێژوویی د خوازیت بگەهیتە نڤیسەری ل دەما بووری، داکو دەلالەت و دەستەواژێن تێکستێ دیاربکەت و ب دروستی شلۆڤەبکەت ئەوژی ب ڕێکا هۆکارێن کارتێکرنێ. ژبەر هندێ ڕەخنەگر هندی دکاریت پێزانینان بۆ پشت ڕاستبوونێ ژ ساخلەمیا تێکستێ کۆمدکەت.

(لانسون)ی دوو چێژ ژێك جودا کرن: چێژا کەسی و هۆنەری، چێژا کەسی چێژا تایبەتا ڕەخنەگرییە، بەلێ چێژا هۆنەری گرێدایی ناڤەرۆکێیە. پێدڤییە ڕەخنەگر هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا هەردوواندا پەیدابکەت(1). دیسان پێدڤییە ئاگەهداری مرۆڤایەتیا سەردەمێ ئافراندنا تێکستی بیت، ب ئەڤێ ئاوایی ڕەخنەگر ب بێ لایەنی شلۆڤەکرنا دیاردان دکەت و دچیتە د ناڤخۆیا نڤیسەریدا و ب ڕێزبەندی بوویەرێن ژیانا ئەوی بەرچاڤ دکەت. ب ڕێکا ئەڤێ چەندێ دیاردبیت نڤیسەر دەرئەنجامێ ژینگەهـ و نوێنەرێ جڤاکییە، بەلێ (تشتێ ترسناك ئەوە ل دەمێ ڤەکۆلەرێ ئەدەبی تەخمین دکەت ل جهێ تێبینیا بکەت، دیسان وەسا دادنیت کو دزانیت ل دەمێ هەستپێدکەت)(2). هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ پێدڤییە ڕەخنەگر دووبارە ڤەکۆلینێ بکەن ژ بۆ ڕاستڤەکرنا پێزانینان.

دەربارەی ڕەخنا مێژوویی و ڤەکۆلینێن مێژوویێ بخۆ ناڤبری دبێژیت: د شلۆڤەکرنا بەرهەمێن ئەدەبیدا لگۆرەی ڕەخنا مێژوویی ئەم پێدڤی ب دەوروبەری دبین، داکو پتر د بەرهەمی بگەهین و دیسان ب ڕێکا ئەوێ پتر کارتێکرنێ ل وەرگری بکەین، ئانکو بێی ڕێڕەو کارتێکرنا بەرهەمی یا تەواو نابیت. بەلێ د

(1) أسامة فوزي، التطاول على النقد الادبي، ص٤- ٥ .

(2) لانسون و مايية، منهج البحث في الادب و اللغة، ت . محمد مندور، ص٤٠٢.

مێژوویێدا ئەم پێدڤی ب ڕێرەوی نابین[١]. دیسان کارتێکرنا بەرهەمێن ئەدەبی لسەر وەرگری جودایە ژ کارتێکرنا مێژوویێ، تێکستا ئەدەبی ب ڕێکا وێنێن ئاشوپی یان کارڤەدانێن هەستیاری پتر کارتێکرنێ پەیدادکەت[٢]. بەلێ مێژوو ژ ئاشوپ و وێنەیان دوورە. هەروەسا ددا دیارکرن مێژوویا ئەدەبی نە زانستەکێ بچووك و هاریکارە بۆ مێژوویێ، ژبەرکو کارێ ڤەکۆلەرێ ئەدەبی جودایە ژ کارێ مێژوونڤێسی. ڤەکۆلەرێ ئەدەبی (مەرەم ڕەخنەگرێ مێژوویيە) ڤەکۆلینا مێژوویا دەروونا مرۆڤ و شارستانیا نەتەوەیی د دیاردێن ئەدەبیدا دکەت تاکو د گەهیتە بزاڤا ژیانێ. ژ بۆ ئەڤێ چەندێ بەلگەنامان کۆمدکەت داکو هزر و چێژ و خەیالەك بۆ ڤەکۆلەرێ ئەدەبی پەیدابیت و ب دروستی د بەرهەمی بگەهیت[٣]. مەرەما (لانسون)ی ژ ئەڤێ چەندێ ئەوە کو مێژوویێ بێختە د خزمەتا ڕەخنا مێژوویيدا نەکو بەرۆڤاژی.

هەروەسا هەگەر مێژوونڤێس خۆ داهێلیتە ناڤ جیاوازیێن ڕاستیێن گشتیدا، ڕەخنەگر خۆ دادهێلیتە د ناڤ جیاوازیێن کەسیدا و رەسانایەتیێ دەستنیشاندکەت، ئەڤێ چەندێ پێدڤی ب چاڤدێریکرنا هۆکارێن کارتێکرنا نڤێسەری هەیە[٤]. پێدڤییە هندێ ژی بزانین مێژوونڤێس بابەتی وەك هەیی ڤەدگوهێزیت، بەلێ نڤێسەر دویڤچوونێ دکەت و ڕەنگە دەستکاریێ د رووداناندا بکەت (مێژوو پەیامەکە ژ جڤاکا مرۆڤایەتی، ئەدەب ژی وێنەکە ژ جڤاکی. ئەڤە هندێ د گەهینیت ئەدەب و مێژوو کەتواری وێنە دکەن، بەلێ دیتنێن ئەوان ژ هەڤ جودانە، بۆ نموونە مێژوونڤێس کەتواری وەك هەیی وێنە دکەت، بەلێ ئەدیب ئەڤی کەتواری ب ڕێکا هەست و سۆزان بۆ خواندەڤانی ڤەدگوهێزت)[٥]. لڤێرە بۆ مە

---

(1) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

(2) د.عمر محمد الطالب، مناهج الدراسات الادبية الحديثة، ص٢٦.

(3) ژێدەرێ بەرێ، هەمان لاپەرە.

(4) د. عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٨.

(5) د. عثمان موافی، منهج النقد التاريخی الاسلامی و المنهج الأوروبی، ط٣، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٤، ص٢٩٩.

دیاردبیت کو ڕەخنەگرێ مێژوویی ل دەمێ شلۆڤەکرنا تێکستێ مفایی ژ مێژوویێ وەردگریت، بەلێ مێژوونڤیسی پێدڤی ب ڕەخنا مێژوویی نینە، رۆنتر بێژین ڕەخنا مێژوویی گرێدایی ئەدەبیات و مێژوویە، بەلێ مێژوو بتنێ گرێدایی مێژوویە (روودانێن رووداین).

پشکا دوویێ:

بنەما و پێڕابوونێن ڕەخنا مێژوویی

- بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی
- گرنگترین پێڕابوونێن ڕەخنا مێژوویی
- کێماسییێن ڕەخنا مێژوویی

٢-١- بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی:

هەر سەرکێشەکێ ڕەخنا مێژوویی ژ پێخەمەت شلۆڤەکرنا تێکستێ ئەدەبی گرنگی ب بنەمایەکی یان چەند بنەمایان دایە، تاکو ل داویێ ئەڤ تیۆرا ڕەخنەیی ژێ پەیدابووی. ژ بۆ تێگەهشتنا ئەڤی جۆرێ رەخنێ پێدڤییە د بنەمایێن ئەوێ بگەهین، لڤێرە دێ باس ل ئەوان بنەمایان کەین ئەوێن ژ لایێ سەرکێشێن ڕەخنا مێژوویيڤە هاتینە دەستنیشانکرن:

ئێك: ژ بنەمایێن هەرە گرنگێن ڕەخنا مێژوویی گرنگیدانە ب (ژیانا نڤێسەری) ئەڤ بنەما ژ لایێ (سانت بیف saint beave) يڤە هاتبوو پێشنیارکرن، ژبەرکو ب باوەریا ئەوی ((ئەدەب شتێك نییە، تەنیا بەرهەمی کەسێتیە، چونکە وێنەیەکی ڕەوشتی، دەروونی و ئەدەبی نووسەرەکە دەکێشێت))[١] ئانکو ب دیتنا ئەوی (نڤێسەر دەربرینێ ژ بارودۆخی تاکی دکەت)[٢]. ژبەرهندێ د دەمێ ڕەخنەگرتنێدا پێدڤییە کەسایەتیا نڤێسەری ل بەرچاڤ وەرگرین (کەسایەتی نووسەر خۆی یەکەم کارتێکەری بەرهەمەکەیەتی، بۆیە بەر لە تێگەیشتن و بڕیاردانی هەر حوکمێك پێویستە بزانین ژیانی چۆن بووە و لەخوو و ڕەوشتی قوول ببینەوە)[٣] لسەر ڕەخنەگری پێدڤییە (چاڤدێریا ڕێزبەندیا دەنگوباسێن ژیانا نڤێسەری یا تایبەت و دیاردێن عەقلی و ماددی و ڕەوشتی بکەت، گەلەك شیانا مەزێخیت ژ پێخەمەت زانینا هەر تشتێ پەیوەندی ب ژیانا تایبەتا نڤێسەریڤە هەیی و کێمتەرخەمیێ نەکەت)[٤] ئەڤە ب ئەوێ واتایێ کو ژیانا نڤێسەری د ناڤ تێکستیدا ڕەنگڤەددەت (وێژە ئاوازێکی خۆییە. کەسایەتی تەواوی خاوەنەکەی کە وێژەرە دەنوێنێت و هەست و بەهرە و هەڵوێستی تایبەتی دەخاتەڕوو)[٥].

---

(1) د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، ل٣٩.

(2) عباس توفيق، نقد الشعر العربي الحديث في العراق من ١٩٢٠- ١٩٥٨، ص٧٧.

(3) اسماعيل رسول، چەند باسێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، ل٢٦.

(4) أحمد الرقب، نقد النقد، ص٨٨.

(5) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، ل١٥.

(سانت بیف) دبێژیت: (دانەنیاسینا کەسی؛ دانەنیاسینا کارێ ئەوییە، ژبەر هندێ ئەرکێ ڕەخنەگری تێگەهشتنا کەسییە)[1]، دیسان دبێژیت: دەمێ ڕەخنە ل بەرهەمەکی دهێتە گرتن بەرهەمەکی نوو د ئافرینیت و داهێنانێ پەیدادکەت[2] ب بۆچوونا ئەوی ڕەخنە ئافراندن و داهێنانەکا بەردەوامە.

نڤیسەر و نڤیسینێن ئەوی دکەڤنە ژێر دوو هۆکاران ((ژیانی سەرزاری کە مەبەست ژیانی ڕۆژانەیەتی، بە گشت کارەسات و بەسەرهات و پەیوەندی و بەیەکدادانێکیانەوە. ئەوەی دیتر: ژیانی ناوخۆیەتی کە باس لە ناخی دڵ و دەروونی تایبەتیی دەکا. واتە هۆش دەوری بینین و وردبوونەوە و لێکۆلینەوە دەگێڕێ و، هەست دەوری وەرگرتن و گەیاندنی ئەو بینراوانە بە دڵ و دەروون))[3].

ئەو ڤەکۆلەرێن پەیوەندیێ پەیدادکەن د ناڤبەرا نڤیسەر و نڤیسینێن ئەویدا، ب تیۆرا (سانت بیف)ی د داخبارن، دەمێ دبێژیت: (چ بەرهەمێن ئەدەبی ژ نڤیسەری د جودا نینن، د شیانێن مندایە چێژێ ژ بەرهەمەکی وەرگرم، بەلێ ب زەحمەتە بڕیارەکێ لسەر ئەوی بەرهەمی بدەم بێی نیاسینا نڤیسەری بخۆ)[4]. (بیف) دبێژیت: هزروبیرێن مرۆڤی وەك رۆباران دهوڕن، بەلێ جیاوازی د ناڤبەرا جبکاندا هەیە، بەهرەمەند ژی ب هەمان شێوەیە، لەوڕا پێدڤییە لسەر ڕەخنەگری وەسف و شلۆڤەکرنەکا دروست بدەت لدۆر هندێ بۆچی و چاوا بەهرەمەندی ئەو جۆر و شێوێ دەستنیشانکری وەرگرتیە جودا ژ جۆر و شێوەیێن دیتر[5]. دیسان دبێژیت: کارێ ڕەخنەگری کارەکی زانستیانەیە. ڕەخنەگر لگۆرەی بنەمایێن جێگر و تایبەت (ڕێبازەکا دیارکری) کارێ خۆ ئەنجامددەت و ڕەخنەگر یێ پێگیرە ب بنەمایان هەگەر دژی بیروبۆچوون و کەسایەتی و ڤیانا ئەوی بن[6].

---

(1) ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، ص٢١٣.

(2) ماجدة حمود، علاقة النقد بالإبداع الأدبي، ص١٧.

(3) حسەین عارف، نووسینەکانم لە بواری رەخنە و لێکۆلینەوەدا (وتار و لێکۆلینەوە)، چ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١، ل٨.

(4) د. محمد مندور، في الادب و النقد، دار نهضة مصر، الفجالة - القاهرة، ١٩٧٣، ص٧٦.

(5) ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، ص٢١٥.

(6) هەمان ژێدەر، ل٢١٨.

دوو: ژ بنەمایێن دیتڕێن ڕەخنا مێژوویی (گرنگیدانە ب هەرسێ هۆکارێن ڕەگەز، ژینگەھ و سەردەم)ی و چاوانیا کارتێکرنا ئەڤان هۆکاران لسەر نڤیسەری و ڕەنگڤەدانا ئەوان د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبیدا. ئەڤ بنەما ژ لایێ ناڤدارێ ڕەخنا مێژوویی (هیپولیت تین Hippolyte Taine)ڤە هاتبوون پێشنیارکرن. ڕەخنەگر و هزرمەندێ فەرەنسی (تین)ی ڕێبازێن (زانستێن بایلوجی و جڤاکی) د ڤەکۆلینێن خۆ یێن ئەدەبیدا پراکتیزەدکر، ب دیتنا ئەوی تێکست بەلگەنامەکە ژ مرۆڤی ب جھ مایی ئەو مرۆڤێ ڕەگەز و ژینگەھ و سەردەمی بڕیارا هەبوونا ئەوی دایی[1]. (تین) کەڤتبوو ژێر کارتێکرنا تێگەهێ مێژوو و فەلسەفا (هیگل)ی، ژبەرهندێ ئەم د کارین بێژین د ناڤەرۆکێدا هیگلی بوو، هەرچەندە مەرەما (هیگل)ی ئەو بوویە کو بەرهەمێ ئەدەبی و هۆنەری لژێر ڕۆناهیا مێژوویێ شلۆڤەبکەت، بەلێ مەرەما (تین)ی بەرهەمێ ئەدەبی لژێر ڕۆناهیا ئەوی جڤاکی شلۆڤەبکەت یاکو بەرهەم تێدا هاتییە ئافراندن، ژبەر کو ئەو جڤاك (ب سەردەم، ژینگەھ و نەژادێ خۆڤە) جوداهیێ د ئێخیتە سەر پێکهات و ناڤەرۆکا بەرهەمی. پێدڤییە د ڤەکۆلیناندا زۆر ب هووری ئاگەهداری باردۆخێن کۆمەلگەھ، سەردەم، هزر و ڕەوشتی ببین؛ چونکی ژانر و ڕێبازێن ئەدەب ب ڕەنگەکێ گشتی دەردکەڤن و وەراردکەن و پاشی هندادبن، د دەمەکیدا هندەك کاودانێت هزری و ڕەوشتی هەنە، هندەك جۆرێن هۆنەران پێکڤە گرێدایینە. نموونە ژی (تراژیدیا) یونانی دگەل سەربەخۆبوونا باژێرێن یونانی سەرهلدا و وەرارکر و لگەل نەمانا باژێران ژی نەما[2] .

د ڕەخنەیا (هیگل) و (تین) دا، مەزناهیا مێژوویی، جڤاکی لگەل مەزناهیا هۆنەری ب ساناهی وەکهەڤ دبن. هۆنەرمەند ڕاستی یێن مێژوویی و جڤاکی ڤەدگوهێزیت، بەرهەمێن هۆنەری "دوکیومێنتان پێشکێشی مە دکەت، چونکی

(1) اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص٣١.

(2) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٨٣.

شینوارێن مێژوینە"[١]. ب ئەڤی ڕەنگی مێژوو و هۆنەر دبنە هەلگرێن ڕاستیان. (تین)ی "ڕێبازا بزۆری" دانا، ئانکو ب ڤەبری بڕیارددا و دا دیارکرن هەر بەرهەمەك ژ کارتێکرنا هەرسێ هۆکارێن (ڕەگەز، ژینگەھ و سەردەم)ی پەیدادبن[٢]. ئەڤە د بەرهەمێ ئەدەبیدا ڕەنگڤەددەن، ئەو هۆکار ئەڤەنە:

- **ڕەگەز (نەژاد- Race):**

ئەڤە ب هێزترین هۆکارێ کاریگەر د مرۆڤیدا ددیت[٣]. مەبەست ژ ڕەگەزی کۆمەکا تایبەتمەندیانە کو دبنە ئەگەر هەر ڕەگەزەك ژ ڕەگەزەکی دی جودابیت ((ڕەگەز برێتییە لەو خاڵ و سیفەتە خۆرسکی و بۆماوەییانەی، کە لەگەڵ لە دایکبوونی مرۆڤدا هەن و لە پەیوەندییە میزاجی و جەستەییەکانی ڕەنگدەدەنەوە، بەشێوەیەك کەلە مرۆڤێکەوە بۆ یەکێکی دی جیاوازن و وەك یەك نین))[٤]. ئەڤ پێناسەیە جهێ ڕەخنێیە ژبەرکو تایبەتمەندیێن بۆماوەیی ژ کۆمەکا مرۆڤان بۆ کۆمەکا دی د جودانە، نەکو ژ مرۆڤەکی بۆ مرۆڤەکێ دی. مەرەما مە نابیت هەر کەسەك خودان کۆمەکا تایبەتمەندیێن ڕەگەزی یێن تایبەت بن. ئەڤجا ئەڤ سیماییێن ڕەگەزی چ (د مللەتی یان بنەمال)ی بن، سیماییێن ڕەگەزی کارتێکرنا خۆ لسەر مرۆڤی دهێلن.

ڕەگەز (ئەو سیفاتێن بۆماوەیینە نڤێسەر ژ گەلێ خۆ وەردگریت)[٥] کو کارتێکرن لسەر هەست، هزر، دیتن، شێواز و هۆشمەندیا تاکی هەیە و مللەت پێ دهێتە نیاسین (نەژاد لایەنی "فسیۆلۆژی و ئیتنۆلۆژی و ئەنترۆپۆلۆژی"[*] مرۆڤ دەگرێتەوە، کە هەر مللەتێك خاوەن بنچە و ڕەچەلەکی تایبەتی خۆیەتی، لەم

---

(1) ئوستن وارین و رینێ وێلیك، تیۆری یا وێژەی، و. د. عارف حیتۆ، ل١٣٤.

(2) أحمد الشايب، أصول النقد الأدبي، ص٩٢.

(3) محمد غنيمي هلال، الأدب المقارن، ص٥٦.

(4) حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلوژیا، ل٢٨.

(5) Wilferd L. et. al, A Handbook of Critical Approaches to Literature, p51.

(*) physiology: زانستێ ئەندامێن لەشی. Anthropology: زانستێ مرۆڤان. Ethnology: زانستێ ڕەگەزان.

ڕووەشەوە باوەڕی وابوو کە ئەم هۆکارە کاریگەریی بە سەر ئەدەبی میللەتاندا نواندووە، نموونە دەبینین مۆرکی تەمومژاوی بە ئەدەبی ئینگلیزییەوە دیارە، سیمای میتافیزیکی و ئەفسانەیی بە ئەدەبی ئەڵمانی و ئەدگارێکی ئایدیۆلۆژیانە و روونبێژی بە ئەدەبی فەرەنسییەوە دەبینرێت)[١]. ئەڤجا د ڤەکۆلینا هەر ئەدەبەکیدا پێدڤییە ڤەکۆلەر ئاگاهداری ڕەگەزێ مللەتێ نڤێسەری بیت (ب باوەرا (تین)ی ب رێکا لێکدانەڤەیا کەسایەتی و ڕەوشەنبیریا نڤێسەری د کارین باشتر د تێکستێ بگەهین)[٢] و ب دەستڤەهینانا هەر پێزانینەکێ مفایی د گەهینیتە پرۆسێسا ڕەخنەگرتنێ، هەتا ئەوی ڕادەی زانینا چینا جڤاکییا نڤێسەری هەولدانەکە ژ بۆ پتر شارەزابوونێ د بیروبۆچوون و چاوانیا هزرکرنا نڤێسەریدا ب ئەوێ واتایا ((هەر چین و کۆمەڵێك پێوەر و بەها و نەریتی خۆی هەیە. بێگۆمان نووسەریش وەك تاکێکی ئەو گرۆپانە هەڵگری هەمان ئەدگارە))[٣]. پێدڤییە ڕەخنەگر ((بتوانێ لە لێکدانەوەی ئینتمای نووسەردا لێزانانە بگەڕێت. تاکو بتوانێ ئینتمای نووسەر بۆ چینەکەی بدۆزێتەوە و پاشان ڕەنگدانەوەی کاریگەرییەکانی چینەکەی لە کارە ئەدەبییەکانیدا دەستنیشان بکات))[٤]. بەلێ ئەڤە بۆچوونەکا ڤەبر نینە و دژایەتی دهێتەکرن، چونکی لەوانەیە نڤێسەر پێگیریێ ب قەید و بەندێن جڤاکی نەکەت و بڤێت خۆ ژێ ڕزگاربکەت (مەرج نییە نڤێسەر یێ گرێدایی هەموو یاسایێن جڤاکی بیت، ژبەرکو هندەك جاران نڤێسەر بەرۆڤاژی جڤاکێ خۆ کاردکەت)[٥].

---

(1) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٤.

(2) Charles E.Bressler, Literary Criticism An Introduction to Theory and Practice, p39.

(3) ئاوارە کەمال صالح، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، ماستەرنامە، کولیژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٠، ل٤٥.

(4) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

(5) چیروم ستولنیتز، النقد الفنی، ت. د. فؤاد زکریا، ص٦٨٢.

- ژینگەھ - وارگەھ (Environment) (milieu):

ژینگەھ دووەم ھۆکارێ کاریگەرە لجەم (تین)ی (مەبەست ژێ ژینگەھا سروشتی و سیاسی و جڤاکییە)[1]. ژینگەھ (بریتییە لەو شوێنە سروشتی و جوگرافییەی کە ئەدیبەکەی تێدا ژیاوە، ھاوتێکەڵییەك لە نێوان ئەدیب و خەڵك و سروشت و کەش و ھەوای ئەو ژینگەیە ڕوودەدات و کاریگەری لەسەر ئەدیبەکە دەبێت و لە ناو بەرھەمدا ڕەنگدەدانەوە. چونکە نەك ھەر ئەدیب، بەڵکو ھیچ مرۆڤێك ناتوانێت دوور لە خەڵك و کۆمەڵ بە شێوەیەکی گۆشەگیر ژیان بەسەر ببات)[2].

ب دیتنا (تین)ی ژینگەھێ کارتێکرنا لسەر نڤیسەری ھەیی، لەورا ل دەمێ ڤەکۆلینا بەرھەمێ ئەدەبی دکەین، پێدڤییە ڤەکۆلەر ئاگاھداری ژینگەھا نڤیسەری بیت تاکو باشتر د ئەوی بەرھەمی بگەھیت (لە ڕێگای لێکدانەوەی چین و کولتووری نووسەرەوە، دەتوانین باشتر لەو ھۆکارە کولتووری و ڕۆشنبیریانە بگەین کە بە شێوەیەکی حاشا ھەڵنەگر لە دەقی نووسەرەوە دیارن)[3]. ((ژینگەش مانای شوێنە کە کۆمەڵە سیمایەك یاخود تایبەتمەندی جوگرافی بە مرۆڤ دەبەخشێت))[4]. ژبەر گۆرانکاریێن سروشتی و جوگرافیایی؛ دێ بینین بەرھەمێن جیاواز د ناڤ مللەتێن جودادا پەیدادبن، ئەڤان گۆرانکاریان کارتێکرن لسەر نڤیسەر و بەرھەمی ھەیە، ژ ئەنجامێ ئەڤێ چەندێ رستە و وێنە و دەربرین و شێوازێن جودا ... د بەرھەمیدا پەیدادبن، بەلێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بزانین ئەو گۆرانکاری دبنە ئەگەرێ دروستبوونا سیفاتێن گشتی د ناڤ بەرھەمێن یەك مللەتیدا، ئانکو سیفاتێن ھاوبەشێن گشتی دروستدکەت نەکو یێن تایبەتی. ئەڤە ھەموو ژبەرھندێیە کو (جھی کارتێکرن لسەر ڕەوشت و دەروون و خەیالا مرۆڤی ھەیە، لەورا پێدڤییە ڕەخنەگر ڤەکۆلینێ لدۆر جھێ نڤیسەر تێدا ژیایی بکەت و چۆنیەتیا کارتێکرنا جھی و ڕەنگڤەدانا ئەوی د تێکستیدا دیاربکەت)[5].

---

(1) د. إبراهيم عبدالرحمن، الأدب المقارن بين النظرية و التطبيق، ص٥٢.

(2) ڕێبین خلیل قادر، مێتۆدی ڕەخنەی تەواوکاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، ل١٣.

(3) چالز برێسلێر، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی، و. عەبدولخالق یەعقووبی، ل٦٧.

(4) د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، ل٣٩.

(5) عباس توفيق، نقد الشعر العربي الحديث في العراق من ١٩٢٠- ١٩٥٨، ص٧٤.

ژینگەھ ((ئەو دەوروبەرە جوگرافییە دەگرێتەوە کە کۆمەڵێك مرۆڤ تێیدا ژیان بەسەر دەبەن، خاوەن پرەنسیپی تایبەتی خۆیەتی، ڕۆلیشی لەناو ئەدەبدا پالنەری نووسینی دەقی ئەدەبییە، یان فەراھەمکردنی دەقی ئەدەبییە))[١]. ب دیتنا (تین)ی ھەگەر جهێ جوگرافی، سروشتی د ناڤ کۆمەکا مللەتاندا ھەڤپشك بوو؛ ئەڤ ژینگەھە دێ ھەمان کارتێکرنێ سەر بەرھەمێن ئەدەبی کەت[٢]. ب دیتنا مە ڕەنگە ئەو ژینگەھ ھندەك سالۆخدانێن ھەڤپشك د ناڤ ئەوان مللەتاندا پەیدابکەت، بەلێ ناگەھیتە ئەوی ڕادەی کو نێزیکبوونەکا زۆر د بەرھەمێن ئەوان یێن ئەدەبیدا پەیدابکەت.

ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە دیاردبیت کو بەرھەمێن ئەدەبی یارییێن خەیالا نڤێسەر و ھزرا مێشکێ ئەوی بتنێ نینە، بەلکو جھ و کەلتوور و بارودۆخێن جڤاکی، سەرەرای ھەستێن دەروونی کارتێکرنێ ل بەرھەمھینانا کارێ ئەدەبی دکەن ((ھۆنەر بەرھەمی ھەل و مەرجی کۆمەڵایەتی ژیانی مرۆڤ و چالاکیە مرۆییەکانەوە یان بەرھەمی ھەستی مرۆڤە بەرامبەر دەوروبەرەکەی، کەواتە شارستانیەت و ھەل و مەرجە ژینگەیی و کەلتورییەکان دەگۆڕێت، بۆیە شێوازی ھۆنەر لە کەلتورێکی تایبەتدا لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر، لە سەر بنەمایی نموونەیەکی دیاریکراو کە گونجاوی ھەمان شارستانیەتە دەگۆڕێت و دەچێتە پێشێ))[٣].

ھەرچەندە کارتێکرن و کاریگەری د ناڤبەرا نڤێسەر و کۆمەلگەھێدا ھەیە، نڤێسەر (کەرەستەی ژ واقعی وەردگریت ب ھۆنەریانە ڕێکدئێخیت، لڤێرە کۆمەکا کارلێکێن ناڤخۆیی د ناڤبەرا کەرەستاندا چێدبن، کو ژ ئەوێ پەیوەندییا دیالێکتیا ئەزەلی و لێکئالۆز و چڕ دەردکەڤیت یا د ناڤبەرا تاکەکەس و کۆمەلگەھێدا ھەیی، مەبەستا نڤێسەری بزاڤەکە داکو ژ واقعێ ڕاوەستایی دەربازبیت و ئازاد ببیت، بەرەڤ

---

(1) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٤.

(2) بدیع محمد جمعة، دراسات في الأدب المقارن، دار النهضة للطباعة و النشر، بيروت، ١٩٧٨، ص٥٤.

(3) ھەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل٨٦.

ئاسۆیەکێ باشتر و چالاکتر بچیت)[1]. دڤێت ئەوێ چەندێ ژی بزانین دوورکەڤتن و ڤەقەتیانا نڤێسەری ژ جڤاکی، دبیتە ئەگەر لێك تێنەگەهشتنەك د ناڤبەرا ئەواندا پەیدابیت، پێدڤییە نڤێسەر بەرەڤ هیڤی و داخواز و ئاریشێن ئەوان بچیت (پێدڤییە نڤێسەر لگەل کەتواری ب رێڤە بچیت، ژبەرکو هەردەمێ نڤێسەر د ناڤ چوارچووڤێ جڤاکیدا بەردەوامی هەبوو، ل ئەوی دەمی بەرهەمێن ئەوی دکارن جڤاکی وێنە بکەت و د هەمان دەمدا وێنەکرنا زاتییەتا مرۆڤی بیت)[2].

- سەردەم (Period):

کو سێیەم هۆکارێ کاریگەرە لجەم (تین)ی و مەبەست ژێ کۆمەکا بارودۆخێ سیاسی و ڕەوشەنبیری و هۆنەری و ئایینی یێن سەردەمەکینە ئەوێن کارتێکرنێ ل تێکستێ دکەن[3]. سەردەم ((ئەو حاڵەتەیە کە عەقڵییەتی هەر کۆمەڵێك لە چوارچێوەی ڕۆژگارێکی مێژوویی دیاریکراودا پێیدا تێپەڕ دەبێت، کە ئەمەش کاریگەری لە سەر ئەدەب دەنوێنێت، چونکە هەر سەردەمێك خاسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەمەش دەقی ئەدەبی بە پێی سەردەمەکان گۆرانکاری بەسەردا دێت))[4].

پێدڤییە پێزانینێن سەردەمی پەیدابکەین ژبەرکو (ئەدەب وەك چەمك، سەردەم دروست ئەکا، ووشەش پێویستی ئەو سەردەمە دروست ئەکا. گەلێ ووشەی وا هەیە کە پێویستی سەردەم وەیا شوێنێك دروست کردووە، ئەو پێویستیە لە سەردەم و شوێنێکی ترا نامێنێ. وەیا گەلێ چەمك بۆ هەندێ ووشە لە شوێن و کاتێکدا پەیدا ئەبێ، کەچی ئەو چەمکە لە شوێن و کاتەکەی ترا نەبووە بۆ ئەو ووشەیە یان گۆرانکاری بەسەر واتاکەیدا دێت)[5]. ئەو سەردەمێ نڤێسەری تێدا

---

(1) د.عبدالقادر الرباعي، الشعر و الواقع الاجتماعي في النقد الحديث، م (الاقلام)، تصدر عن دار الشؤون الثقافية العامة - وزارة الثقافة و الاعلام، ع(٨)، بغداد، ١٩٨٠، ص٥٢.

(2) د. شوقی ضیف، في النقد الادبي، ص ١٩٢.

(3) د. شوقی ضیف، البحث الادبي (طبیعته، مناهجه، اصوله، مصادره)، ص٩١.

(4) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٤.

(5) عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێ کۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعارف، بغدا، ١٩٦٨، ل٢١٨.

ژیایی کارتێکرنێ لێ دکەت (هەر وەخت و چەرخەکی بوویەر و کاودانێن تایبەت هەنە، سەرەرای بارودۆخێن سیاسی و ئابووری و ڕەوشەنبیری و ئایینی)[1] ب ئەڤی ڕەنگی داب و نەریتێن بەربەلاڤێن سەردەمی ژی کارتێکرنێ ل نڤێسەری دکەن.

(تین)ی دا دیارکرن پێدڤییە ڕەخنەگر پێزانینان دەربارەی ئەوی سەردەمی پەیدابکەت یێ تێکست د ناڤدا هاتییە ئافراندن ژبەرکو (ئەو پێزانین بۆ مە دیاردکەن ل ئەوی سەردەمی چ بیروباوەر دزاڵ بوون و خەلکی چی و چاوا هزر دکر و ژ چی دنالین، ئەڤە د هاریکارن ژ بۆ باشتر تێگەهشتنا تێکستێ و ئاشکەراکرن و ڤەدیتنا ڕامانێن ڤەشارتی، ئەڤە هندێ دگەهینیت کو چ تێکست د ڤالاهییێدا ناهێنە نڤێسین، بەلکو هەر تێکستەك بەرهەمێ مێژوویەکێیە)[2]. کەواتە هەر بەرهەمەك تایبەتمەندییێن سەردەمێ خۆ وەردگریت و ب گوهۆرینا سەردەمان؛ بەرهەمێن ئەدەبی گۆرانکاری ب سەردا دهێن. دیسان گرنگیدایە پەیوەندی و چالاکییێن مرۆڤایەتی و ئاشکراکرنا ئەوان لگۆرەی ئاماژەییێن د تێکستێن ئەدەبی یێن دەستنیشانکریدا هاتین. ئەڤە ڕامانا هندێ ددەت تێکست کاودانێن سەردەمی وێنە دکەت ((ئەدەب وەکو ئاوێنەیەکی بێ گەردە، پێوەندیی کۆمەڵایەتی هەر کۆمەڵێك بە جوانی لە سەردەمێکی تایبەتیدا پیشان دەدا، هەروەها جولانەوەی زانستی و رۆشەنبیریی بەڕوونی لە هەر کۆمەڵێك دەردەخات ئەو ئەدەبەی کە لە چەرخی تازەماندا ڕووناکی دەبینێ))[3]. ئەرکێ نڤێسەرییە ئەدەبێ خۆ لگەل سەردەمی پێشڤە ببەت و لگۆرەی ئارمانجێن گەلی بن، بەرهەمێن ئەدەبی (دەبێ لەگەل کاروانی پێشکەوتن و ئاوەدانی و شارستانەتی گەڵان، کە لە هەموو کەلێنێکدا بووژاوەتەوە و دوانەکەوێ)[4]. قۆناغێن مێژوویی و پێدڤییێن جڤاکی و بارێ دەروونی و باردوخێن تایبەتێن سەردەمیانە پەیڤ و زاراڤ و بابەتێن نوو دهینن ئارا و ئەو نڤێسەرێن حەز و ڤیان و هیڤیێن خەلکی پشت گوه دهاڤێت و دژی بیروباوەرێن ئەوان ڕادوەستن، چ پشتەڤانی لێ ناهێتەکرن.

---

(1) أحمد الرقب، نقد النقد، ص٨٥ .

(2) Charles E.Bressler, Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice, p40.

(3) اسماعیل رسول، چەند باسێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، ل٧٣.

(4) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

ڕەنگڤەدانا سەردەمیانە بتنێ تۆمارکرنەك نینە، بەلکو بەرهەمێن بهێزێن پری مرۆڤایەتی بەرهەم دهینن و بەردەوام دهێنە خواندن و چێژ ژێ دهێتە وەرگرتن و نەوەیێن سەردەمێن جودا مفای ژێ دبینن (بەرهەم بتنێ لاپەر و بەلگەنامێن هەلگرتی نینن د ئەرشیفیدا، بەلکو کارێن زێندینە، ئەوان شیانێن هەین سەر ژ نوی هەستێن جوانی و مەعنەوی ب هەژینن، هەروەکو چاوان کارتێکرن ل هەستێن نەوەیێن خۆ کریە و هەژاندینە)[1]. ب ئەڤی ئاوایی کارتێکرنەکا دوو لایەنی پەیدادبیت کاودانێن سەردەمی کارتێکرنێ ل نڤێسەری دکەت و دەربرینێ ژێ دکەت و د تێکستیدا دهێنە تۆمارکرن، دیسان تێکست د سەردەمێن جودادا کارتێکرنێ ل وەرگری دکەن. بەلێ هەژی ئاماژێیە ئەڤ جۆرێ رەخنێ بتنێ باسێ کارتێکرنا لایەنێ ئێکێ دکەت.

ب دیتنا (عەلائەدین سەجادی) نە بتنێ سەردەم، بەلکو شەڤ و ڕۆژ ژی گۆرانکاریان پەیدادکەن ((شەو و ڕۆژ ئەگۆڕێ ئەدەبیش بەو جۆرە گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە ئەدەب بەستراوە بە ڕۆژگارەکەوە، واتە لە بەروبوومی ڕۆژگارەکەیە، کە ئەو گۆڕا، ئەبێ ئەمیش بگۆڕێ. کە ئەڵێین ڕۆژگار مەبەست ئەو کارەساتانەیە کەلە ڕۆژەکەدایە، بۆ نموونە ئەو بارودۆخە جێگیرەی لەو سەردەمە درێژانەی کە کلاسیکی دروست ئەکرد لە ئەدەبا وا دیاربوو هۆی گێجەکە لەو ماوانەدا هەر وەکوو خۆی مابووە بۆیە کلاسیك و پەیڕەویش هەر بەو جۆرە مابووەوە! کە سەردەمەکە بەسەرچوو سەردەمی کلاسیکیش لەگەڵ ئەو پێچرایەوە...))[2]. هەروەسا سەردەم ب تەکنەلۆژیا خۆڤە بەرهەمێن جیاواز پەیدادکەت، هەروەکو (برتولت برێخت) دبێژیت: (هۆنەرمەند و نووسەرانی سەردەمە جیاوازەکان شتەکان بە جیاوازی دەبینن. روانینی ئەوان تەنیا پەیوەست نییە بە کەسایەتییەکانەوە، بەڵکوو پەیوەستە بە زانستی سەردەمەکەشیان سەبارەت بە شتەکان. ئەوە خواستی سەردەمەکەمانە کە شتەکان

---

(1) ثامر إبراهيم المصاروة، المنهج التاريخي، ص٦.

(2) عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێ کۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی، ل٢٢٣.

لە ڕەوتی گۆڕینیاندا ببینین و لێیان بکۆڵینەوە، چونکە ئەو شتانەی دەگۆڕدرێن کاریگەریی لە شتەکانی تر و لەڕەوتەکانی تر وەردەگرن؛ ئەم ڕوانیینە هەر بەو ڕادەیە لە زانستی ئەوڕۆدا دەبینین کەلە هۆنەری ئەمرۆدا هەستی پێ دەکەین)[1].

سەردەم ب شێوەکی زنجیرکری ب سەردەمێن بەری خۆ و پشتی خۆڤە د گرێداینە و ڕەخنە رۆناهیێ بەردەتە لسەر ئەڤان سەردەمان و چاڤدێریا دیاردێن ئەدەبی ژ سەردەمەکی بۆ سەردەمەکی دی دکەت، ئەڤجا چ ب ئەرێنی یان نەرێنی بیت، یان ئەوان تایبەتمەندیان دەستنیشان دکەت یێ سەردەمەکی ژ سەردەمێ دی جودا دکەت[2].

هەژی گۆتنێیە ب دیتنا (بیف و تین)ی د ئەدەبیاتێ ناگەهین و نکارین چ ڤەکۆلینان لسەر بکەین ئەگەر پێزانینێن نڤێسەری و سەردەمی دیارنەبن، بەلێ د ڕاستیدا (هەندێك جار شعر و بەرهەمێکی ئەدەبی (بێ ناو)کە دلڕفێن و هەست بزوێن بێت، با سەردەمی نووسەرەکەیشی دیارنەبیت دەتوانرێت بخرێتە بەربارەی سەرنجەوە، نموونەش زۆر پەرستگا و کۆشك و تەلاری کۆنی جوان لەکاتێکدا ناوی دروستکەر و مێژووەکانیشیان نازانیین کەچی چێژ و لەزەت لەجوانییان دەبینین)[3].

سێ- ژ بنەمایێن دیتر یێن ئەڤێ رەخنێ (خۆ دوورکرنە ژ بڕیاردانێ)[4] ئەڤ بنەما ژ لایێ (فردیناند برونتیرFerdinand Brunetiere)ڤە هاتبوو دیارکرن. پاشتر ژ لایێ ڕەخنەگرێن مێژوویڤە هاتە پەسەندکرن ژبەرکو (برونتیر) و ڕەخنەگرێن دی ب سروشتی د کاریگەربوون، ب دیتنا ئەوان چاوا د سروشتیدا نابیت بڕیارا باشی و خرابیا سروشتی بدەین، مادەم

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل٣٩.

(2) د. حسين الحاج حسن، النقد الأدبي في أثار أعلامه، ص٦٣.

(3) پ. ی. د. هیمدادی حوسێن، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٧، ل٢٠.

(4) د. م.، فردیناند برونتیر، ص٢.

هۆکارێن کارتێکرنا سروشتی هەنە وەکو (بایێ سار و گەرم، ئەردێ باش و نەباش...) لڤێرە ئەم بتنێ د کارین وەسف بکەین نەکو بڕیارێ بدەن و سزایی لسەر دانین ((هەموو پەرەسەندن و گۆڕین و پەیدابوونێکی سروشت بە بێ کەم و کوڕیە، و بە بێ هیچ جۆرێکی تر بێجگە لەوەی هەیە ناشێ ببێ. ئەبینین کەچۆن گولێك بە هەموو جوانیەکەیەوە دەم ئەکاتەوە و ئەڕازێتەوە و لەپرر بەدەم هەناسەی بای سارد سیس ئەبێ))[1]. ڕەخنە ژی ب هەمان شێوەیە پێدڤییە ئەوێ چەندێ دیار و ڕۆنبکەین کا چاوا ئەو تێکست دروستبوویە.

(برونتیر)ی ڕێچکەیا پەیسککرنا جۆران بکارهینا و لسەر هۆنەرێن ئەدەبی (هۆزان، گۆتار، حماسە، ژنخوازی، غەزەل و سالوخدان) پراکتیزەکر و چاوانیا سەرهلدانا ئەوان ڕۆنکر[2]. ئەڤ ڕەخنەگرە د بن کاریگەریا تیۆرا (داروین ١٨٠٩-١٨٨٢)یدا بوو (لە ڕەگەز و ڕووی هۆنەری و ژانری ئەدەبی و... دەکۆلێتەوە و بە تەرازووی تیۆری پێشکەوتنەوە هەڵی دەسەنگاند، لەو بڕوایەدا بوو کە جۆرەکانی ئەدەب لە روی پەرەسەندن و پێشکەوتن و پێ گەیشتن و ناوچۆنەوە پەیوەندیان لە نێودا هەیە...)[3]. هەولدانا ئەوی ژ بۆ هندێ بو (لێکۆلینەوەی پەرەسەندنی ژانرە ئەدەبییەکان بکات لەژێر کاریگەریی هۆکارەکانی ژینگە و سەردەم)[4]. هەژی ئاماژێیە کو تیۆرا (داروین)ی کارتێکرن ل (هربرت سبنسر)ی کر، تیۆر ژ ئەندامەتیێ بەرەڤ مەعنەویاتاندە بر و لسەر ڕەوشت و جڤاکی پراکتیزەکر، بەلێ ئەڤان هەردووان کارتێکرن لسەر ڕەخنەگرێن مێژوویی هەبوو نەخاسم لسەر (برونتیر)ی کو هەمان تشت لسەر ئەدەب و نڤێسەران پراکتیزەکر.[5] وەسا دا

(1) بیلینسکی، دەربارەی ڕەخنە، و. جەلال تەقی، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٧١، ل٣٤- ٣٥.

(2) أحمد الشایب، أصول النقد الأدبی، ص٩٢.

(3) عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، ل ٣٧.

(4) ئازاد عەبدولواحێد کەریم، سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی لە رووی پێوەرە ئاکارییەکانەوە، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٣٩.

(5) د. شوقی ضیف، في النقد الادبي، ص٣٩.

دیارکرن جۆرێن ئەدەبی وەك یێن بایلوجی سەرهلددەن و گەشێ دکەن و ژناڤ دچن، بەلێ پێدڤییە بزانین ژناڤچوونا جۆرێن ئەدەبی وەك یا گیانداران نینە و ب تەمامی ژناڤ ناچن، بەلکو هندەك جۆر بەردەوام دبن و پێشکەڤتنێ بخۆڤە دبینین[1].

لگۆرەی تیۆرا (داروین)ی (هەر تشتەك د جیهانێدا تاکو مرۆڤ ژی، ژ ئەنجامێ پێگەهشتنا جیهانێ د سەردەمێن جودادا دروستبووە و ب هەڤرکی و ململانێن ژیانێ؛ ڕەگەزێ بژارە د مینیت و ڕەگەزێن لاواز ژناڤدبەن)[2]. لگۆرەی ئەڤێ چەندێ پێدڤی ب ڤەگەریانا مێژوویا مرۆڤایەتیێ دکر. ئەڤجا (برونتیر) و ڕەخنەگرێن مێژوویی پێ کاریگەربوون، و دگۆتن: (پێدڤییە ل ڕەه و ڕیشالێن هەر ڕەگەزەکی بگەرێن و لسەر چاوانیا گەشەکرنا ئەوان د ئاگاهدار بین، پاشی ل هۆکارێن دەرکەڤتن و دیاربوونا ئەوان ڤەکۆلین و پەیوەندیا ئەوێ ب ڕەگەزێن بەری ئەوێڤە ئاشکەرا بکەین و چاوان مفا ژ ڕەگەزێن ناڤچوویی وەرگرتییە)[3]. ب ئەڤی ئاوایی ڕەخنەگرێن مێژوویی ل ڕەه و ریشالێن هەر تێکستەکێ دگەریان و ل هۆکارێن هەلبژارتن و بەرهەمهینانا تێکستێ ڤەدکۆلین و پەیوەندیا ئەوێ ب نڤێسەر و سەردەمی دیاردکرن و د هەمان دەمدا کاریگەریا ژێدەران (هەگەر هەبن) لسەر دیاردکەت.

ب بۆچوونا (برونتیر)ی کارێ ئەدەبی یێ نایاب نابیت هەگەر نە هەلگرا سێ سیمایا بن ئەوژی: (تەمامبوونا ئالاڤێن دەربرینێ، باوەریا هۆنەرمەندی ب زیرەکیا ڕەگەز و وەلاتێ ئەوی، دەرکەڤتنا وەختەکی کو ئەڤی جۆری بگەهینیتە پلا تەمامبوونێ).[4] دیسان وەسا ددیت کارێ ئەدەبی باشترە د ئەوی دەمیدا بهێتە هەبوونێ، کو شێوەیێ ئەوێ د چالاکیێدا بیت ژبەرکو جۆران بتنێ ئێك دەم یێ هەیی. ئەو هۆنەرمەندێ بەری ئەوی دەمی و پشتی ئەوی ژ دایك دبن نکارت

---

(1) شکری عزیز الماضیی، في نظریة الادب الدراسات الادبیة و النقدیة، ص٨٢.

(2) بدیع محمد جمعة، دراسات في الأدب المقارن، ص٥١.

(3) هەمان ژێدەر، ل٥٠.

(4) شکری عزیز الماضیی، المصدر السابق، ص١١٤.

بگەهتە کوپیتکێ، ئەڤە هندێ د سەلمینت کو لجەم ئەوی هۆکارێ (سەردەم) ژ هەردوو هۆکارێن دیتر (ژینگەهـ و ڕەگەز) گرنگترە و پتر کارتێکرنێ پەیدادکەت، لەوڕا ژی د بۆچوونێن خۆدا پتر جەختی لسەر "دەم"ی کریە[1].

چوار- ژ بنەمایێن دیتر یین ڕەخنا مێژوویی هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا مێژوو و تێکستێدا دکەت، ئانکو (نابیت خۆ ب تێکستیڤە گرێبدەین وەك گیانەکێ سەربەخۆ، پێدڤییە ڕەخنەگر هند خۆ ب مێژوویێڤە گرێنەدەن تاکو د ناڤدا هندا ببیت، ڕەخنەگران داخوازا هەڤسەنگیێ دکرن. پرۆسێسا ئەرشیفکرنێ بەشەکێ سەرەکییێ ڕەخنا مێژووییە، بەلێ د گەل هندێدا ڕەخنەگری ڕۆل د چێژ و شلۆڤەکرنێدا هەیە، ژبەرکو لایەنێ ئێکێ پتر پرۆسێسەکا تۆمارکرنا مێژووییە)[2]. ئەڤ بۆچوون ژ لایێ (گۆستاف لانسون١٨٥٧- ١٩٣٤Gustave Lonson)ڤە هاتە باسکرن. دیسان ئەو چەندە خۆیاکر کو ڕەخنا ئەدەبی پێدڤی ب (زانستێن دیتر هەیە و بێی ئەوان ڕەخنەکا سەرکەفتی ناهێتە ئەنجامدان. ب دیتنا ئەوی مێژوو ڕێکا تێگەهشتن و ڤەکۆلینا ژێدەران نیشا مە ددەت).[3]

ژبەر تێکەلیا مێژوویا ئەدەبی و ڕەخنا مێژوویی، پێدڤی ب دانانا سنوران و جودابوونێ دکر، ئەڤێ دخوەستە هندێ کو کەسێ ب ئەڤی کاری ڕابیت خودان هەستەکێ ڕەخنەیی بیت و یێ تایبەتمەند بیت د مێژوویێدا، ئەڤە ژی د کەسایەتیا (لانسون)یدا خۆیا دبوو. ل فەرەنسا چەندین ڤەکۆلین ب ڕێکا سمینار و پەرتووکان پێشکێشکرن، د چالاکیێن خۆدا جەخت ل ئەوێ چەندێ کر پێدڤییە ڤەکۆلەرێ ئەدەبی و ڕەخنەگر خودان شیانێن پێدڤی بن تاکو بکارن بەرامبەر تێکستێ ڕاوەستن، (لانسون) یێ هشیاربوو ژ مەترسیا رەفتارکرنێ لگەل تێکستەکێ

---

(1) رينية ويليك، مفاهيم نقدية، ت. د. محمد عصفور، ص٤١.

)2(أسامة فوزي، التطاول على النقد الادبي، ص٤.

)3(د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩٦.

زێندی ب گیانەکێ رەق و هشك (یێ دوور ژ هەست و سۆز و ئەندێشان)، دیسان یێ هشیاربوو ژ مەترسیا نقوومبوونێ د مێژوویێدا و رەفتارکرنێ لگەل ڕەخنا ئەدەبی وەك زانستەکێ ڕووت[١].

دیسان د باسکرنا بابەتێ ئەدەب و مێژوویێدا دبێژیت: (بابەتێ مێژوونڤێسان ڕابووریە، هەرچەندە بابەتێ مە ژی ڕابووریە، بەلێ ڕابووریەکێ مایيە. ئانکو ئەدەب ڕابووری و نهۆ پێکڤەیە)[٢]. ئەڤە خالا جوداهیا د ناڤبەرا بابەتێ مێژوو و بابەتێ ئەدەبیدایە، دیسان کاریگەریا بابەتێن ئەدەبی لسەر وەرگری یا بەردەوامە، خواندەڤان ب خواندنا ئەوێ کاریگەر دبیت هەروەکو چاوا ئەوی بەرهەمی کارتێکرن ل خواندەڤانێ سەردەمێ خۆ کری، ئانکو بەرهەم نە بۆ خواندەڤانێ سەردەمەکێ دیارکری دهێتە نڤێسین، بەلکو پشتی مرنا نڤێسەری ژی دهێتە خواندن، ئەڤجا چ بۆ خۆشی وەرگرتن یان وەخت بووراندن یان ژی وەرگرتنا ڕەوشەنبیریەکا عەقلی بیت[٣]. د پەرتووکێن مێژوویدا بتنێ پێزانین دهێنە وەرگرتن، بەلێ د گەل هندێدا بەرهەمێن ئەدەبی ژبلی ئەوان هەموو تایبەتمەندیێن (جوانیناسیانەی کە هەیەتی لە دەقی فکری و ئەخلاقی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و مێژوویی و...هتد جیادەکەنەوە، بەڵام لە گشتیەتی خۆیدا بەرهەمێکی مێژووییە و بەر لەوەی کە پێوەندییەکانی خۆی لە گەڵ سەردەمانی دواتر بنیات بنێ و مەودای ڕاڤەی خۆی لە سەردەمێکەوە بگوازرێتەوە بۆ سەردەمێکی تر لە پێوەندییەکی توندوتۆڵدایە لەگەڵ سەردەمی بەرهەمهاتنیدا)[٤]. کەواتە لجەم (لانسون)ی بەهایێ مێژوویی گرنگیەکا تایبەت هەیە، بەلێ د گەل ئەڤێ چەندێدا پێدڤییە ڕەخنەگرێ مێژوویی خودان چێژا

---

(1) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٢.

(2) كتاب جماعي قدم لە أ. كيبيدي فارغا، النظرية و النص، ت. د. منذر عياشي، ط١، عالم الكتب الحديث للنشر و التوزيع، الاردن، ٢٠١٣، ص١٩٥.

(3) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص ٩٦- ٩٧.

(4) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٩٠.

کەسی و مێژوویی بیت، کو چێژا کەسایەتی لگۆرەی ئەوان پەرتووك و تابلۆیان دهێتە گوهۆرین یێن ڕەخنەگر دخوینیت و د کەفیتە ژێر کارتێکرنا ئەوان، بەلێ چێژا مێژوویی گرێدایی شێوازێ نڤێسەرییە و ئەڤ شێواز ژی گرێدایی سەردەمێ نڤێسەر تێدا ژیاییە، ئانکو چێژ وەرگرتنا مێژوویی نە یا گرێدایی بیر و باوەر و خواستێن ئەوی یە[١].

تیۆرا (لانسون)ی (ژ ئەنجامێ کۆمەکا ئەزموونێن ڕەخنەیی یێن د ماوێ سەدسالیا (١٨)ێدا پەیدابوو، ژ ئەوان زڤرین بۆ مێژوویا کەسان و گرنگیا بکارهینانا چێژا تاکی، د ڕاستیدا (لانسون)ی مێژوو ژ (تین)ی وەرگرتبوو هەروەکو ئینتیباعیەت ژ (بیف)ی وەرگرتی)[٢]. بنیاتێ تیۆرا (لانسون)ی: هووربینا پێزانینان، هێمنی و ڕێك و پێکی، بژارەیی و هەمەجۆری. چارەسەرکرن و تێگەهشتنا دروستا بەرهەمی لژێر ڕۆناهیا باگرەوەندێ مێژوویی- ڕەوشەنبیریا سەردەمی، دیسان گرێدانا بەرهەمی ب ژیانا جڤاکیڤە و شلۆڤەکرنا ناڤەرۆکێ لسەر بەلگەنامێن بەرفرەه[٣]. (لانسون)ی ژ بۆ چێژ و مفا وەرگرتنێ ژ بەرهەمێ ئەدەبی چوار مەرجان دەستنیشاندکەت بێی کو تێکەلیێ د ناڤبەرا هەست و هزرێدا بهێتەکرن، ئەو مەرج ژی ئەڤەنە (ژێکڤاڤارتن، بها، ڤەخواندن، پێداچوون) لگۆرەی بۆچوونا (لانسون)ی پێدڤییە هزرا مرۆڤی د خزمەتا ڤەکۆلینێدا بیت[٤]. ب ئەڤی ئاوایی کارێ ئەوی دبیتە جوداکرنا رەسەن و کۆپیکری (کارتێکەری)، دیارکرنا ئەوێ چەندێ تێکستێ چ پەیام هەلگرتیە و گرنگیا بوویەرێ، جارەکا دی خواندنا هۆکار و تێکستێ، ل قۆناغا پێداچوونێ دێ پێزانینان لێدەیی ب شێوەکی کو پێکڤە خزمەتا شلۆڤەکرنێ بکەت.

---

(1) خالص مسور، المنهج التاريخي في الأدب، من موقع الاكتروني (دوروب)، ٢٠١٥/٣/٣، ص١٥. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن: http://www.doroob.com/archives/?p=40023

(2) د. حميد لحمدانى، النقد التاريخى في الأدب (رؤية جديدة)، المطابع الأميرية، المغرب، ١٩٩٩، ص٨٦.

(3) الكساندر ديما، مبادىء علم الادب المقارن، ت. د. محمد يونس، ص٣٧.

(4) خالص مسور، المصدر نفسه.

ژ ئەڤێ چەندا بووری بۆ مە دیاردبیت (لانسون)ی هزروبیرێن ڕەخنەگرێن مێژوویی یێن ل پێش خۆ خواندینە و لێکدانەڤەیەك بۆ کریە، بۆ ئەوی ئاشکەرابوویە کو ڕەخنەگرێن ئەڤێ رەخنێ لسەر هندێ د ڕێکەفتینە کو (ڕەخنەگر هۆنەرمەندە)، ژبەرکو کارێ ڕەخنەگری بتنێ ئەو نینە پێزانینا کۆمڤەبکەت و بەراوردیێ د ناڤبەرا تێکستاندا بکەت و کارێ ئەوی نە وەکی شوێنەوارناسایە د بیاڤێ ئەدەبیدا، بەلکو بەری هەر تشتی پێدڤییە تایبەتمەندیێن هۆنەرمەندا لجەم هەبن و بەهرەمەند بن و هەگەر نە ئەو نکاریت د ئەوان بەرهەمێن ئەدەبی بگەهیت یێ ڤەکۆلینێ لسەر دکەت و نکاریت هزروبیرێن خۆ یێن تایبەت بگەهیننە کەسانێن دیتر[1]. دڤیان هندێ بسەلمینن ڕەخنەگر هۆنەرمەندە و ب دووبارە ئافراندنا کارێ ئەدەبی ڕادبیت.

دکارین ب شێوەکێ گشتی بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی د ئەڤان خالێن ل خوارێدا دیار بکەین:

- ڕەخنا مێژوویی ((لە دەرەوە مامەڵە لەگەڵ ئەدەبدا دەکات))[2]. ئانکو ((بە شێوەیەکی سەربەخۆ سەیری دەقی ئەدەبی ناکات، بەلکو پتر بایەخ بە زەمینە و هۆکاری سەرهلدانی دەق دەدات، هەروەکو (دیڤید بوشبندەر) پێیوایە کە دەقی ئەدەبی تەنیا هەقیقەتێکێ ئەدەبی نییە، بەڵکو هەقیقەتێکی کۆمەڵایەتیە. زادەی هۆکارە جۆربەجۆرەکانی بارودۆخی مێژوویی، سیاسی و کۆمەڵایەتییە، بەمەش دەقی ئەدەبی دەکەوێتە ژێر کاریگەری مێژوویی ئەو سەردەمەی کە پێیدا تێپەردەبێت))[3]. ڕەخنا مێژوویی (تێکستێ ئەدەبی ژ سیاقێ مێژوویی و جڤاکی و سیاسی و ڕەوشتی جودا ناکەت)[4] و د شلۆڤەکرنێدا تێکستێ ب دەوروبەریڤە گرێددەت، لڤێرە تێکست دبیتە بەلگەنامە بۆ ڕێرەوی. ئەگەر

)1(ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، ص٢١٨.

)2(ڕێبین خلیل قادر، میتۆدی ڕەخنەی تەواوکاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، ل١٦.

)3(کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٦.

)4(د.عبدی حاجی، چەند تیورەکێن رەخنا ئەدەبی، ل٢٤.

ڕێرەو نەبیت؛ تێکست پەیدا نابیت، لەوڕا زانینا ئەڤی ڕێرەوی ژ لایێ سیاسی و ڕەوشەنبیری و جڤاکیڤە، یا گرنگە بۆ تێگەهشتنا تێکستی. ب گۆتنەکا دی، رووداڼێن مێژوویی و سیاسی و جڤاکی وەردگریت وەك هۆیەك ژ بۆ شلۆڤەکرنا تێکستێن ئەدەبی[١].

- تێگەهشتن پارچەکە ژ پرۆسێسا ڕەخنەیی، ئەڤە دبیتە ئەگەرێ دیارکرنا نهێنییێن جوانییێ و ڕاستڤەکرنا بڕیارێن نەدروست و ڤەدیتنا ڕامانێن ڤەشارتی[٢]. کو ب بێ لایەنی و بابەتیانە کارێ خۆ ئەنجامددەن و ئیلهامێ رەتدکەن و هەولا ئەوان ژ بۆ ڤەدیتنا هۆکارێن کارتێکەرە[٣].
- بەرهەمێ ئەدەبی ژ داهێنانا کەسی، دەربرینا تاکیە و د هەمان دەمدا دەوروبەر کارتیکرنێ لێ دکەت، لسەر ڕەخنەگرێ مێژوویی پێدڤییە (تایبەتمەندییێن تاکەکەسی و کۆمی ژێك جودابکەت، ژبەرکو هەر ئێك ژ ئەوان رەسەنایەتی و تایبەتمەندیا خۆ هەیە، سەرەرای هندێ پێدڤییە خالێن هەڤپشك د ناڤبەرا تاك و کۆمیدا بهێنە دیارکرن چونکی ئەدەب گرێدایی تاکە کەسیە و کارتێکرنێن ڕێرەوی لسەر هەیە)[٤]. ئەڤە دیتنا (لانسون)یە.
- پەیرەوکەرێن ئەڤێ رەخنێ (لەو باوەڕەدان کە دەقی ئەدەبی دەکەوێتە ژێرباری هەلومەرجی هەندێك هۆکاری کاریگەری مێژوویی گشتی. هەروەکو (تین) کە دەقی ئەدەبی وابەستەی هەرسێ هۆکاری کاریگەری (نەژاد، ژینگە، سەردەم)دەکرد، هەر لەم ڕووەشەوە لێکدانەوەی بۆ دەقی ئەدەبی دەکرد)[٥].
- ئەڤ جۆرێ رەخنێ گرنگییێ ب ژیاننامە نڤێسەری ددەت ب ئەوێ واتایێ (دیارترین ئەگەرین هەبوونا بەرهەمەکێ هۆنەری هەبوونا نڤێسەرییە)[٦].

---

(1) ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا، ل٩٦- ٩٧.

(2) د.علی جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص ٣٩٩.

(3) د. محمد الصادق عفيفى، النقد التطبيقي و الموازنات، ص٨٤.

(4) د. حميد لحمدانى، النقد التاريخى في الأدب، ص٨٥.

(5) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٦.

(6) ئوستن وارین و رینێ وێلیك، تیۆری یا ویژەی، و. د. عارف حیتۆ، ل١٠٢.

هەژی گۆتنێیە (بیف)بوو گرنگی ب ژیاننامێ ددا، ب دیتنا ئەوی لسەر ڕەخنەگری پێدڤییە (دوکیۆمێنت و نامە و راپۆرتێن دیدەڤان و بیرەوەری و گۆتنێن هەڤبەند ب ژیاننراما تایبەتڤە بدەستڤە بینیت و شلۆڤەبکەت)[1] باسکرنا (ژیاننامە و مێژوویا سەردەمێ نڤیسەری ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ، کارەکێ پێدڤییە، نە بتنێ ژ بۆ ڕاڤەکرنا بەرهەمێ ئەدەبی، ژ بەری هەر تشتی ژ بۆ تێگەهشتنا بەرهەمییە و زانینا جوانکاریا ئەوی بەرهەمییە. زانینا چاخ و ژیانا نڤیسەری ڕێکێ ددەت ئەم گەلەك تشتان ژ بها و سەنگیا کارێ ئەدەبی بزانین، ئەڤ بەهایە ل ئەوی دەمی زێدەدبن، دەمێ کو دچنە د ناڤ هۆشمەندیا خواندەڤانیدا و خواندەڤان ڕەهەندێن ئەوی چاخی د ناڤ مێشکێ خۆدا دگریت یێ کو ئەو بەرهەم د ناڤدا هاتییە ئافراندن)[2].

- ئەڤ ڕەخنە گرنگیێ د دەتە بەرهەمێن ئەدەبی ب ئەوێ واتایا کو باشترین ڕێکە (بۆ ناسکرنا بیروبۆچوونێن خودانێ ئەوێ، چونکی ب دیتنا ئەوان بەرهەمێ ئەدەبی پرتەکە ژ ناخ و دەروون و کەسایەتیا نڤیسەری. مرۆڤ دکاریت هزروبیر و دیتنێن نڤیسەری تێدا وەرگریت، بەرهەمێ نڤیسەری باشترین خۆدیکە ژ بۆ دیارکرنا هزرێن ئەوی ب دروستی باوەری پێ دهینان)[3]. هەروەکو ئەڤ بۆچوونە ژ لایێ (عەلائەدین سەجادی)ڤە دهێتە پەسەندکرن، دەمێ دبێژیت: ((یەکێ ئەگەر بیەوێ دیوانی هۆنەرێك وەیا نووسینی چەند جۆرەی نووسەرێك بخوێنێتەوە لەوێ دا بە تەواوی کەسیەتی نەفسیەتی ئەو نووسەر و هۆنەرەی بۆ دەردەکەوێ؛ ئەوەی بۆ دەردەکەوێ کە ڕەوشتی چۆن بووە، بیروباوەڕی بەرامبەر بە ژیان چۆن بووە، پلەی خوێندەواری چۆنە، تا چ ئەندازەیەك توانیویە و ئەتوانێ بە ووشەکە شت ڕۆشن بکاتەوە وەیا چۆن گوزارشت لەو شتە بداتەوە. تێ ئەگا ووشەکانی چۆنە، ڕێگای پەی بردنی هۆنەر و نووسەرەکەی بۆ

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١٠٣.

(2) د.عبدی حاجی، چەند تیورەکێن رەخنا ئەدەبی، ل ٢٧.

(3) عبدالخالق سلطان، پەیڤێن بێ پەردە، ل٦٨.

دەرئەکەوێ بە شت کە چۆن بۆی چوون؟ کە ئەم شتانە ڕێك ناکەوێ لە دوو کەس وەکو یەك بن))[(١)] ئانکو ب ڕێکا بەرهەمی دێ نڤیسەر و بوویەر و جڤاك و کەسایەتی ژی دهێتە نیاسین[(*)] تێکستێن ئەدەبی پێزانینێن جودا دەربارەی بابەتێن جودا ددەتە مە و سەرەرای ئەرکێ هەرە گرنگێ تێکستێ ئەوژی جوانییە.

- ڕەخنا مێژوویی هەولا ڤەدیتنا هۆکارێن کارتێکەرێن بەرهەمی ددەت، ڕەخنەگر هەولددەت هندێ شلۆڤەبکەت بەرهەم چاوا هاتییە چێکرن بێی کو بڕیارێ لسەر بدەت. ژ ڕەخنەگری دهێتە خوەستن (خۆ دانیتە جهێ نڤیسەرێ بەرهەمی تاکو دکارێ ئەوی بگەهیت)[(٢)] ڕەخنەگر (سانت بیف) ئێکەم کەس بوو بانگا ئەڤێ چەندێ کری.
- ئەڤ ڕەخنە پشتبەستنێ د کەتە سەر (کارێن بەلگەنامەیی و بابەتێن جۆراوجۆرێن پری پێزانینێن مێژوویی، وەسا کارێ ڕەخنەیی دبیتە داهێنان و ئافراندن، دیسان دبیتە مێژوو ژی بێی کو ئەوی مێژوو خواند بیت، ڕەخنەگرێ مێژوویی نە مێژوونڤیسە، بتنێ سالوخەتێن مێژوونڤیسان لجەم هەنە)[(٣)]. ڕەخنا مێژوویی لسەر ئەوی بنەمایی دروست بوویە ((کەرەستە مێژووەکانی وەکو: ڕووداو، کارەسات، بارودۆخە جیاوازەکان هەرچۆنێك بیت دەمەزرێندرێنە ناو دەقی ئەدەبی و ڕەهەندێکی دەقی ئەدەبی پێکدەهێنن. ئەمەش جۆرە پەیوەندیەك لە نێوان ئەدەب و مێژوودا دروست دەکات، ئەم پەیوەندییە بەلگەی ئالوگۆری کاریگەرییە لە نێوان دەقی ئەدەبی و کەرەستە مێژووییەکاندا))[(٤)].

---

(١) عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێ کۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی، ل١٢١.

(*) ئەڤە دیتنا کێم ڤەکۆلەرانە، کو ئەڤ ڕەخنە ب ڕێکا بەرهەمی نڤیسەری دنیاسیت، بەلێ ب ڕاستی هەگەر بۆچوونەك وەسا هەبیت ژی دەگمەنە، ژبەرکو هەولا سەرکێشێن ئەڤێ ڕەخنێ ژ بۆ هندێ بوویە ب هۆکارێن ژ دەرڤە نافا تێکستێ بگەهن.

(٢) اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص١٠٨.

(٣) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٩١.

(٤) کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی ڕەخنەی شیعری کوردی، ل٢٦.

- ئەڤ ڕەخنە (پەیوەندیێ د ناڤبەرا جڤاك و كارێ ئەدەبیدا دروست دكەت و وەسفا جڤاكی دكەت، هەرچەندە جڤاك ژ بەرهەمێ ئەدەبی كەڤنترە، نڤێسەر ب جڤاكیڤە گرێداییە و ڕەنگڤەدانا دیاردێن ئەوێ دكەت، ئانكو جڤاك (ب بوویەر و سروشتێ خۆڤە) د بەرهەمێ ئەدەبیدا هەبوونا یا هەیی)(١). دخوازن وەسا بدەن خۆیاكرن كو نڤێسەر نوێنەرێ سەردەم و جڤاكێ خۆیە.
- ڕەخنەگرێ مێژوویی دخوازیت بزڤریت (كاودانێن رەسەنێن كارتێكرن ل تێكستێ كرین و هەولا دووبارە ئافراندنا بەرهەمی بدەت، بۆ تێگەهشتن و شلۆڤەكرنا هەر تێكستەكێ ئەدەبی پێدڤی ب بەلگەنامێن مێژوویی هەیە، ب ئەڤێ یەكێ بەهایێ تێكستێ ئەدەبی هەڤواتایێ بوویەران دبیت، جوانیا تێكستێ ئەدەبی ژی دبیتە مێژوو)(٢). دەربارەی ئەڤێ یەكێ (لانسون) دبێژیت: (ئامانجی ئێمە دیاریكردنی بەهایی جوانناسی رەهای بەرهەمێك نییە، بەڵكو بەهایی مێژوویی بەرهەمێك لەبەرچاو دەگرین) (٣).
- د ڤەكۆلینا بەرهەمێ ئەدەبیدا (پشت بە بابەتی بوون دەبەستێت، چونكە زیاتر جەخت لەسەر ڕاستییە مێژووییەكان دەكاتەوە، كە بەرهەمی بابەتی بونن. هەروەها بە ڕەخنەی لێكدانەوەش دادەنرێت، چونكە وەكو واقیعێكێ دیاریكراو سەیری دەقی ئەدەبی دەكات و هەوڵی لێكدانەوە و شی كردنەوەی دەقی ئەدەبی لەژێر كاریگەری هۆكارەكانی دەرەوە دەدات)(٤).
- ستراتیژییەتا تیۆرێن دەرەكی كو ڕەخنا مێژوویی ئێكە ژ ئەوان، هەوڵا ئەوان بۆ (شلۆڤەكرنا ناڤەرۆكا نەدیارا تێكستا ئەدەبییە، هەوڵدانە بۆ ڤەدیتنا لێكدانەڤەیەكا دروست بۆ ئەوێ ڕامانا نەئاشكەرا یا ل پشت تێكستێ ئەدەبی خۆ ڤەشارتی، لەوڕا كێمتر گرنگیێ ب بەهایێ جوانیا تێكستێ ئەدەبی ددەت)(٥).

---

(١) جان ایف تادیية، النقد الادبی في القرن العشرين، ت. د. قاسم المقداد، مطابع وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٣، ص٢٢٥.

(٢) إندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت. د. محمد يوسف نجم، ص١٠٩.

(٣) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێكی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی كوردی، ل٥٢.

(٤) ڕێبین خلیل قادر، مێتۆدی ڕەخنەی تەواوكاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا، ل١٠.

(٥) كارلوني و فيللو، النقد الادبي، ت. كيتى سالم، ط٢، منشورات عويدات، بيروت، ١٩٨٤، ص ١١٩.

- ئەڤ جۆرێ رەخنێ (بوویەرێن مێژوویی و جڤاکی و سیاسی بۆ خوە دکەتە ئالاڤەك ژ بۆ ڕاڤەکرنا ئەدەبیاتێ و خۆیاکرنا دیاردان. ڕەخنا مێژوویی هەولا ڕاڤەکرنا پەیدابوونا کارێ ئەدەبی دکەت ب ڕێکا گرێدانا بەرهەمان ب دەم و جهـ و کەسایەتیێن ئەوی سەردەمیڤە یێن کو ئەڤ بەرهەم د ناڤدا هاتییە ئافراندن)[1].

- لایەنگر و رابەرێن ئەڤێ رەخنێ ب تایبەتی (مدام دستایل) و (تین) د ئەوێ باوەرێدانە ل دەمێ شلۆڤەکرنێ ڤەکۆلەر نکاریت بەرهەمێ ئەدەبی ژ نڤێسەر و سەردەم و ژینگەهێ ڤەدەربکەت ((چونکی ئەو بەرهەمە ژ دایکبوویێ جڤاکێ خۆ یە و هەلگرا دەلالەتێن جڤاکییە. هەر لسەر ئەڤی بنیاتی بەرهەم وەك ناسنامە و پارچەك ژ نڤێسەری و ژینگەهـ و سەردەمێ خۆ دهاتە دیتن))[2]. سەرەرای گرنگیدان ب ژیان و دەوروبەرێ تێدا ژیایی، پێدڤییە گرنگیێ ب ئەوان (بەلگەنامانەش کە بە ژیانییەوە پەیوەستن و بارودوخی سیاسی و ئابوریش، بدرێت)[3].

- لگۆرەی ڕەخنا مێژوویی ڕەخنەگر هۆنەرمەندە، چونکی پێدڤییە دووبارە هزرێن هۆنەرمەندی ئاڤابکەتڤە (پێدڤییە ڕەخنەگر خودان دیتنەکا تەڤگر و دووربین، نە بتنێ ئەوی تشتێ ببینت یێ هاتییە ئەنجامدان، بەلکو ئەوێ ژی ببینت یێ نەهاتییە ئەنجامدان و ئاشکەراکرن، دیسان هەست و کێماسیان ژی ببینت. ئەوێ چەندێ ئاشکەرا بکەت یا نڤێسەری ڤیایی بکەت و نەکری، ئانکو چ د ژیانێدا ڤیایە بکەت و ئاستەنـگ و دەلیڤا نەهێلایە، یان دا ئەوان تشتان ئەنجامدەت هەگەر ژیانا ئەوی یا کامل با. ڕەخنەگرێ زیرەك دکاریت ئەوان نهێنیان ڤەبینیت و کێماسیێن ژیانا نڤێسەری بزانت کا بۆچی ژیانا ئەوی یا تەمام نەبوویە، ئەڤە ژی کارەکێ داهێنەرانەیە، چونکی دووبارە ئافراندنێ دهینتە هۆلێ، هەروەکو دهێتە زانین هۆنەرمەند داهێنانێ دکەت دەمێ دووبارە ژیانێ دئافرینت)[4]. هۆنەرمەند ژیانێ دووبارە د تێکستێدا دئافرینت و ڕەخنەگر ئەوێ تێکستێ دووبارە د ئافرینتەڤە ل دەمێ ڕەخنەگرتنێ.

---

(١) د.عبدی حاجی، چەند تیورەکێن رەخنا ئەدەبی، ل٢٣- ٢٤.

(٢) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ، ل١٥٦.

(٣) ڕێبین خلیل قادر، مێتۆدی ڕەخنەی تەواوکاری (التكاملي) لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، ل١٥.

(٤) ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، ص٢١٩.

- ئارمانجا ڕەخنەگرێن ڕەخنا مێژوویی (تێگەهشتنا ماوێ کارتێکرنا کارێ ئەدەبییە)[١] ئەڤە ژی کارتێکرنا بۆچوونێن فەیلەسوفێ ئەلمانی (هیگل ١٧٧٠-١٨٣٠)ی بوو لسەر لایەنگر و ڕەخنەگرێن ئەوێ، دەمێ دبێژیت: ((نڤیسەر کورێ سەردەمێ خۆیە و پێدڤییە ئەڤی دەمی کارتێکرنێن خۆ لسەر بەرهەمی هێلابن))[٢]. هەر ب باوەرا (هیگل)ی (جیهان بەردەوام د گوهۆرین و پێشکەڤتنێ دایە و بنەما و پالدەرێ ئەڤێ گەشەکرنێ ژی هەڤدژی و لێکچوونە. گوهۆرینێن چەندی دبنە هۆکارێ گوهۆرینێن چاوانی)[٣]. ئەڤێ ژی کارتێکرن لسەر ڕەخنا مێژوویی هەبوو، لەوڕا ئەوان هەر (جۆرەکی ئەدەبی ب جڤاکیڤە گرێدایە، کو ژ هۆکارین جڤاکی پەیدا دبن. هەر جۆرەك ژ دایکبوونا جڤاکا خۆیە، جۆر ژی بەردەوام د گوهۆرینێ دانە، بارودۆخێن جیاواز ئەدەبێن جیاواز و دەربرینێن جیاواز پەیدادکەن)[٤].
- ڕەخنا مێژوویی د پرۆسێسا خۆ یا ڕەخنەییدا سەردەرییێ لگەل هەرسێ جەمسەرێن (داهێنەر، تێکست، وەرگری)ی دکەت ب ئەڤی ئاوایی:-

ئێك - داهێنەر: هندەك جاران ڕەخنەگرێن مێژوویی ب (بیرتیژ) ناڤ دکەن، کو تەوەرێ دووێیە یێ ئەڤ ڕەخنە گرنگییێ پێ ددەت. ل رەسەنایەتیا بیرتیژی ڤەدکۆلیت و تیشکا بەردەتە سەر کەسایەتیا ئەوی یا تایبەت د ناڤ کۆمەکێدا، بۆ ئەڤێ چەندێ ل کاودانێن پەیدابوون و چۆنیەتیا گەشەکرنا ئەوی ڤەدکۆلیت. هەژی گۆتنێیە کو ڕەخنا مێژوویی ئەڤێ رەسەناتییێ د زڤرینیتە پەیوەندیا تاك ب گشتیڤە، چونکی ئەو بیرتیژ بەرهەمێ ژیوارێ خۆیە. (لانسون) دبێژیت: ئەو تایبەتمەندیا بیـرتیژی جودادکەت نە تاك و کەسایەتیا ئەوی یا تایبەتە، بەلکو دەربرینا ئەوی یە ژ ژیانا سەردەمێ تێدا دژیت، لسەر ڕەخنەگرێ مێژوویی پێدڤییە گرنگییێ ب لایەنێن دەوروبەر و ژیوارێ بیرتیژی بدەت ب تایبەت ژ لایێ (هزروبیر، هەست و سۆز، نەتەوەیاتییێ) ڤە. پێدڤییە هندێ بزانین کو ئەڤ ڕەخنە زێدەتر گرنگییێ ب ئەڤی جەمسەری (داهێنەر)ی ددەت.

---

(١) طراد الكبيسي، مدخل في النقد الادبي، ص٢١.

(٢) د.عبدی حاجی، چەند تیورەکێن رەخنا ئەدەبی، ل٢٤.

(٣) د.على جواد الطاهر، مقدمة في النقد الأدبي، ص٤٠٤.

(٤) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص٨٣.

دوو: تێكست: ئەڤ ڕەخنە دخوازیت ببیت دیدەڤان لسەر ژیانا تێكستێ، هەولددەت وێنەیەكی لسەر چۆنیەتیا پەیدابوون و گەشەكرنا ئەوێ دروست بكەت. دیسان هەولددەت بەراوردیێ د ناڤبەرا تێكستاندا بكەت و تایبەتمەندییێن هەر ئێك ژ ئەوان دیاربكەت و تێكستا رەسەن و تێكستا لاسایكەر ژ هەڤ جودا بكەت، پاشی پۆلین بكەت د ناڤ جۆر و قوتابخانە و بزاڤاندا و پەیوەندیا د ناڤبەرا ئەواندا ئاشكەرا بكەت.

سێ- وەرگر: مەبەست ئەو كارتێكرن و شینوارە یا كو كارێ ئەدەبی لسەر وەرگری بجە دهێلیت، ب دیتنا ڕەخنەگرێن ئەڤێ رەخنێ وەرگر بەشەكە ژ ژیانا نڤێسەری ژبەركو سەركەڤتن و شكەستنا نڤێسەری د دەروونا وەرگریدایە، ئانكو لگۆرەی كاریگەریا وەرگری د مینیت. ئەڤ چەندە دهێتە ئەنجامدان ب كۆمكرنا تۆمار و گەنگەشە و ڤەكۆلینێن لسەر هەمان بەرهەم هاتین نڤێسین و ئەنجامدان، ب هاریكاریا ئەڤێ چەندێ بەرهەم دبیتە ڕاستیەكا مێژوویی د ژیوارێ وەرگریدا)[1].

- ئەڤێن بووری گرنگترین بنەمایێن ڕەخنا مێژوویی بوون یێن كو د ناڤ بۆچوون و ڤەكۆلینێن ئەواندا هەست پێ هاتییە كرن و دیاربووین. نڤێسەرێن ڕەخنا مێژوویی ئەو چەندە دا دیاركرن كو هندەك جاران ڤەكۆلەر نكاریت بابەتێ تێكستێ ب دروستاهی لگۆرەی بەلگەنامان ئاشكەرا و شلۆڤەبكەت. ژبەركو (هندەك جاران) نڤێسەر بخۆ ڕاستیان ڤەناگوهێزن، ئەڤێن ل خوارێ گرنگترین هۆكار و پالدەرن یێن نڤێسەری ژ ڤەگوهازتنا ڕاستی دوور دكەن(*)، كو ژ لایێ ڕەخنەگرێن مێژووییڤە هاتینە دەستنیشانكرن[2]:

(1) ثامر إبراهيم المصاروة، المنهج التاريخي، ص٢.

)*(ب دیتنا مە بتنێ نڤێسەرێن نە وێرەك و نە خودان هەلویست ئەڤێ چەندێ دكەن. ژبەركو دێ بینین بەرۆڤاژی ئەڤێ چەندێ نڤێسەرێن وێرەك و خودان هەلویست نەكو بابەتی د شێوینن و ژ ڕاستیێ دووردكەن، بەلكو پتر د گەهاندنا بابەتیدا رژد دبن هەگەر ڕاستەڕاست نەدەربرن ژی ب جەڤەنگان مەرەمێ دگەهینن نەكو ڕاستیا هەیی هندا دكەن ...

)2(د. عثمان موافی، منهج النقد التاریخی الاسلامی و المنهج الأوروبی، ص ١٣٦.

ئێك- دەمێ نڤێسەر ژ بۆ بەرژەوەندییێن خۆ تێكستێ دنڤیسیت، چ ژ بۆ ناڤداریێ یان بەلاڤكرنێ بیت پەناییێ بۆ نەڕاستیان دبەت.

دوو- هندەك جاران نڤێسەر نەچاردبیت خۆ ژ ڕاستیێ دووربكەت. ژبەر كاودانان یان ژبەر هندەك مەرجێن تایبەت كو دژایەتیا خالەكا دەستنیشانكری بكەت.

سێ- دەمێ نڤێسەری دڤێت هەست و سۆزێن لایەنەكی بۆ لایێ خۆ ڕابكێشیت، ئانكو لایەنگران پەیدابكەت، لڤێرە گەلەك جاران دژایەتیا پارتەكێ یان نەتەوەكێ یان ئاینەكی... دكەت.

چوار- دەمێ نڤێسەر تووشی خۆدیتن (غرور)ێ دبیت، ئەڤجا چ لسەر ئاستێ تاكی یان جڤاكی بیت، دێ دەست ب پەسندانێ كەت و ب ئەڤی ڕەنگی دێ ژ ڕاستیێ دوور كەڤیت.

پێنج- دەمێ نڤێسەر یێ دووڕوو بیت، ژ بۆ ڕازیكرنا كۆمەكا دەستنیشانكریا مرۆڤان پێزانینێن نەدروست د نڤیسیت(**).

(**) هەژی گۆتنێیە هەر ژبەر ئەڤان ئەگەران بوو هندەك ڤەكۆلەر گەهشتین ئەوێ باوەریێ كو ڕەخنا ژێدەری تێرا ڕەخنەگرێ مێژوویی ناكەت و بەرەڤ نافخۆیا تێكستێ هاتن. لڤێرە هەگەر ڕەخنا مێژوویی ناڤەكی بیت ڕەخنەگر ب ئەڤان پێرابوونان كارێ خۆ ئەنجامددەت:

- ئێكەم پێنگاڤ ڕاستڤەكرنا تێكستێیە (ڕاستیا روودایی و نەڕاستیێ ژ هەڤ جودابكەت)، ژبەركو ئەڤ ڕاستڤەكرن ڕامانا شلۆڤەكرنێ ددەت.
- شلۆڤەكرن و دەستنیشانكرنا ڕامانا پیتی بۆ تێكستێ و ئاشكەراكرنا ڕامانا پەیڤێن بیانی و شلۆڤەكرنا پەیڤێن ئالۆز و شێلو، لڤێرە پشت ب گریمانا دهێتە گرێدان و ئاشكەرایە دەرئەنجامەكێ گۆماناوی ب دەست ڤەكۆلەری د كەڤیت. ئەڤ جۆرێ ڕەخنێ پێدڤی ب شلۆڤەكرنا تێكستێ هەموویێ دكر، ب ئەڤی ئاوایی ڕامانا تێكستێ دیاردبیت و شلۆڤەكرنا نافخۆیا بابەتی ژ پێخەمەت دەرئێخستنا دەلالەتانە ژ نڤێسەر و سەردەم و ژینگەها ئەوی. بۆ پێزانینێن زێدەتر بەرێخۆبدە:
- د. عثمان موافی، منهج النقد التاریخی الاسلامی و المنهج الأوروبی، ص١٤٣- ١٤٥.
- لانجلو اوسینوبوس و اثنان آخران، النقد التاريخي، ت. عبدالرحمن بدوي، ط٤، دار القلم، بيروت، ١٩٨١، ص٦٧.

٢- ٢- گرنگترین پێڕابوونێن ڕەخنا مێژوویی:

دەمێ ڕەخنەگرێ مێژوویی دەست ب شلۆڤەکرنا تێکستێ دکەت لگۆرەی ئەڤان پێنگاڤ و پێڕابوونان کارێ خۆ ئەنجامددەت:

١-٢-٢

ل دەستپێکێ و بەری هەر تشتی پێدڤییە تێکستەکێ هەلبژێرین کو یە گونجایی بیت بۆ شلۆڤەکرنا ڕەخنا مێژوویی، رووداتێن مێژوویی د ناڤدا ڕەنگڤەدابن. لگەل ئەڤێ قۆناغێ پێدڤییە پێزانینان لسەر قۆناغێن ژیانا نڤێسەری پەیدابکەین، ئەڤ چەندە پەردەیێ لسەر لایەنێن ڤەشارتی ڕادکەت و خواندەڤانی بەرەڤ تێگەهشتنا دروست ئاراستە دکەت.

٢-٢-٢

پێدڤییە ڤەکۆلەر دیاردەکێ د ناڤ تێکستێدا دەستنیشان بکەت، ئانکو دیاربکەت تێکست ئاماژە ب چ بابەت کریە. ڕەخنەگرێ مێژوویی (دەبێت دیاردە ئەدەبیەکە دیاری بکات، دیارکردنێکی ورد، بۆ دیارکردنەوەش، کۆمەلێك گریمانە و پرسیار بخاتەڕوو)[1]. ڕەخنا مێژوویی ژ پەیامێ دەستپێدکەت ب ئەوێ واتایێ کو ژ بەلگەنامان دەست پێدکەت[2].

٣-٢-٢

ب بابەتیانە کارێ ڕەخنەیی ئەنجامبدەت، لگەل هەر شلۆڤەکرنەکێ؛ نموونان ژ تێکستێ بەرچاڤ بکەت.

٤-٢-٢

ل ژێدەرێن مێژوویی ڤەگەریت، بەلگەنامەیان لسەر بوویەرێن د تێکستیدا ئاماژەپێداین پەیدابکەت (ژبەرکو بەلگەنامە شینوارێن ڕاستییێن بوورینە)[3].

---

(1) د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، ل٤٣.

(2) د. عثمان موافی، منهج النقد التاريخى الاسلامى و المنهج الأوروبى، ص٤٤.

(3) لانجلو اوسينوبوس و اثنان آخران، النقد التاريخي، ت. عبدالرحمن بدوي، ص٤٣.

۲-۲-۵

ڤەکۆلینا ئەوی سەردەمی بکەت یێ ئەو کارێ ئەدەبی تێدا پەیدابووی ژ بۆ زانینا کاودانێن ئابووری، سیاسی، جڤاکی، ئاینی و ئەدەبیێن ئەوی سەردەمی[1]، ئانکو دەستنیشانکرنا قۆناغا مێژوورییا کارتێکرن پەیداکری ((دەبێت ئاوڕ لەو قۆناغی مێژوویی بداتەوە کە بەرهەمەکەی تێدا لەدایك بووە))[2]. دیسان یا ژ ئەڤێ گرنگتر زانینیا ئەوێ چەندێ یە ئەو تێکست دەربرینێ ژ چ سەردەمی دکەت و لگۆرەی ئاماژێن د تێکستێدا هاتین؛ شلۆڤەکرن بۆ ئەوان بوویەران بهێتە کرن.

زڤراندنا هەر کارەکێ ئەدەبی بۆ سەردەمی ژ کارێن پێدڤییە، ژبەرکو ((ناتوانرێت هەلوێست لە سەر دەلالەتە بابەتیەکانی بکرێت، ئەگەر بێت و نەخرێتەوە نێو سیاقی گەشەکردنی مێژوویی و ژیانە کۆمەلاتیەکەی. کەواتە گەڕاندنەوەی دەق بۆ ئەو سەردەمەی کە تێیدا لە دایك بووە ئاگادار بوونە لە دۆخی کۆمەلایەتی و مێژوویی سەردەمی ژیانی نووسەردا))[3] د ڤەکۆلینا سەردەمیدا پێدڤییە هەر تشتێ تایبەت و بەربەلاڤ د ئەوی سەردەمیدا دانینە بەرچاڤ و ڕۆنبکەین، نەخاسم ئەگەر پەیوەندی ب تێکستێڤە هەبت ((هەموو قۆناغێکی مێژوویی، کۆمەلێك ئامرازی بەرهەمهێنانی، شمەك، کەرەستە و چەکی جەنگ، کەل و پەل، خواردەمەنی، ژیانی کوچەرێتی، ناوەندی سوسیولۆژی، دابونەریتی خۆی هەیە. ئەمانە سەرجەم ئاماژە بە نیشانی ئاستی شارستانێتی ئەو قۆناغە دەکەن، هەر لە گەڵ گۆڕان و بە سەرچوونی ئەو قۆناغەدا ناوی ئەو ئامرازانەش وردە وردە لە بیردەچنەوە و وەك گەڵای درەخت هەلدەوەرن...))[4]. پێدڤییە سەرچاوە و ژێدەرێن تایبەت ب ئەوێ بوویەرا نڤێسەری باسکری کۆمڤە بکەین.

---

(1) د. جبرائیل سلیمان جبور، کیف افهم النقد، ط١، دار الافاق الجدیدة، بیروت، ١٩٨٣، ص٥٠.

(2) د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، ل٤٣.

(3) ئاوارە کەمال صالح، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، ل١٢٨.

(4) د. رەئوف عوسمان، ئاسۆیەك بۆ رەخنەیی ئەدەبی، چ١، مطبعة الوقف الحدیثة، بغداد، ٢٠١١، ل١١٦.

دیسان زانینا هندێ ل ئەوی سەردەمی چ دەربارەی نڤێسەری و تێکستێ هاتییە نڤێسین ((لێکدانەوەی ئەو بیروڕا و ئەشکێلانەوەی کە کاتی خۆی لەسەر دەقێکی وێژەیی، یان خاوەنەکەی دراون، بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو لێکدانەوەیەوە چێژ و چونێتی بیرکردنەوەی خەڵکی لەسەردەمی ئەو بیروڕا و ئەشکێلانەدا دەستنیشان بکرێت و وەکو بەڵگەیەك بخرێتە ڕوو))[1] ئانکو چ دەربارەی نڤێسەر و تێکستێ هاتییە نڤێسین وەك بەڵگە دێ بکارهینین، دیسان ب ڕێکا ئەوێ دێ زانین خەلکێ ئەوی سەردەمی چاوا هزر دکر.

دیسان پێدڤییە ڕەخنەگر مفایی ژ بڕیارێن بەرێ وەرگرن ئەوێن لسەر هەمان تێکست هاتینەدان (لسەر ڕەخنەگری پێدڤییە گرنگیێ ب بڕیارێن دی یێن ڕەخنەیی بدەت یێن لسەر هەمان تێکست هاتینەدان، لڤێرە پێدڤییە ڕەخنەگر یێ بێ لایەن و بابەتی بیت ل دەمێ هەلسەنگاندنێ بۆ بڕیارێن بووری (کەسانێن بەری خۆ) و بەهایەکێ بدەتە ئەوان بڕیاران و لدویڤچوونا بارودۆخ و کاودانێن ئەوی سەردەمی بکەت یێ بەرهەم تێدا ئافراندی و ئەو بڕیارا ڕەخنەیی لێ دەرکەڤتی و پێدڤییە ئاگاداری جۆرێ پەیوەندییا (بەرژەوەندی، هەڤال، غیرە، ...) د ناڤبەرا نڤێسەر و ڕەخنەگری ژی ببین، پێدڤییە بزانین بۆچی ڕەخنەگری ئەو بەرهەم هەلبژارتییە و ئێخستیە بەر ڕۆناهیا ئەڤێ تیۆرا ڕەخنەیی، ئەڤە دێ هاریکار بیت دا بزانین بۆچی ئەو بڕیارا ڕەخنەیی هاتییەدان)[2] (کۆمڤەکرنا بیروبۆچوونێن ڕەخنەگران ئەوێن ل ئەوی سەردەمی لسەر هەمان تێکست هاتییەدان)[3]. لگەل بەرچاڤ وەرگرتنا (کاودانێن سەردەمێ ڕەخنەگری و چونیەتیا کارتێکرنا ئەوان کاودانان لسەر بڕیاردانا ئەوی)[4].

دیسان هەگەر پێزانینێن پێدڤی د ژێدەراندا پەیدانەبوون ڕەخنەگر دکاریت ل ڕۆژنامەڤانیا ئەوی سەردەمی ڤەگەریت (لێرە ڕەخنەگر سەرنج دەخاتە سەر ئەو دیکۆمێنتانەی کە لەو سەردەمەدا لەئارادا بوون، وەکو ڕۆژنامەکان، گۆڤارەکان،

---

(1) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، ل٣٠.

(2) د. عبدالعزیز عتیق، في النقد الادبي، ط٢، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٧٢، ص٢٩١.

(3) سيد قطب، النقد الادبي اصوله و مناهجه، ط٨، دار الشروق، القاهرة، ٢٠٠٣، ص١٦٥- ١٦٦.

(4) د. عبدالعزیز عتیق، في النقد الادبي، ص٢٨٩.

بەلگەنامە حکوومەتیەکان، ئاخاوتنەکان، وێنەکیشان ... هتد، کە ئەو رووداوەیان تێدا ڕەنگداوەتەوە یان هاوسەردەمی ئەو رووداوەن)[1]. دیسان دیارکرنا پەیوەندیێ د ناڤبەرا نڤێسەر و ئەوان هۆزانڤان و ڕەوشەنبیر و کەسانێن مێژوویی یێن ناڤێن ئەوان د تێکستێدا ئاماژە پێ هاتییەدان (هەگەر هەبن)، د گەل هینانا ناڤێ هەر نڤێسەر و هۆزانڤانەکی پەیوەندیێ ژی دیاربکەن یان مەرەما ئاماژەپێدانا نڤێسەری ب ئەوان ناڤان ئاشکەرابکەن. هەگەر پێدڤی کر پێزانینان پەیدابکەن کا (چ ڕێباز و شێواز و پیڤەرێن ڕەخنەیی د ئەوی دەمیدا دهاتنە بکارهینان)[2].

٢-٢-٦

پێدڤییە ڕەخنەگرێ مێژوویی پێزانینان لسەر ژینگەها نڤێسەری پەیدابکەت و وەسفەکێ بدەتێ، کاریگەریا ئەوێ لسەر نڤێسەری دیاربکەت ((دەستنیشانکرنی رادەی کارتێکردنی ژینگە لە ژیانی وێژەر و بەرهەمەکەی))[3]. باسا کارتێکرنا ژینگەه و بوویەرێن ئەوێ لسەر نڤێسەری بکەت[4]. ژینگەهێن جیاواز (ب سروشت و بیروباوەر و داب و نەرێتانڤە)، بەرهەمێن جیاواز پەیدادکەن ((جۆری ژیان رابواردنی هەموو نەتەوەیەك پەردەیەکی کۆمەلایەتی و سیاسی و ژیری ئەو نەتەوەیە پێشان ئەدا. وەکو ئەمە هەیە شوێن و مەڵبەند و ئاوهەواش چەشنی شت دروست ئەکەن، هەر ئەمانەن کە جۆری ژیانەکە لە نەتەوەکەدا بە تەواوی دروست ئەکەن))[5].

د خالا ژینگەهێدا پێدڤییە ڕەخنەگرێ مێژوویی چاوانیا ژیانا نڤێسەری د ژینگەها ئەویدا بەرچاڤ وەربگریت. سروشت و ئاو و هەوا و کەرەستێن ژینگەهی چاوا کارتێکرن ل هزرێن نڤێسەری کریە و دەربرین ژێ کریە.

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل ٦٦.

(2) د.عبدالعزیز عتیق، في النقد الادبي، ص٢٩٠.

(3) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، ل٢٩.

(4) د. جبرائیل سلیمان جبور، کیف افهم النقد، ص٥٠.

)5(عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێ کۆلینەوە لە ئەدەبی کوردی، ل١٧.

۲-۲-۷

لسەر ڕەخنەگرێ مێژوویی پێدڤییە سیفەتێن هاوبەشێن د ناڤبەرا کەسانێن مللەتەکیدا پەیدابکەت، مەبەست ژێ سیفاتێن ڕەگەزینە کو ڕەگەز ((کۆمەڵە مرۆڤێکن بەوە دەناسرێتەوە کە سیفاتی بۆماوەیی و جەستەیی تایبەتییان هەیە پێی دەناسرێتەوە و کۆمەڵێك لە کۆمەڵێکی تر جیادەکەنەوە))[1]. پێدڤییە ڕەخنەگر ((شیکردنەوە و لێکدانەوەی کەلتوری لەبەرچاو بێت))[2] ل دەمێ باسکرنا تایبەتمەندیێن ڕەگەزێ نڤێسەری، پێدڤییە ڕەخنەگر دیاربکەت نڤێسەری چاوا مفا ژێ دیتیە و بەراوردیێ بکەت د ناڤبەرا هەبوونا ئەوان سیمایان (وەکو هەیی) و سیماییێن نڤێسەری د تێکستیدا ڕەنگڤەدایی و سالۆخداین ((کۆکردنەوەی تایبەتی یەکانی وەچەیەك، یان نەتەوەیەك لەبەر تیشکی شی کردنەوەی وێژەی سەردەمی ئەو وەچە و نەتەوەیە، ئەوجا بەستنەوەی ئەو تایبەتیانە بەو دەرفەتەوە کەلە ئارادا بوو، بە مەبەستی بەراوردکاری و کارتێکردنی هاوبەشی نێوان وێژە و دەرفەتدا))[3]. ئانکو دیارکرنا تایبەتمەندیێن ڕەگەزی یێن کارتێکرن ل نڤێسەری کرین و د تێکستێدا ڕەنگڤەداین. ڕەخنەگرێ مێژوویی پێدڤییە (پێزانینان لدۆر ڕەوشت و بیروباوەر و ڕەفتار و پەروەردەبوونا نڤێسەری پەیدابکەت، دیسان لگەل چ کەسان ژیایە، پێزانینان لدۆر خێزان و بنەمالا ئەوی پەیدا بکەت)[4]. دویڤچوونا قۆناغێن ژیانا نڤێسەری بکەت، بەلێ پێدڤییە هندێ بزانین (نابێت تەنیا بە مەبەستی سەرگەرمی باس لە ژیان و بەسەرهاتی شاعیران بکات، بەڵکو بە مەبەستەوە ئەم کارە بکات و چەندێ دەتوانێ روونکەرەوە بێت و

---

(1) د. کەمال مەعروف، رەخنەیی نوێی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی رەوشەنبیری، سلێمانی، ۲۰۰۷، ل٤٥.

(2) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەیی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل٦١.

(3) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، ل٣٠.

(4) د. محمد مندور، في الادب و النقد، ص٧٠- ٧١.

باسکردنەکە لە خزمەتی ڕەخنەکەدا بێت)[1]. دەستڤەهینانا ژیاننامێ نڤێسەری پێدڤییە ژ پێخەمەت باشتر تێگەهشتن و شلۆڤەکرنا تێکستێ بیت[2]. پەیداکرنا ژیاننامێ مفایی د گەهینیتە ڕەخنەگرێ مێژوویی د ئەڤان هەردوو بیاڤاندا:

ئێك- ئەگەر تێکست ڕەنگڤەدانا ژیانا نڤێسەری بیت لڤێرە ڕەخنەگر (هەوڵدەدات لە نیوانی ژیانی شاعیر و بەرهەمەکەیدا جۆرە پەیوەندیەکی رۆنان ئامیز بدوزیتەوە. لەو حالەتەدا بابەتی قارەمانی داستانی رووداوەکە شاعیر خۆیەتی و لەدەربری سەرگوزەشتەی ژیانی خوی زیاتر شتێکی تر نییە، لێرە پێویستی بە ژیاننامەیی خودی نووسەر هەیە)[3]. ژیاننامە هاریکارە ژ بۆ پتر تێگەهشتنا تێکستێ چونکی تێکست سەربۆر و ئارەزوویا نڤێسەریە. ئەڤە ژبلی هندێ ڤەگەریان بۆ ژیاننامێ؛ ڤەگەریانە بۆ سەردەمی، بوویەر و پەیوەندی و تێکەلیا ئەوی... خۆیادبن.

دوو- ئەگەر تێکست ڕەنگڤەدانا جڤاکی بیت، ژبەرکو نڤێسەر ئەندامەکێ جڤاکییە، کاریگەریا جڤاکی لسەر هەیە و دەربرینێ ژێ دکەت، ئەو ژیاننامە (هەگەر ب کێمی ژی بیت) دێ باس ل دەوروبەر و چاوانیا ژیانا خەلکی کەت و سەرهاتیان باسکەت، لڤێرە ڕەخنەگر هەولددەت (بەرهەمی شاعیر وەکو ئاوێنەیەك نیشان بدەن کە رووداو و بە سەرهاتی مێژوویی بۆتە هەوێنی بەرهەمەکە، لێرە ڕەخنەگر پێویستی بە زانیاری سەردەم، ژینگە و ڕەگەزە)[4]. ئەگەر ئەم بەرێخۆبدەینە بەرهەمێ ئەدەبی وەك دەربرین ژ کەسایەتیا نڤیسەری دێ ژیان و دەروونا نڤیسەری دیاربیت و دەمێ وەك وێنەکێ جڤاکی بەرێخۆددەینێ دێ مێژوو و سیاسەت دیاربن.

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەییی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل٦١.

(2) محمود البستانی، في النظرية النقدية، الموسسة العامة للصحافة و الطباعة مطابع الجمهورية بغداد، ١٩٧١، ص١٠٩.

(3) پ. ی.د. هیمدادی حوسێن، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی، ل ٢١.

(4) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

ژ ئەڤێ چەندا بووری (خالا ٥ - ٦- ٧) دیاردبیت پێدڤییە شلۆڤەکرنەك ژ بۆ ئەوان بوویەرێن د ناڤ تێکستێدا بهێتەکرن ژ لایێ (ڕەگەز، ژینگەهە، سەردەم)یڤە. لگۆرەی سالا نڤێسینا تێکستێ و ئەو بوویەرێن ناڤەرۆکا تێکستێ بخۆڤە گرتین؛ خواندن و شلۆڤەکرنێن ڕەخنەیی بۆ تێکستێ بهێنە ئەنجامدان، ئانکو چاوان نڤێسەری بوویەرێن مێژوویی کرینە هێڤێن و کەرەستێ نڤێسینا خۆ، وەسا ڕەخنەگرێ مێژوویی هەمان بوویەران لگەل تێکستا ئافراندیا نڤێسەری د کەتە کەرەستێ شلۆڤەکرنا خۆ[1]. ل دوماهیکێ ڕەخنەگر هەولا شلۆڤەکرن و لێدانەڤەیا ناڤەرۆکا تێکستێ ددەت و ڕادێ سەرکەڤتنا نڤێسەری د گەهاندنا مەبەستێدا دیاردبیت.

(1) ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا، ل ١٠١.

٢ - ٣ - ڕەخنا ڕەخنا مێژوویی:

هەر تیۆرەکا ڕەخنەیی دەمێ پەیدادبیت کۆمەکا لایەنگران پەیدادکەت و لگۆرەی بنەمایان لسەر تێکستێن ئەدەبی پراکتیزەدکەن، ژ پەیدابوونا ڕەخنا مێژوویڤە هەتا نهۆ ئەڤ ڕەخنە دهێتە بکارهینان. هەرچەندە ڕەخنا مێژوویی ئامرازەکە ژ بۆ ساخکرنا هندەك روودانێن مێژوویی و دووبارە زێندیکرنا بابەتێن تێکستێن ئەدەبی، سەرەرای هندێ ئازادیێ ددەتە ڕەخنەگری د دویڤچوون و ڕەخنەگرتنێدا. دیسان ئامرازەکە ژ بۆ پارازتنا هندەك تایبەتمەندییێن نەتەوەیی. ئەڤ ڤەکۆلینێن لدۆر هاتینە ئەنجامدان بوویە ئەگەرێ تێهزرینێ د بنەماییێن ئەوێدا د ناڤا ئەڤان ڤەکۆلیناندا چەند کێماسییێن ئەڤێ رەخنێ خۆیادبن:

٢-٣-١

کێماسیا هەرە مەزنا ڕەخنا مێژوویی د هندێدایە، کو ئەو چەندە ل بەرچاڤ وەرنەگرتیە قۆناغێن مێژوویی د پێکڤەگرێدایی و د ناڤ ئێکدانە و چ سنور د ناڤبەرا ئەوان قۆناغاندا نینە، ئەم نکارین هەر قۆناغەکێ وەك یەکەیەکا جیاواز دانین، ژبەرکو چ دەستپێك و دوماهیکێن دەستنیشانکری ژ بۆ قۆناغەکێ نینە و یا ب زەحمەتە سەردەمێن مێژوویی بکەین قۆناغ قۆناغ. ژبەرکو روودانێن ئەوێ لێك ئالۆزن و ڤاڤارتن و پۆلینکرنا ئەوان د قۆناغێن جودادا یا ب زەحمەتە[1]. ئەوێ چەندێ ژبیرنەکەین کو ڤەکۆلین ل مێژوویێ شیانێن مەزن دڤێن، زێدەباری زۆریا دەمی؛ دبیتە ئەگەرێ پشت گوهـ هاڤێتنا هەست و سۆزان. هەر د چوارچووڤێ خالا مێژوویێدا ڕەخنەگرێ مێژوویی بۆ هەر بۆچوون و شلۆڤەکرنەکێ بەلگەنامە دڤێن، لڤێرە هەگەر هۆزانڤان یێ کەڤن بیت و چ تشتەك ژ ژیاننامە ئەوی بدەست نەکەڤیت و سەردەم و جهێ ئەوی دیارنەبیت یان هەر یێ بەرنیاس نەبیت بتنێ پارچەك ژ هۆزانا ئەوی دەست بکەڤیت و ناڤێ ئەوی یێ دروست ژی نزانین، ئەڤ تێکست د مینیتە هەلاویستی چ شلۆڤەکرن ژێڕە ناهینەکرن.

---

(1) د. عبدالعزیز الدسوقی، تطور النقد العربی الحدیث في مصر، ص٢٣٣.

٢-٣-٢

ڕەخنەگرێن مێژوویی گرنگییێ ددەتە هۆکارێن ژ دەرڤەیێ تێکستێ، و ژ دووری تێکستێ کارێ خۆ ئەنجامددەت ((ئەو میتۆدە ڕەخنەییانەی کە توخمی دەق نەکەوتوون، و لە دەرەوە کاری خۆیی ئەنجامدەدەن، بەوە تاوانبارکراون کە دەقی ئەدەبیات کردووەتە چەند بەڵگەنامەیێك، تەنیا مێژوونوس و کۆمەڵناس و دەروونناس سوودی لێ دەبینن))[1]. ڕەخنەگری (زێدەگاڤی د باسکرن و تەوزیفکرنا نڤیسەری و ئەو تشتێ پێڤە گرێدایی د شلۆڤەکرنا تێکستێدا دکر، ئێدی تێکست بخۆ ژ ڕاڤەکرن و شلۆڤەکرنان بێبەهر دبوو)[2].

٣-٣-٢

هەرچەندە دروشمێ ئەڤێ رەخنێ لگۆرەی پەرەسەندن و گەشەکرنا زانستی دچوو و هەموو دیاردە لێکددان، بەڵێ ((فەراموشی بلیمەتی وێژەران دەکات و لە بیری دەچێت کە ئەو بلیمەتی یە دەشێ شوێنەواری ژینگە و سەردەم نەبێت، بەڵکو ئاوازێکی هەڵکەوتوو بێت و بە چەند قۆناغێك دەرفەت و چەرخی خۆی بەجێ هێشتبێت))[3]. گرنگییێ ب داهێنان و شیانێن تاکە کەسی نادەت، داهێنانا ئەدەبی بۆ کۆمەڵێ دزڤرینیت، ئەڤە د دەمەکیدا پێدڤییە ڕۆڵێ تاکەکەسی د داهێنانێدا بەرچاڤ وەربگرین (چونکی د گەل هندێدا داهێنەر وژدان و دەنگێ مللەتییە و هەلگرێ هەموو کەلتوور و بەها و بیروباوەرانە... بەڵێ هندەك جاران د دەربرینێن ئەدەبی و هۆنەریدا خۆ ژ هندەك تشتان لاددەت، خۆ ژ گریمانێن کەتواری دووردکەت)[4]. ڕەخنا مێژوویی ((توانای ڕاڤەکردنی بلیمەتی وێژەیی نییە))[5].

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدلغەفور، بنەما رەخنەییەکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی لە ١٩٢٠ەوە تا ١٩٦٢- لێکۆڵینەوەیەکی تیۆری شیکاری یە، ماستەرنامە، کۆلیژی زمان، زانکۆیی سەلاحەددین، ٢٠٠٧، ل٣٢.

(2) نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەك ژ رەخنێ، ل ١٥٦.

(3) د. کامل حەسەن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، ل ٣٢.

(4) عبدالرحمن أبوعوف، فصول في النقد و الادب، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، د.م.ط.، ١٩٩٦، ص٦٣.

(5) د. کەمال مەعروف، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، ل٤١.

٢-٣-٤

ڕەخنەگرێن مێژوویی دژی تێکستێ ڤەکری ڕادوەستن و مەودایێ تێکستێ ئەدەبی و ئامانجێن ئەوێ بەرتەنگ دکەن، سەرەڕای هندێ بەرهەمێ باش لگەل پێ لاواز جوداناکەن، چونکی بتنێ شلۆڤەکرنا هۆکارێن کارتێکرنا تێکستێ دکەن. د هەمان دەمدا ژبیردکەن کو مەرج نینە هەموو دەمان ئەدەب دەربرینێ ژ ڕابووری بکەت، بەلکو هندەك جاران دەربرینە ژ هیڤی و داخوازیێن داهاتی چ یێن تاکی یان کۆمەلی بن.

٢-٣-٥

هەرچەندە ڕەخنەگران دا دیارکرن کو پەیوەندی د ناڤبەرا جڤاك و ئەدەبیدا هەیە، بەلێ نکارین ئامانجێ بدەنە لایەنێ کارتێکرن و کاریگەرییێ د ناڤبەرا جڤاك و ئەدەبیدا[١]. ئەڤ ڕەخنە بتنێ باسێ کارتێکرنا جڤاکی (ب نەژاد، ژینگەه و سەردەمڤە)لسەر ئەدەبی دکەت.

٢-٣-٦

د ڕەخنا مێژوویيدا هەولدان دهێنەکرن پەیوەندیا د ناڤبەرا تێکست و نڤیسەری دیاربکەن، ب ئەوێ ڕامانێ تێکست و نڤیسەری پەیوەندیەکا ڕاستەوخۆ پێکڤە هەیە، بەلێ ئەڤە هەموو دەما یا دروست نینە ژبەرکو چێدبیت ئەو تشتێ نڤیسەری نڤیسی (دەرئەنجامی تاقیکرنەوەی نووسەر نەبێ، بەڵکو دورنییە هی کەسێکی دیکەبێ و ئەو وەریگرتبێ و دایرشتبێتەوە)[٢]. هەگەر تێکست ڕەنگڤەدانا ژیانا ئەوی ژی بیت، لگۆرەی ڕێکا (سانت بیف)ی پێدڤییە کۆمەکا زۆرا پێزانینا لسەر داهێنەری کۆمڤەبکەین. ئەڤەژی یا ب زەحمەتە کو ب هووربینی لدویف ژیانا ئەوی یا تایبەت بچین[٣].

---

(1) شکری عزیز الماضی، في نظرية الادب الدراسات الادبية و النقدية، ص٨٢.

(2) حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلۆژیا، ل ١٠.

(3) أحمد الرقب، نقد النقد، ص ٨٧.

٢-٣-٧

د ڕەخنا مێژوویيدا گرنگی ب جوانی و ئەدەبیەتا بەرهەمێ ئەدەبی ناهێتەدان، ئەڤە ژی کێماسییە د ڕەخنەگرتنێدا (لە ڕەخنەی مێژوویدا ڕەگەزی سەرەکی ئەدەب (جوانناسی) پشت گوێ دەخرێت و ئەمەش لە کولیەتی خۆیدا بە مانای دوورکەوتنەوەیە لە ئەدەبیات، چونکە ئەدەب بۆیە ئەدەبە و هیچ ناوێکی تری لە سەر نییە، لەبەر ئەوەیە کە لە خالێکی جەوهەریدا جیایە لەوانی تر. بەبێ سەرنجدان بەو خاڵە جەوهەریە ناتوانیین ئەدەبیات و ئەدەبیەتی هیچ دەقێك بناسین و دیاری بکەین)[١] .

٢-٣-٨

پشتبەستنەکا تەمام لسەر ژێدەرێن مێژوویی دکەت، بەلێ ڕەنگە ئەڤە لەنگیێ د کارێ ڤەکۆلینێدا پەیدابکەت (چونکە لەوانەیە ڕووداوە تۆمارکراوەکان هەڵە بن...)[٢]. هندەك د ئەوێ باوەرێدانە زڤرین بۆ مێژوویێ پێزانینێن هووربین نادەت مە چونکی (زۆرجار مێژوو وەك خۆی نانووسنەوە، بەڵکو بەو جۆرە دەنوسرێت کە دەسەڵاتداران دەیانەوێ، یان لانی کەم پێی رازی بن. نموونەش بۆ ئەمە ئەوەیە مێژوونووسی رەسمیی دەوڵەتی بوەیهی (ئیبراهیم الصابیء) لەکاتی نوسینەوەی مێژووی (بەنی بوەیه) لێیان پرسی چی دەکەی؟ ل وەڵامدا وتی "شتی ناهەق دەڕازێنمەوە و درۆ ڕێك دەخەم")[٣]. هەلبەتە پێدڤییە هندێ ژی بزانین کو هەموو مێژوو دەرەو نینە.

---

(1) هەژار ئەحمەد عەبدلغەفور، بنەما رەخنەییەکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی لە ١٩٢٠ەوە تا ١٩٦٢، ل١٥.

(2) هەژار ئەحمەد عەبدولغەفوور، روانینێکی رەخنەییی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، ل ١٨.

(3) ب. ن، و. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، بیری رەخنەیی هاوچەرخ- کۆمەڵێ وتاری وەرگێڕدراو-، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل٨٦.

٢-٣-٩

ژبلی کارتێکرنا هەر سێ بنەمایێن (ڕەگەز، ژینگەھ، سەردەم)ی زۆر جاران نڤیسەر ب هزرا نڤیسەرەکی داخبار دبیت و ئەڤە دبیتە ئەگەرێ بەرهەمهینانا تێکست یان بەرهەمەکێ ئەدەبی. بەلێ ئەڤ ڕەخنە ئەڤێ یەکێ ل بەرچاڤ وەرناگریت کو نڤیسەر (لەژیانیدا زۆرجار بەرهەمێك دەخوێنێت و پێی داخبار دەبێت و ئەم داخباریە دەچێتە بەشی نەستی مێشکی نووسەرەکە و زۆر جار ئەو بابەتەکەی لەبیردەکات، بەلاّم لە ڕاستیدا ئەمە هێشتا لەناو بەشی نەستی مێشکی ماوە و کارتێکردنی لەسەر هەیە و لەکاتی داهێنانی بەرهەمێکی ئەدەبی، وەکو کۆمەڵە پێزانین و سەربووری لای نووسەر، لەناو بەرهەمەکە ڕەنگ دەداتەوە بێ ئەوەی نووسەر هەستی پێ بکات، یان لەوانەیە بە ئاگاداربوون ئەم کارە بکات)[١] .

٢-٣-١٠

(هنکان ١٨٥٨- ١٨٨٨ Hennequin) ڕەخنە ل مامۆستایێ خۆ (تین)ی گرت، کێماسییا ڕەخنا مێژوویی د ئەڤان خالاندا ددیت[٢]:

- ب ساناهی و بێ هەڤدژی ژینگەھ و وەخت ناهێتە دەستنیشانکرن، هندەك جاران بەرهەمێن ئەدەبی بەرۆڤاژی ژینگەهێنە و جیاوازیا د ناڤبەرا ئەواندا یا هەیی.
- ئەم نکارین ب تەمامی و لگۆرەی پێدڤی پێزانینێن بەرێ پەیدابکەین یێن کو کارتێکرن ل نڤیسەر و دەروونا ئەوی کرین، نەخاسمە ئەگەر تێکست بۆ دەمەکێ زۆر کەڤن بزڤریت.
- ئەم ب ساناهی نکارین وەکو نڤیسەری د جیهانا ئەوی یا تایبەت بگەهین، ژبەرکو نڤیسەر دەربرینێ ژ جیهانا خۆ یا تایبەت دکەت کو نڤیسەر بتنێ لسەر دیدەڤانە.

---

(1) عیماد وەیسی خالد، بەراوردکردنی داستانی (شێخی سەنعان)ی عەتتاری نیشابووری و فەقێ تەیران: لێکۆلینەوەیەکی شیتەڵکاری - رەخنەیی یە، نامەیی دکتورا، کولیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٣، ل٤٤ .

(2) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص ٩٤.

٢-٣-١١

(بول بورجيه ١٨٥٢- ١٩٣٥) شێوازێ ئەڤێ رەخنێ ب کێماسی ددانا و دگۆت: ئەو شلۆڤەکرنا ڕەخنەگرێن مێژوویی دکەن زێدەتر شلۆڤەکرنەکا سیاسییە)[1]. ئەڤەژی ژبەرهندێ بوو کو بتنێ بەرهەمێن نەتەوەیی وەردگرن و یێن دیتر پشتگوه د هاڤێن، بەرێ ڤەکۆلەری د دەتە کۆمەکا دەستنیشانکریا بەرهەمان.

٢-٣-١٢

هەرسێ بنەمایێن (تین)ی دەستنیشانکرین جهێ رەخنێ نە، ژبەرکو ب ڤەبڕیڤە بڕیارێ ددەت و هەر بەرهەمەکی بۆ کاریگەریا هەرسێ هۆکاران ڤەدگەرینیت. پێدڤییە هندێ بزانین کو (بەدرێژایی ژیانی مرۆڤایەتیی نەژادێکی پاك نییە کە ئاوێتەی یان تێکەڵی نەژادی میللەتانی دی نەبووبێ، چونکە ئەم تێکەڵییە هەمیشە هەبووە و لەئارادا بووە، لەبەر هەر هۆیەك بووبێ چ کۆچکردن یان جەنگ و شەڕوشۆڕ یان ڕوداوە سروشتیەکان، بەمەشەوە ناتوانین سیما تایبەتیەکانی نەتەوەیێك دیاری بکەین کە تایبەت بێ بە تاکە مللەتێکەوە)[2] ژبلی گەشت و کۆچبەریا بەردەوام ژ سەردەمێن کەڤن هەتا نهۆ، پەیوەندیێن ڕەوشەنبیری و سیاسی و تێکەلبوونا مللەتان... نێزیکی د ناڤبەرا مللەتاندا دروستکریە[3]. ئەڤە ژی زەحمەتیێ د جوداکرن و پۆلینکرنێدا پەیدادکەت.

ڤەکۆلەر و ڕەخنەگرێن دژی ئەڤێ تیۆرێ د ئەوێ باوەریێ دانە کو ژینگەها جوگرافی کاریگەری لسەر دیتن و هزروبیر و باوەراندا نینە و نموونێ دهینن و دبێژن: ((یۆنانیەکان لە ژینگەی جوگرافیایی یۆناندا بەرهەمی زەوق و هۆنەر مەعریفەتی خۆیان گەشەپێدا. لەکاتێکدا هەمان ژینگەی جوگرافی، تورکەکان هیچیان لەدەست نەهات))[4]. هەروەسا لەوانەیە ئەو بەرهەمێ ژ لایێ نڤێسەریڤە

---

(1) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص ٩٥.

(2) حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلوژیا، ل ٢٨ - ٢٩ .

(3) د. إبراهيم عبدالرحمن، الأدب المقارن بين النظرية و التطبيق، ص ٥٣.

(4) پ. ی. د. هیمدادی حوسێن، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی، ل ١٧.

هاتییه نڤێسین کارتێکرنا سەردەمی نەبیت، بەلکو کارتێکرنا پەرتووکەك یان کۆمەکا پەرتووکان بیت، دیارکرنا ئەڤێ کارتێکرنێ ڤەکۆلینا هەردوو بەرهەمان دڤێت، ڕەهـ و ڕیشالێن دوور پەیدادکەت، ڤەکۆلەری ماندوو دکەت و ژ بابەتی دووردئێخت (چێدبیت دەمێ نڤێسەری کارتێکرنێ لێ نەکەت، لەوانەیە کارتێکرنەکا زۆر کەڤن بیت ئەنجامێ خواندنا بابەتەکی بیت و ئەڤ کارتێکرن د بەرهەمێ ئەویدا ڕەنگڤەبدەت)[1].

٢-٣-١٣

ژ کێماسیەکا دیتر ئەوە ل دەمێ تیۆرا پێشکەڤتنێ یا (داروین) و (سبنسری) لسەر ئەدەبێ پراکتیزەکری (د ئەدەبیدا گەشەکرن و نەمانا ئێکجاری نینە و جۆرەکێ دەستنیشانکری نابیتە جۆرەکێ نوو، دیسان د ئەدەبیدا هەڤرکی نینە د ناڤبەرا جۆراندا ژ بۆ مەرەما مان و بەردەوامبوونێ)[2]، ئانکو دەمێ جۆرەکێ دی پەیدادبیت مرنا جۆرێ کەڤن ناهێتە ڕاگەیاندن، بەلکو وەك مێژوو هەر دمینیت و هندەك هەنە ئەوی جۆری ب کاردهینن و پێگیریێ پێ دکەن. ئەڤە سەرەرای هندێ (هندەك جۆرێن ئەدەبی نامرن، بۆ نموونە هۆزانا سترانکی کو بەری سەردەمێ ئیسلامێ هەبوویە)[3] هەتا نهۆ ژی هۆزان جۆرەکێ ئەدەبیێ گرنگە.

---

(1) بديع محمد جمعة، دراسات في الأدب المقارن، ص ١٩.

(2) رينية ويليك، مفاهيم نقدية، ت. د. محمد عصفور، ص ٤١.

(3) د.عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية، ص ٩٣.

پشکا سێیێ:

پراکتیزەکرنا ڕەخنا مێژوویی لسەر تێکستێن هۆزانان

پراکتیزەکرنا ڕەخنا مێژوویی لسەر تێکستێن هۆزانان:

لگـــۆرەی ڕەخنـــا مێـــژوویی ژ بـــۆ ڤـــەکۆلینا هـــەر تێکســـتەکێ ئـــەدەبی پێـــدڤی ب ژیاننامـــا نڤێســـەری هەیـــە، تـــاکو لســـەر کـــار و چـــالاکی یـــێن ئـــەوی ئاگاهـــدار بـــین، ئـــەڤ چـــەندە دبیتـــە کلیلـــەك بـــۆ ڤـــەکرنا کـــۆدێن ســـەرەکییێن تێکســـتێ. ل ئـــەڤێ پشـــکێ مـــە ب پێـــدڤی دیتیـــە بـــەری بـــاس ل ســـەردەمێ نڤێسـینا تێکسـتێ بکـەین و کارتێکرنـا ژینگـەهێ لسـەر تێکسـتێ دیاربکـەین و بـاس ل تایبەتمەنـدی یـێن ڕەگـەزی (چ بنـەمالی یـان نەتـەوەیی بـن) بکـەین، کورتیـەکێ لسـەر ژیانـا ئـەوان هۆزانڤانـان بـدەین خۆیـاکرن. دیسـان دەمـێ تێکسـتێ ئامـاژە ب کەسـانێن مێـژوویی (ئـەدەبی یـان سیاسـی) کربیـت مـە ب پێـدڤی دیتیـە لگـۆرەی باسـکرنا ئـەوان د ناڤـا تێکسـتێدا بـاس ل هنـدەك ژیـان و چـالاکیێن ئـەوان بکـەین و ل جهـێن پێـدڤی وەك بەلگەنامـە بـۆ ئـەوان بوویەرێن روودایـن ل ژێدەرێن مێژوویی زڤرینە.

٣-١- هۆزانا (بەدرخان سندی):

٣-١-١- ژیاننامە (بەدرخان سندی):

(بەدرخان عەبدوللا حاجی) یی بەرنیاس ب (بەدرخان سندی) ل ڕۆژا (١٩٤٣/٣/١٨) ل قەزا (زاخۆ) ژ دایك بوویە. خواندنا سەرەتایی ل پارێزگەها (دهۆك)ێ، ناڤنجی و ئامادەیی ل باژێرێ (موسل)ێ ب دوماهیك هینایە(1). ل زانکۆیا بەغدا/ کولیژا پەروەردێ، بەشێ زانستێ دەروونناسی هاتییە وەرگرتن، ل سالا(١٩٦٦)ێ باوەرناما بەکالوریوس ب دەستڤە دهینیت. ل سالا (١٩٧٩)ێ باوەرناما دکتۆرایێ ل زانکویا (ویلز) ل ئنگلترا د هەمان بیاڤدا وەردگریت(2).

ل سالا (١٩٦٠)ێ و د ژیێ (١٧) سالییێدا دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ کریە. ل دەستپێکێ هۆزان ب کێش و سەروایێ ڤەهاندیە، بەلێ پشتی پەیمانا جەزائیر و شکەستنا شۆرەشا ئەیلولێ ل سالا (١٩٧٥)ێ ژ کێش و سەروایا عەرووزی دەردکەڤیت و بەرەڤ کاروانێ نووکرنێڤە دچیت، لێ ب ئێکجاری دەست ژ کلاسیکیەتێ بەرنەدایە، لگۆرەی دیتنا ئەوی هندەك جاران بابەت خۆ لسەر ئاوایێ هۆزانێ د سەپینیت، ئەڤە ژبلی حەز و ڤیانا هۆزانڤانی ژی ژ بۆ نوکرنێ هەیە(3). ناڤەرۆکا هۆزانێن ئەوی گرێدایی (کوردینی، ئەڤینی، زیمار، داشۆرین، سروود، سروشت)ینە(4). بەلێ زێدەتر وەك هۆزانڤانەکی وەلاتپارێز و نشتیمانپەروەر دهێتە نیاسین ژبەرکو لجەم ئەوی دەردێ کوردینیێ ژ دەردێ ئەڤینیێ دژوارترە(5). لەوڕا دێ بینین د هۆزانێن ئەویدا ڤیان و هیڤی و دەرد و ئێشێن وەلاتی مەزنترین مەیدان ڤەگرتینە.

---

(1) ئا . دەستەکا دەنگێ مە، تورەڤانێن خو بناسین، گۆڤارا دەنگێ مە، ژ(١)، دهۆك، ١٩٨٥، ل٧٦.

(2(لوقمان ئاسیهی، ل بەر تێهنا بەرسڤێن وان، ب١، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠، ل٦٧.

(3) چنار صدیق غازی، ئاراستێن تەکنیکی د شعرا نوی یا کوردی دا – دەڤەرا بەهدینان – بەدرخان سندی وەك نموونە، چ١، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٥٧.

(4) سەگڤان یوسفی، دیدار ل گەل بەدرخان سندی، گۆڤارا کاروان، ژ(١٥٧)، هەولێر، ٢٠٠١، ل٧٤.

)5(بەیان ئەحمەد حوسێن، هۆزانا بەرگری ل سەردەمێ شۆرەشا گولانێ ١٩٧٦- ١٩٩١دەڤەرا بەهدینان، چ١، چاپخانا خانی، دهۆك، ٢٠٠٧، ل ٤٨.

(بەدرخان سندی) ژ ڕابەرێن هۆزانا نوو ل دەڤەرا بەهدینان دهێتە نیاسین، هۆزانێن ئەوی ب گشتی بزاڤەکن ژ بۆ چارەکرنا (گرنگیا کێشا کوردی د مێژوویێدا و دوورهێلا نهۆ. هشیارکرن و هاندانا مللەتی ژ بۆ خەباتێ، هەلسەنگاندن و ڕەخنەگرتن لسەر هەر کارەکێ پەیوەندی ب خزمەتا مللەتی کوردڤە هەبیت چ باش یان خراب. خۆیاکرن و بەرچاڤکرنا کەسانێن خزمەتا مللەتی کرین، سەرەرای ڕەخنەگرتنێ ل هەلویستێن خراب یان دژی کوردینیێ)[1]. ل سالا (١٩٧٠)یێ مامۆستایی ل پەیمانگەها مامۆستایان ل هەولێرێ کریە و ل هەمان سال وەك سەرۆکێ ئێکەتیا نڤێسەرێن کورد ل هەولێرێ هاتییە هەلبژارتن[٢]. ڕێڤەبەرێ گشتیێ دەزگەهێ ڕەوشەنبیری و بەلاڤکرنا کوردی ل بەغدا بوویە. ل سالا (١٩٨٣)ێ بوویە ئەندام ل کۆمیتا مەلبەندی یا مەکتەبا تەنفیزی یا ئێکەتیا نڤێسەرێن عیراقێ و ل سالا (١٩٨٥)ێ دەست ژێ بەردایە، هەمان سال وانە ل زانکۆیا بەغدا گۆتینە، هەروەسا جێگرێ ئێکەتیا نڤێسەرێن عیراقێ و ئێك ژ ئەندامێن کۆمەلا وەرگێرێن عیراقێ بوویە[٣]. کارێ سەرنڤێسەریا چەندین گۆڤار و ڕۆژنامێن وەکو (بەیان، ڕەنگین، ڕەوشنبیری نوێ، هاوکاری) کریە[٤]. هەژی گۆتنێیە ناڤبری ل سالا (١٩٩٦)ێ ب تۆمەتا بەلاڤکرنا هزرێن علمانی د جڤاکێ عیراقیدا دهێتە گرتن و حوکمێ سێدارێ دکەڤیتە سەر، پاشی دهێتە سڤککرن بۆ زیندانکرنا هەشت سالان. بۆ ماوێ شەش هەیڤان ل گرتیخانا دائیرا ئاسایشا عیراقێ ل بەغدا دهێتە گرتن، پاشتر بۆ جهەکێ تاری و تەنگ و بتنێ دهێتە ڤەگوهازتن، کو ئەڤ جهە ژ زیندانێ، پاشتر بۆ ماوێ دوو سالان (١٩٩٦- ١٩٩٨)ێ ل زیندانا (أبو غریب) ژ لایێ رژێما بەعسا عیراقێڤە دهێتە زیندانکرن و پاشتر د کەڤیتە ژێر چاڤدێریێ هەتا دوماهیکا ئادارا (٢٠٠١)ێ خۆ قەید و بەندێن رژێمێ ڕزگاردکەت و ل کوردستانێ ئاکنجی دبیت[٥].

---

(1) سەگڤان یوسفی، دیدار ل گەل بەدرخان سندی، ل ٧٤- ٧٥.

(2) ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا، ل٢٦.

(3) ترجمة و اعداد: بدل رفو، قصائد حب کوردیة، ط١، مطبعة خانی، دهوك،٢٠١٠، ص٤٢.

(4) چنار صدیق غازی، ئاراستێن تەکنیکی دشعرا نوی یا کوردی دا، ل ٥٥ - ٥٦.

)5(چاڤپێکەفتن لگەل (د. بەدرخان سندی)، مالا ئەوی، زاخۆ، ئەینی، دەمژمێر(٦) هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٦/١٢.

ژ بەرهەمێن ناڤبری:

((طبيعة المجتمع الكردى فى ادبه، ١٩٦٧. دێ وەرن هويببن نڤيسينا كوردى ب لاتينى، ١٩٧٠. دەرئێخستنا گۆڤارا (چيا) ١٩٧٠- ١٩٧١. استثمار المواد الطبيعية في التربية، ١٩٨٠. المشكلات النفسية و التعليمية للطلبة الكرد فى جامعة بغداد، ١٩٨٢. (ئەز) ئو (من) دزمانێ كورديدا، ١٩٨٢. صادق بهائەدين نڤيسڤانەكێ كوردە، ١٩٨٣. سايكولوجية النمو و دور المربية، ١٩٨٣. المنهج تحليل المحتوي في الادب و الاعلام السياسى، ١٩٨٥. مم ألانى، ١٩٨٥. أسطورة الكورد المغناة، ١٩٨٥. الحكمة الكوردية، ١٩٨٩. المجتمع الكردى في المنظور الاستشراقي، ٢٠٠٢. زێمارێن چياى، ٢٠٠٢. التربية الكردية على حساب منظمة اليونسيف، ٢٠٠٣. المدرسة الصديقة، ٢٠٠٥. هۆزانێت من، ٢٠٠٩))[1].

٣-١-٢- هۆزانا (هاوارەك بو خانى):

ئێك- سەردەم:

هۆزان ل بەهارا (١٩٧٠)يێ هاتييە نڤێسين و هۆزانڤان دەربرينێ ژ بوويەرا هەمان سال دكەت، ئەو بوويەرا هندەك ژ خەونێن كوردان كرينە ڕاستى، كو ب درێژاهيا مێژوويێ كوردان هيڤى پێ خوەستين، قوربانى ژێڕە داين، ئەوژى دەستكەفتا مێژوويیا ڕێككەفتناما (١١)ى ئادارێ بوويە، كو د ناڤبەرا (مەلا مستەفا) و حكومەتا مەركەزى يا بەغدا هاتييە مۆركرن. پشتى رژێمێ نكارى ب شەرى ب سەركەفتن ل سەر كوردانداْ؛ شێوێ سەرەدەريا خۆ لگەل دۆزا مللەتێ كورد گوهارت ل جهێ زمانێ گەڤ و ب كارهينانا خورتيێ، ڕێكێن ئاشتيانە گرتنە بەر. ئەڤێ چەندێ گرنگيەكا زۆر هەبوو ژبەركو خوين نەدهاتە ڕشتن و لگۆرەى ڕێككەفتنامێ، ئێكەمين جار بوو دانپێدان ب مافێن مللەتێ كورد دهاتەكرن، ئەڤە ژى وەرچەرخانەك بوو، كورد و مللەتێن ئاشتيخوازێن جيهانێ پشتەڤانى لێ كرن و د خۆشحال بوون. د ڕێككەفتنامێدا ڕێككەفتن لسەر (١٥) بەندا هاتبوو كرن د گرنگ و تەمامكەرێن ئێك بوون بەلێ (سێ خالێن هەرە گرنگ د ناڤدا هەبوون كو ژ داخوازيێن هەرە سەرەكى يێن سەركردايەتيا شۆرەشێ بوون ئەوژى:

---

(1) چاڤپێكەفتن لگەل (د. بەدرخان سندى).

پشكداريكرنا كوردان د دەستهەلاتا تەشريعيدا ل عيراقێ ئەوژى لگۆرەى هژمارا كوردان ل عيراقێ، ديسان دەستنيشانكرنا توخيبێ كوردستانێ، هەروەسا دەستهەلاتا جڤاتا ياسادانانێ (تشريعى) و جڤاتا بجه هينانێ (تنفيذي) ل دەڤەرا ئوتونومى)[1]. ئەڤ خالە گيانێ ڕێككەفتنامێ بوون، سەرەراى هەبوونا ئەڤان خالێن (زمانێ كوردى ببيتە زمانێ رەسمى ل ناوچێن ئاكنجيێن ئەوێ كورد. كورد پشكداريێ د هەموو دەستهەلاتێن حكومەتێدا بكەن (وەزارەت، سەركردێن سوپايى، جهێن بلند) ئەڤە دێ لگۆرەى رێژا ئاكنجيان بيت. فەرمانبەر ل دەڤەرێن كوردى كورد بن يان كوردى بزانن. سەرڕاستكرنا دەستورێ عيراقێ، كو تێدا دانپێدان ب هەردوو نەتەوێن سەرەكى كورد و عەرەب، هەرديسان كێمنەتەوەيێن د عيراقێدا بهێتەدان. ڤەگەريانا ئاكنجى يێن كورد و عەرەب بۆ ئەوان گوندێن ژێ هاتينە دەرئێخستن...)[2].

هەلبەت ئەڤێ چەندێ[*] كارتێكرن ل هۆزانڤانى كريە، هۆزانڤان گەشبينيا خۆ بۆ ڕێككەفتناما ئادارێ دياردكەت. گەهشتن ب ئارمانجا ب درێژاهيا هۆزانێ

---

(1) فهيم عبداللە حمو، رێكەفتنا ١١ى ئادارا ١٩٧٠(ناڤەرۆك و چارەنڤيس)، گۆڤارا مەتين، ژ(٥٥)، دهۆك، ١٩٩٦، ل٢٠.

(2) مسعود البارزانى، البارزانى و الحركة التحررية كردية، ثورة أيلول (١٩٦١-١٩٧٥)، ج٣، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ص٦١٥— ٦٢٠.

)*(ئەڤێ چەندێ پەيوەندى ب بڕيارێن بەرێ ڕێككەفتنامێ ژى هەيە، هندەك بڕيار دابوون د ئەڤێ ساليدا جێبەجێ دكرن (رژيم پێش (١٩٧٠/٣/١١) كۆمەلێك بڕيار دەركرد كە لەم سالەدا خستۆتە بوارى جێبەجێكردن، لەوانەش: داننانى رەسميى بوونى نەتەوەى كورد. دامەزراندنى زانستگەى سلێمانى و كۆڕى زانيارى كورد. داننان بە مافى رۆشەنبيرى و زمانى نەتەوەيى كورد دا. دامەزراندنى يەكێتى نووسەرانى كورد و دەزگايەكى چاپەمەنى بۆ بلاوكردنەوە بە زمانى كوردى. بلاوكردنەوەى حەوتەنامەيەك و گوڤارێكى مانگانە بە كوردى. زيادكردنى پرۆگرامى كوردى لە تەلەفزيونى كەركوك دا پاشان بكرێتە وێزگەيەكى تەلەفزيونى كوردى. جەژنى نەتەوايەتى كورد نەوروز، بكرێتە جەژنێكى سەرپاى هەموو عێراق...) ديارە هۆزانڤان لسەر ئەڤان بڕياران يێ ئاگاهداربوويە و وەك كارڤەدانەك جێبەجێكرنا بڕياران بوويە دلخۆشى و ئەڤ هۆزان دەرئەنجامێ كەيفخۆشيا هۆزانڤانى بوويە. بەرێخۆبدە:

- جەمال نەبەز، كوردستان و شۆرەشەكەى، چ٣، چاپخانە منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ١٩٥.

خۆیایە و هۆزانڤانی ئاماژە ب ئەڤێ دەستکەفتی کریە و وەك خەلاتەك بۆ کوردان هژمارتییە:

((کورد و وەلات گەهشتن ئێك

یازدە سێ خەلاتێ مەیە))[1]

ل جهەکێ دی هۆزانڤان ئاماژێ ب نەمانا قەید و بەند و نەخۆشیا دکەت دەمێ دبێژیت زیندان نەما:

((سوتیێ کوردانی دلۆ

ئەڤرۆ نە زیندانی دلۆ

سەربەستم کوردم ئازادم

تو ڤەژین کە خانی دلۆ)) [2]

دیارە ئەڤ بانگەوازی ژ بۆ (ئەحمەدێ خانی) بوویە، کو هۆزانڤانی ڤیایە (خانی) لسەر ئازادیا ب دەست کەفتی ئاگاهداربکەت، ژبەرکو (خانی) ژ خەمهەلگرێن کوردان بوو و هیڤی یا ئەوی نەمانا بندەستیا کوردان بوو ژ دەستێ زۆرداران.

<u>**دوو- ژینگەه:**</u>

ژبەر تێکەلیا هۆزانڤانی ب سیاسەتێڕا، ژینگەها سیاسی کارتێکرنەکا ئێکسەر لێ کریە و هۆزان ژ پەیڤێن (سەربەست، ئازاد، هەلاتن، سەرفەراز، ئالا هەژاندن، پڕ خوشی، تێر ئەڤین، هێلانا ئازار و خەما، گەهشتنا مەم و زین، ...) بێبەهر نەبوویە، کو لدۆر ب دەستڤەهینانا دەستکەفتێ دزڤرن.

ژبەر کارتێکرنا ئەدەبێ کلاسیکێ کوردی لسەر هۆزانڤانی، ب تایبەت (ئەحمەدێ خانی)، شاکارا ب ناڤودەنگ (مەم و زین) بوویە پارچەك د ئەڤێ هۆزانێدا کو ناڤونیشانێ هۆزانێ گازیەکە بۆ (ئەحمەدێ خانی). خۆیایە هۆزانڤانی

---

(1) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، چ١، دهۆك، ٢٠٠٩، ل٣٠٦.

(2) هەمان ژێدەر، ل ٣٠٤.

ڤیایە ئاماژەکێ بدەتە بۆچوونێن (خانی) لدۆر دەولەتبوونا کوردان و ب ئەڤی ئاوایی بەراوردیەکێ د ناڤبەرا دەستکەفتنێن بەیاننامە (۱۱)ی ئاداری و خەونا (خانی)دا کریە، لژێر ئەڤێ کوپلەیا (خانی):

((دا خەلق نەبێژتن کو ئەکراد
بێ مەعرفەتن بێ ئەصل بنیاد
ئەنواعێ ملەل خودان کتێبن
کورمانج تەنێ د بێ حسێبن))[۱]

(بەدرخان سندی) لژێر ئەڤێ کوپلێ؛ کوپلەکا دی دارێژتیە، دایە دیارکرن کو ئەم کورد ئێدی گازندا ژ خۆ ناکەین، ژبەرکو ژ بۆ گەهشتنا هیڤیا ئەم د بزاڤێدا بەردەوامین، تاکو ئەڤرۆ دەستکەفت دیاربووی:

((دا نە بێژن کو کورمانجین
بێ هیڤی ی و بێ ئارمانجین
سست و خاڤ و داکەتینە
یان بێ بنیاد و نەزان جین))[۲]

هۆزانڤانی گۆتیە (خانی) ڕابە، وەرە جارەکا دی بژیڤە، کوردان بەهایێ زانینێ زانی، بۆ مە کوردان ئاشکەرابوو (زانین و چەکداری) هەردوو دێ مە ژ بندەستییێ ڕزگارکەن و دێ کورد درێژییێ ب کاروانێ خەباتێ دەن، (سندی) دبێژیت:

((دێ هلۆ ڤەژین بە خانی
بهایێ زانی یێ مەزانی
هونەر و زانین دو چەکن
پێڤیێن رێکا کاروانی))[۳]

---

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بە. تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چ۱، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر، ۲۰۰۵، ل۵۷.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل۳۰۵.

(3) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

دیاره (سندی) ڤیایه وەك (خانی) بکەت کا چاوان ئەوی هۆزانڤانێن پێش خۆ زێندی کرن و ئاماژە ب ناڤێ ئەوان دایە، دەمێ باسا (جزیری، حەریری، تەیران) دکەت، هەر لژێر ئەڤێ کاریگەریا (خانی):

((من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون

عالی بکرا ل بانێ گەردوون

بیناڤە روحا مەلێ جزیری

پێ حەی بکرا عەلیێ حەریری

کەیفەك وە بدا فەقیهێ طەیران

حەتتا ب ئەبەد بمایی حەیران))[1]

ب ئەڤی ئاوایی و لژێر ئەڤێ کاریگەریێ (سندی) ڤیایە (خانی) زیندی بکەت:

((سەربەستم کوردم ئازادم

تو ڤەژین کە خانی دلۆ

ڤەژین کە خانی ببینت

مللەتێ خۆ ل خۆ دهەلینت))[2]

هەردیسان ل جهەکێ دی دبێژیت:

((دێ هلۆ ڤەژین بە خانی

بهایێ زانی یێ مەزانی))[3]

ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە دیاردبیت هۆزانڤان کەڤتیە بن کارتێکرنا هۆزانڤانێ مەزن و لژێر کاریگەریا ڕەوشەنبیریا ئەوی ئەڤ هۆزان ڤەهاندیە.

سێ- ڕەگەز:

تشتێ د ئەڤێ هۆزانێدا تایبەت بیت ب کوردانڤە، هەلبەت هۆزانڤانێ مەزن (خانی) یە، دیسان شاکارێ ئەوی (مەم و زین)ە. ڕاستە چیروك ئەڤینییە، لێ ئاریشە و نەخۆشی و بندەستیا کوردان دیاردکەت، لگەل ئاماژەدانێ ب چارەسەریێ،

---

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بە. تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل٥٨- ٥٩.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٣٠٤.

(3) هەمان ژێدەر، ل ٣٠٥.

ڕەنگە کێم کەس د ئەوێ دەمیدا د ناڤ جیهانێدا هەبن ب دەردێ مللەتێ خۆ کەفتبن و چارە ژێڕە دەستنیشانکربیت. (خانی) ناسناما مللەتێ کوردە. دیسان ژ تایبەتمەندیەکا دیتر ئاماژەدانە ب جەژنا نەتەوەیی یا مللەتێ کورد (نەورۆز)ێ، یاکو تێدا (کاوە)یێ ئاسنگەر (زوحاك)ێ خوینمژ دکوژیت، کو ئەڤی زۆرداری ڕۆژانە ب مەژیێ کوڕێن کوردان ژیان بەردەوام دکر. وەك بیرەوەری هەر سال ل هەمان ڕۆژدا (٢١ی ئاداری) نەوروز ل ناڤا مللەتێ کورد دهێتە گێران. وەکو دهێتە زانین د ئەڤێ جەژنێدا (مەم و زین) هەڤدوو دبینن، عاشقێن هەڤ دبن، ئەڤ ئەڤین چەند دژوار دبیت، نەحەز و نەیار زێدەتر دبن و ئەڤە دبیت ئەگەرێ نەگەهشتنا ئەوان ب هەڤڕا، کو دبنە قوربانی پیلانێن نەحەزان و ب ئەڤی دەردی دمرن:

((خانی بێژە زین و مەمی

بهێلن ئازار و خەمی

نەوروزا سالا ڤێ سالێ

پێ گەهاند زینێ بۆ مەمی))[1]

د ئەڤێ پارچێدا ب جوانی و سەرکەفتی هەرسێ بوویەر (خانی) و (نەورۆز) و (مەم و زین) پێکڤە گرێداینە. (مەم و زین) ئێك و دوو ڤیاینە و گەلەك هەولدان ژ بۆ گەهشتنا هیڤی و ئارمانجێن خۆ کرینە، بەلێ بێ مفا بوویە. ئەڤ عەشقە هاتییە هەڤبەرکرن ب ڤیانا کوردان بۆ کوردستانێ. کو کوردان گەلەك گرێدان و ڤیان بۆ کوردستانێ هەیە، چەندین هەولداینە ژ بۆ دەستڤەهینانا ئازادیێ و گەهشتن ب مافێن خۆ، بەلێ ئەڤ چەندە ب دەستڤەنەهات. د ئەڤی دەمیدا ئادارا (١٩٧٠)ێ کوردان کاری خۆ ژ قەید و بەندان ڕزگاربکەن و گەهشتن هندەك ژ هیڤی یێن خۆ. ب ئەڤێ یەکێ هۆزانڤان ئەڤان دوو ئەڤینداران (مەم و زین)ێ د گەهینیت ئێك و دەردێ گرانێ ئەوان چارەسەردکەت و ژ (خانی) خوەستیە بێژیتە قارەمانێن خۆ خەمێن هون پێ مرین ژبیربکەن ژبەرکو ئەڤرۆ هەر تشت بجھ هات. دیارە (سندی) هەمان ڕێك گرتیە بەر، ڤیایە ب ڕێکا ئەڤان

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٠٦.

دوو ئەڤینداران مەرەمێن سیاسی بگەهینیت، ڤیایە هندێ دیاربکەت ب درێژاهیا مێژوویێ کوردان قوربانی دانە، بەلێ ب ئازادیێ شادنەبوون و نەدیتن کو کورد ب ئازادی یێن ل کوردستانا خۆ دژین، د پارچا دوماهیکێدا ب لێکچواندنەك هۆنەری هۆزانا خۆ ب دوماهیك ئینایە. دیاردبیت (مەم و زین) مەرەم (کورد و کوردستانە):

((ئەڤ زینە وەلاتێ مەیە

ئەڤ مەمە مللەتێ مەیە))[1]

ئەڤ چەندە ژی ب هەروەیی نەهاتییە ژبەرکو کوردان د ئەڤێ رێکێدا رویبارێن خوینێ رژتینە، داکو پاشەروژەکا پری خۆشی و ئەڤین پەیدابیت:

((کاروانێ رێکا ڤێ ژینێ

سۆرە رێکا وی ژ خوینێ

دا بگەهینت پاشەرۆژێ

پر ژ خوشی و تێر ئەڤینێ))[2]

ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە دیاردبیت هۆزان هەڤپەیڤینە د ناڤبەرا (سندی) و (خانی)دا، هۆزانڤان کەیفخۆشیا خۆ (کوردان) بۆ (خانی) دیاردکەت و دبێژیتێ نهۆ زانینێ جه گرتیە و کوردان بەهایێ ئەوێ زانین، ب ئازادیێ دلشادین و ئەمێن ب خۆشی و ئەڤین دژین و ئالا مە ل جیهانێ یا د هەژیت، مەرەم ژ هەژاندنا ئالایی هەبوون و دانپێدانە ب مللەتێ کورد د ناڤ مللەتێن جیهانێدا:

((ڤەژین کە خانی ببینت

مللەتێ خۆ ل خۆ دهەلینت

ئالایێن ژینا سەرفەراز

ل جیهانێ دا دهەژینت))[3]

)1(هەمان ژێدەر، ل٣٠٤.

)2(هەمان ژێدەر، ل٣٠٥.

)3(هەمان ژێدەر، ل٣٠٤.

٣-١-٣- هۆزانا (كوردستان رۆژناما ماك):

ئێك- سەردەم:

ئەڤ هۆزان ل سالا (١٩٧٩)ێ هاتییە نڤێسین، بەلێ باس ل سەردەمێ دەركەڤتنا ئێكەمین ڕۆژناما كوردی یا ب ناڤێ (كوردستان) دكەت، یاكو ل (١٨٩٨/٤/٢٢) ل قاهیرە ژ لایێ (مقداد متحەت بەدرخان)ڤە دەركەڤتی، كو هەولددان هەر (١٥) ڕۆژا جارەكێ دەركەفیت. هۆزانڤانی ڕاستەڕاست ئەڤ هۆزان پێشكەشی ڕۆژناما كوردستان كریە:

((كوردستان رۆژناما ماك

پێش كێشە بو ئێكەم رۆژناما كوردی، رۆژناما كوردستان

كو ل سالا ١٨٩٨ێ ل قاهیرێ هاتە وشاندن.)) [1]

د ناڤا هۆزانێدا ئاماژە ب ناڤێ سەرنڤێسەری كریە:

((میقداد چو

لاوێ بەدرخان

تل پێڤە نەمان)) [2]

ل جهەكێ دی ناڤێ سەرنڤێسەری دهینیت:

((خورتۆ

میقدادو

ئاشقێ تەمبویرڤان

براۆ.. سەیدایێ نڤێسڤان

میرو)) [3]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٧٥.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٩.

(3) هەمان ژێدەر، ل٨٠.

ژبەرکو ئەڤ ڕۆژنامە بۆ هەر کوردەکێ دلسۆز جهێ گرنگی و پووتەپێدانێ بوو، ئەفجار هۆزانڤان وەك تاکەکێ کورد نکاریە خۆ ژ باسکرنا ئەوێ لابدەت. د ئەوی دەمیدا کورد د ستەم و زۆرداریێدا بوون، لەوڕا دەرکەڤتنا ئەڤێ ڕۆژنامێ تووشی چەند ئاستەنگ و ئاریشان بوو، نەخاسم ژ لایێ دەولەتا عوسمانیڤە. ئەڤە بوو ئەگەر کو هەر ژمارەیەك ل جهەکی دەرکەفیت:

((کوردستان

رۆژناما ماك

دەیکا رەبەن

بەرپەرێن تە هێشتا دمشەختن))[1]

هەرچەندە (قاهیرە) ژ وەلاتێن پێشکەفتی یێن ڕۆژهەلاتا ناڤین بوو (کو جهێ دەرکەڤتنا ڕۆژنامێ بویە) ببو جهێ کۆمڤەبوونا ئازادیخوازا، بەلێ لڤێرە ژی کوردپەروەران نکاریە بکەن مالا خۆ:

((هێشتا لقوناغەکا هێمن

لوارەکێ بێ ترس

ب ترس

دگەرهن

لێ

موخابن

چەند نێزیك دبن

قۆناغ وێڤە دڕەڤن

وار دویر دکەڤن.. وار دویر دکەڤن))[2]

ب ئەڤی ئاوایی (قاهیرە) نەبوو ئێکانە جهێ دەرکەڤتنا ڕۆژنامێ، بەلکو سەرنڤێسەر ل چەند جهەکێن دی گەریایە و ڕۆژنامە لێ دەرئێخستیە و بەلاڤکریە. وەك دهێتە زانین هژمارێن (١- ٥) ل قاهیرە بوون، هژمارێن (٦- ١٩) ل

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٧٥.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٦.

جنێڤ، هژمارێن (٢٠-٢٣) دووباره ل (قاهیره)، هژمارا (٢٤) ل لەندەن و (٢٥-٢٩)ل فولکستۆن و (٣٠و٣١) دوباره ل جنێڤ کو (٣١) داوی هژمار بوو ل (١٤/نیسانا ١٩٠٢)ێ هاتبوو بەلاڤکرن[1] . ژبەر ئەڤێ ڤەگوهازتنا جهی، هۆزانڤان دبێژیت:

((هژمارین ته
رێڤێنکێن پایتەختا بون
مێهڤان بون
و هێشتا مێهڤانن
کۆچەرن
بێ کەسن))[٢]

دیسان ل جهەکێ دی ژبەر ئەڤێ ڤەگوهازتنێ، هۆزانڤان باس ل سەرنڤێسەری دکەت:

((ژگەڕهانا
پێ پێڤە نەمان))[٣]

دوو- ژینگەه:

ژبەرکو هۆزانڤانی خۆ ب کوردەکی کوردستانا مەزن زانییە، لەوڕا ژی باس ل بوویەرێن ئەوان جهان دکەت یێن کو کورد لێ د ئاکنجی. ب تایبەت بوویەرێن ل کوردستانا باکور (یاکو د ئەوی دەمیدا د بن دەستهەلاتا دەولەتا عوسمانیدا). ل ئەوی جه و سەردەمی کورد تووشی هەر نەخۆشی و دەردەسەریەکێ دبوون، سەرەرای دژایەتیا بەردەوام؛ د ناڤ کوردان بخۆ دا ناکۆکی و دوبەرەکی هەبوون، سەرنڤێسەری ب ڕێکا ئەڤێ ڕۆژنامێ ڤیایە کوردان ل هەڤ جەمینن و ژ ناکۆکیێ ڕزگاربکەت، دڤیا سەربەخۆیا کوردی ڕابگەهینیت و زانین و زانستێ بەلاڤبکەت، کوردا لسەر بوویەرێن جیهانێ ئاگاهدار بکەت، شێخ و میر و مەزنێن کوردان پالبدەت خۆ ڕەوشەنبیر بکەن و ئەڤێ ڕێکێ فێری زارۆکێن کورد بدەن تاکو پاشڤە

---

(1) موسەدەق تۆڤی، میر جەلادەت بەدرخان: سەرکردێ شۆرەشەکا رەوشەنبیری، چ١، چاپخانا خانی، دهۆك، ٢٠١٣، ل١٤.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل ٧٦.

(3) هەمان ژێدەر، ل ٧٩.

نەمینن و بگەهنە مافێن خۆ یێن ڕەوا و بندەستیێ قەبوول نەکەن. د هەر هژمارەکێدا کۆمەکا ئێش و ئازارێن ئەوان د ئێخستە پێش چاڤ، دەربارەی ئەڤێ یەکێ هۆزانڤانی گۆتیە:

((پەیڤێن تە هێشتا دخەونا خۆدا

مەستن

هژمارێن تە

کت کت پەریشانن

پر ژانن))[١]

سەرنڤێسەر (مقداد)ی بەردەوام هەولا بەردەوامیا ئەڤێ ڕۆژنامێ دایە، گەلەك جاران داخوازا هاریکاری و پشتەڤانیێ ژ هێزێن مەزن کریە، ب تایبەتی (سولتان عبدالحمیدێ دوویێ ١٨٧٦- ١٩٠٩)ێ، بەلێ ئەڤ داخوازە زێدەتر نە ژ بۆ پاران بو بەلکو د ڤیان دەستوورا چاپێ بدەن یان هەگەر ئەڤە ژی پەسەند نەکر، رازی ببت دانەیێن ڕۆژنامێ ب ئاشکەرایی ژ خەلك و مللەتێ کوردڕا فرێبکەت. هۆزانڤان باس ل هژمارێن ڕۆژنامێ دکەت:

((هژمارێن تە

.

.

کەتیێن بەختانن))[٢]

ب دیتنا مە (بەدرخان سندی) تووشی هەمان ئاستەنگ بوویە ل دەمێ گۆڤارا (چیا) دەردئێخست. ئەڤ گۆڤار ل مەها چریا دوویێ (١٩٧٠)ێ ل چاپخانا (شارەوانی) یا کەرکوکێ و ژمارە (٢) و دوماهیکێ ب تیراژا (٢٥٠٠) دانەیا ل چاپخانا (دهۆك) ل ڕۆژا (١٩٧١/٢/١) چاپ و بەلاڤکریە، کو ئێکەم گۆڤارا بەهدینی بوویە[٣]. سەرنڤێسەری گەلەك زەحمەت بریە هەتا دچوو کەرکوك ژ بۆ

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٧٥.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٦.

(3) ڕەشید فندی، چەند تیرۆژکەك لسەر رۆژنامەڤانیا کوردی، چ١، چاپخانا بەرێوەبەرایەتی چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٢، ل ٤٧- ٤٨.

دەرئێخستنا گۆڤارێ کو ب زارێن (بەهدینی و سۆرانی) دەردکەفت ئەوژی بۆ نێزیکبوونا هەردوو زاران بوو. ژ لایێ ئابووریڤە نڤیسەری بخۆ ئەڤ گۆڤار چاپدکر، ژ بۆ بەردەوامیا ئەڤێ گۆڤارێ سەرنڤیسەری چەندین جاران داخوازا هاریکاریێ ژ پارێزگارێن دهۆك و هەولێرێ یێن ئەوی سەردەمی کریە، بەلێ بێ مفا بوویە[1]. یا مە دڤێت بێژین (بەدرخان سندی) ژی کەفتیە بەختان.

ژینگەها سروشتی کار ل هۆزانڤانی کریە، دەمێ باس ل (کەو)ی دکەت، ئەڤە هێمایێ ژینگەها کوردستانێیە ژبەرکو ل چیایێن کوردستانێ کەو دپرن و دیسان کەو بندەستیێ قەبوول ناکەت و کوردان ژی هەمان تایبەتمەندی هەیە. هەروەسا ب درێژاهیا مێژوویێ ژینگەها کوردستانێ (ب تایبەت ژ لایێ سیاسیڤە) یا ئارام نەبوویە، هۆزانڤانی ژی پەنابریە بەر هێمایان و ئەڤ دیاردەیە ژ لایێ هەموو هۆزانڤانێن کوردانڤە دهاتە بکارهینان، هندەك جاران (کەو) ب مەرەما (ئاشتیێ، کوردستان، پێشمەرگە، کوردپەروەر...هتد) بکارهینایینە و هۆزانڤان (سندی) ژی (کەو) ب مەرەما (کوردپەروەران) بکارهینایە، ژ لایەکیڤە ئەڤ کوردپەروەر گەلەك جاران ژ لایێ دەولەتا عوسمانی د هاتنە دوورئێخستن و هندەك جاران لجهەم خۆ دهێلان و ل دام و دەزگەهێن خۆ د ئێخستنە کاری، داکو لژێر چاڤدێریا ئەوان دابن و لسەر بزاڤ و چالاکیێن ئەوان د ئاگاهداربن. هەروەسا ژ بۆ هندێ بوو دا دژی سیاسەتا ئەوان کارنەکەن یان کەهی بکەن و ب سیاسەتا خۆ رازی بکەن، هندەك جاران ب مەرەمێن جودا دکوژتن. هۆزانڤانی هەلویست بەرامبەر ئەڤێ چەندێ وەرگرتییە:

((کەو تێتە کەهی کرن
خودان کرن
سەرژێ کرن
تێنە کرِین
تێنە فروتن))[2]

---

(1) ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا، ل٢٦- ٢٧.
(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٧٧.

هەژی گوتنێیە کوردپەروەرێن لژێر دەستهەلاتا عوسمانیدا کاردکرن دەست ژ سیاسەتێ بەرنەدان ڕاستە دژایەتیا ئەوان نەدکرن، بەلێ بزاڤێن زۆر دکرن داکو سیاسەتا دەولەتێ لگەل کوردان خۆش بکەت یان ژ ئەنجامێ پەیوەندیێن خۆ یێن دبلۆماسی هەولددان ئازارێن کوردان بگەهینن دەولەتێن بیانی و داخوازا مافێن کوردان بکەن. ب ئەڤێ یەکێ دیاردبیت ب گرتنا ئەوان ژی مللەتی خۆ بدەستڤە بەرنەدایە:

((کەو تێنە گرتن
لێ دەلالا من
دلێن کەوا
کەهی نابن))(1)

ژ بۆ دوژمنی (کەوگر) بکارهینایە ئەڤجا چ مەبەستا ئەوی دەولەتا عوسمانی ب گشتی یان عبدالحمید ب تایبەتی ... هتد بیت(*).

سێ- ڕەگەز (نەژاد):

زۆری و ستەما بەردەوام لسەر مللەتێ کورد و خۆ بدەستڤەنەدان و بەردەوام خەبات و تێکۆشان ژ پێخەمەت سەربەخۆیێ بویە هێمایەك و تایبەتمەندیەکا مللەتی، ژبەرکو چ مللەتەك هندە نەکەفتینە بەرپێلێن دوژمنان.

ل ناڤ مللەتان، دەولەت یان پارت و ڕێکخراوێن بهێز ڕۆژناما دەردئێخن و ژ لایێ ئابووریڤە ب رێڤە دبەن، بەلێ ڕۆژناما (کوردستان) ژ لایێ تاکانڤە دەردکەفت، هەرچەندە ژ پێخەمەت زانین و زانستی بوو، بەلێ بەردەوام دژایەتی یا ئەوێ دهاتە کرن و نەهێلان بگەهیت ئارمانجێ! هەروەسا دەمێ ڕۆژنامێن مللەتەکی دەردکەڤن دەولەت پشتەڤانیێ لێ دکەت، بەلێ دوژمنی (یێ چ دەولەت بیت) دژایەتی کریە، ڤیایە کورد پاشڤە بمینن و ژ ئاگاهداری و وەرارا جیهانێ

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٧٧.

(*) ژ بۆ وەرگرتنا پێزانینان دەربارەی ڕەفتارا دەولەتا عوسمانی لگەل ڕۆژناما کوردستان بەرێخۆبدە:

- ڕەشید فندی، چەند تیرۆژکەك لسەر رۆژنامەڤانیا کوردی، ل٩- ١١.

بهێنه دابڕاندن، ڕێ نەدان گۆڤار و ڕۆژنامه و پەرتووك ب شێوەکێ ئازاد ب زمانێ کوردی دەربکەفن. د ناڤ مللەتاندا هندەك جاران ڕۆژنامه ب مەرەمێن بازرگانییێ دهێنه چاپکرن و بەلاڤکرن، بەلێ ئەڤ ڕۆژنامه ب هەروەیی دهاته بەلاڤکرن و مەرەما ئێکانه گەهاندنا ڕۆژنامێ بوو ژ بۆ خەمخۆر و کوردپەروەران داکو ژ تاریاتییێ ڕزگاربن. لگۆرەی دانەیێن ژ ڕۆژنامێ بەلاڤەدبوون، زۆر ژ ئەوان دانەیان بۆ کوردستانا باشور دهاتنه ڕەوانەکرن و کوردان پێشوازی لێ دکر. سەرەرای سانسۆریا لسەر ئەوان، ب دزیڤە دخواندن و دهاتنه پارازتن. هۆزانڤانی هەلویست بەرامبەر ئەڤێ چەندێ وەرگرتیه:

((کوردستان

رۆژناما ماك

دەیکا رەبەن

رێزێن بەرپەرێن ته

ئێك ئێك

ددلێ کەوەکێ کویڤی دا

ڤەشارتینه))[1]

هەر دەربارەی ئەڤێ چەندێ دیاره (بەدرخان سندی) وەك کوردپەروەر و خەمخۆرێ زمان و ئەدەبێ کوردی و کارکرنا ئەوی د بیاڤێ ڕۆژنامەڤانیدا، ڤیایه بەردەوامیێ ب ئارمانجێن ڕۆژناما کوردستان بدەت، ئەوژی ب دەرئێخستنا گۆڤارا (چیا) و وەسا دیاردبیت هۆزانڤانی شارەزایی و پێزانین لسەر ناڤەرۆکا هژمار و ڕێزێن ڕۆژنامێ هەبوویه. دەمێ باسێ (کەوێ کویڤی) دکەت مەرەم هۆزانڤان بخۆیه، کوڤیاتی ژبەر جهێ لێ (بەغدا) دژیا بکارهینایه.

هەگەر چاڤەکی د مێژوویا مللەتاندا بینین خوار، دێ خۆیابیت ب شۆرەشەکێ یان چەند شۆرەشان یان ب چەند سالێن بەرخودانێ؛ مللەتان ئازادییا خۆ وەرگرتیه، بەلێ مللەتێ کورد تاکه مللەته ب چەندین سەدسالیان بەرخودان کری و دکەت و نەگەهشتیه ئارمانجێ. ژبەرکو ڕۆژناما (کوردستان) ژی یا مللەتێ کوردە

---

(1) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٧٧.

لەوڕا تووشی چەند هێرشان بوویە و چەند جه ڤەگوهاستینە بەلێ ژ دوژمنی ڕزگارنەبوویە. هۆزانڤانی خۆراگریا بنەمالا بەدرخانیان دیاردکەت و ب هیڤییە کو کەس نکاریت بەرهنگاریا ڕۆژناما (کوردستان) بکەت:

((ئەرێ..
چەند کەوگرێن
ڤێ دنێ
بێنێ
رۆژەکێ بشێنێ
دلێ کەوێ کەهی بکرن
شرینا من نەشێنێ)) [1]

هەردیسان د ئەوی سەردەمیدا مللەتێ کورد تاکە مللەت بوو هژمارا ئەوی د گەهشتە نێزیکی (شەش ملیۆن)[2] کەسان و بێی خودان ڕۆژنامە. هەرتشت ژ بۆ کوردان ب نەڕەوا دهاتە زانین، نموونە بۆ هندێ چ مللەت و کەسەك ڕێ ل پێشکەڤتنێ ناگریت، بەلێ دەرکەڤتن و پێشکەڤتن و بجه هینانا ئارمانج و هیڤی یێن د ناڤا ڕۆژنامێدا هەردەم هاتینە پشتگوه هاڤێتن و د هندابووی بوونە:

((ئوینس پێغەمبەر
ژ بنێ حەفت بەحران
هاتە دەر
نەهنگی بەردا
ژ زیندانا خۆ دەرکەت
وەلێ سترانا لاوێ بەدرخان
هێشتا
ل چ عەردا دیار نینە))[3]

)1(هەمان ژێدەر، ل٧٧-٧٨.

)2(یوسف ئەحمەد مەنتك، بەدرخانییەکان مالْباتێکی خەباتکەر، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٦٤.

)3(د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٧٩- ٨٠.

لڤێره هۆزانڤانی مفا وەرگرتییه ژ ئەوان ئەفسانەییێن د پەرتووکێن ئایینیدا هاتین وەکو چیرۆکا (ئوینس پێخەمبەر)ی، دەمێ کو داخوازێ ژ خەلکێ گوندێ خۆ دکەت بهێنه سەر ڕێکا ڕاست و خودێ ل بیرا خۆ بینن، بەلێ خەلکی لێ گوهدار نەکرن. پاشی ژ ئەوی گوندی دەرکەفیت. دچته سەر بەحرێ ب فەرمانا خودێ د کەفیته د ناڤ ئاڤێدا و حەفت سالان وەکو زیندانا ئەوی د سنگێ نەهەنگیدا دمینیت. پاش تەمامبوونا سزایی دزڤریت و دبینیت خەلکێ گوندی یێ دبووینه خودێ پەرێس. دیاره هۆزانڤان هزردکەت بجھ هاتنا هیڤی یێن د ڕۆژناما کوردستاندا دەم ژێڕه دڤێت، تاکو سزایێ ئەڤێ مالباتێ خلاس دبیت و ب فەرمانا خودێ تشتێ ئەوان داخوازکری بجھ بهێت. چاڤەرێی زڤرینا سەرنڤێسەری یه بۆ وارگەها ئەوی و ل وێدەر وەك (ئوینس پێخەمبەر) ببینت مللەت یێ لسەر ڕێکا ئەوی (لڤێره پەیرەوکرنا زانین و زانست)ێیه و خەلکێ ئەوی یێ پێشەوازیێ لێ دکەن.

سەرەرای ئەوێ دژایەتیا لگەل بنەمالێ د هاتەکرن بگره ژ دوورکرن و دەربەدەرکرنێ؛ ئەڤ بارودۆخ ب دەلیڤە بکارهینانه و باوەرنامێن بلند ل وەلاتان وەرگرتینه، سەرنڤێسەرێ ڕۆژنامێ چەندین زمان دزانین ژبلی (کوردی)یێ زمانێن (ترکی، عەرەبی، فەرەنسی، فارسی)[١] دزانین. ئەڤێ چەندێ وەکر ڕەوشەنبیریەتێن جودا وەربگریت، کو هۆزانڤانی ئاماژه ب (حوبری) کریه، بەلێ ئەڤه ژی نەبو ڕێکەك ژ بۆ بجھ هینانا ئارمانجێن ئەوی:

((هەمی حوبرێ ڤێ دونیایێ ڤەخوار

وەلێ سترانا هیڤی یان هەرنەهات))[٢]

هەرچەنده ڕۆژنامه ب زمانێن جودا دەردکەفت، بەلێ ب دروستی (خواندەڤانێن بەردەوام و سەرەکی) ژ کوردان زێدەتر خواندەڤانێن ئەوێ نەبوون:

---

(1) یوسف ئەحمەد مەنتك، بەدرخانییەکان ماڵباتێکی خەباتکەر، ل٧٠.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٧٩.

((کەو بدلەکێ سوتی
پەیڤ پەیڤ
هەر سپێدە
هەمی ڕێزێن تە
هەمی پەیڤێن تە
پێکڤە دخوینن))(١)

نها ژی کورد یێن ل هیڤیا بجە هینانا هیڤی و داخوازی یێن د ئەوێ ڕۆژنامێدا ڕەنگڤەداین:

((پەیڤێن وێ سترانێ
هێشتا دسینگێ زەمانی دا
ئاسێ نە))(٢)

هۆزانڤانی بۆ دەمەکێ درێژ کارێ ڕۆژنامەڤانییێ کریە، هەست ب گرنگیا ئەڤی بیاڤی کریە و ب ڕێکەکا گرنگا پێشڤەچوونا مللەتی زانییە، دیسان هەست ب ڤالاتیا بیاڤێ گرنگێ ڕەوشەنبیریێ ب تایبەت ل دەڤەرا بەهدینان کریە. ئازارێن ڕێگریکرنا ئەڤێ کاری هەست پێکریە، ژبەر ئەڤان ئەگەران دەستپێشخەریا مالباتا بەدرخانیان ب تایبەت (مقداد مەدحت) ب گرنگ و پیرۆز دانایە و کەفتیە د خەما بەردەوامی نەدانا ڕۆژنامێدا. ژبەرکو زانییە هەگەر ئەو کار بەردەوام با ل ئەوی دەمی (دەمێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ) ڕۆژنامەڤانیا کوردی هند بێ چارە نەدبوو، ڕێگری بەردەوام نەدبوو، دا هەر کەس و بەرپرس پشتەڤان بن نەکو پشتی بوورینا (٧٢)(*) سالان ژ دەرکەفتنا ڕۆژناما (کوردستان)، سەرنڤێسەرێ گۆڤارا (چیا) کو (مەبەست بەدرخان سندی یە) نەدکەفتە هەمان خەما بەردەوامی نەدانا گۆڤارا خۆدا.

)1(هەمان ژێدەر، ل٧٨.

)2(هەمان ژێدەر، ل٧٩.

)*(مەبەستا مە ژ سالا دەرکەفتنا رۆژناما کوردستان (١٨٩٨) هەتا سالا دەرکەفتنا گۆڤارا چیا(١٩٧٠)ێ یە.

هەژی گۆتنێیە ژبەر ئەوێ سانسۆرا لسەر نڤێسینا کوردی هەیی، دێ بینین گەلەك جاران پەیڤا (چیا) ب مەرەما (کوردستان) ب کاردهینان، ب دیتنا مە هۆزانڤانی هەمان ناڤ ژێ هەلگرتییە. ژبلی ئەوێ چەندێ گۆڤارا (چیا) ئێکەم گۆڤار بوو ل دەڤەرا بەهدینان و گۆڤارەکا ڕەوشەنبیری، ئەدەبی بوو، گرنگیددا بابەتێن ئەدەبی و مێژوویا کوردی و تەندروستی و کەلتۆر و فولکلۆرێ کوردی، کو هەمان ڕێچکەیا ڕۆژناما دایکە و ئەڤێ چەندێ گرنگیا خۆ ل دەڤەرێ هەبوویە.

٣-١-٤- هۆزانا (میرێ پەیڤان):

<u>ئێك- سەردەم:</u>

هۆزان ل سالا (١٩٨٣)ێ هاتییە ڤەهاندن، هۆزانڤان باس ل سالا (١٩٨٢)ێ سەردەمێ وەغەرکرنا خەباتکەر و ڕەوشەنبیرێ کورد (صادق بەهائەدین ئامێدی) دکەت. ئەڤ هۆزان ب وەغەرکرنا ئەوی هاتییە ڤەهاندن(**). تشتێ مە پشتراست دکەت هۆزان لدۆر ئەڤی زمانڤان و نڤیسکارێ کوردە ئەوە کو هۆزانڤانی ڕاستەڕاست هۆزان پێشکەش کریە:

((میرێ پەیڤان

ژ سەیدایێ صادق بهاءالدین ڕا پێش کێشە ١٩٨٣))[1]

ئەڤە ژبلی هندێ د هۆزانێدا ناڤێ ئەوی هینایە و ب درێژاهیا هۆزانێ گەلەك پەیڤ و دەربڕین ژی دەربڕینێ ژ خەبات و ڕۆل و هیڤی یێن ئەوی دکەت:

((کەوەك بو لێ نەچو راڤێ ژ کەوگران نەکەو گربو

ب راستی (سادقی) لەورا دل ب ناڤێتە ئاڤایە))[2]

(**) (صادق بهائەدین صادق سلێمان) ل گولانا (١٩١٨)ێ ژ دایك بوویە. ل ڕۆژا (١٦/٦/١٩٨٢)ێ ژ ئەنجامێ نەخۆشیا دلی گیانێ خۆ ژ دەست ددەت. بەرێخۆبدە: ئا. سیپە، صادق بەهائەدین ئامێدی.. بەرهەم و زیندیبوون، گۆڤارا سیپە، ژ(٤٨)، گۆڤارەکا ڕەوشەنبیری گشتی یا هەیڤانەیە لقێ ٩ ێ پارتی دیموکراتی کوردستان دەردئێخیت، ٢٠١٣، ل٣٢.

(1) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل١٧٥.

(2) هەمان ژێدەر، ل١٧٦.

(صادق بەهائەدین) هزروبیرێن خۆ بۆ خزمەتکرنا مللەتی تەرخان کربوون ب تایبەت بۆ (فێرکرن و زانین)ێ، ب دیتنا ئەوی خواندن و نڤێسینا ب زمانێ شرین؛ شوێنەوارێن باب و باپیران و زمان و ئەدەب و ڕەوشەنبیریێ دپارێزیت، ئەڤە ژی ئەنجامێ پێشڤەچوون و وەرارا مللەتییە و هەر ئەڤە دبیتە ئەگەر، بندەستی نەمینیت و تەناهی بنەجه ببیت (صادقی گەلەك پەیڤێن کوردی ڤەژاندینە، کۆم کرینە، بکارهینانینە و لسەر لاپەران تۆمارکرینە. کورد گەلەك ژ ئەوان پەیڤان د نڤێسینێن خۆدا بکاردهینین بەلێ د ئاخفتنێدا بکارناهینین)[1].
هەر ژبەر ئەڤێ چەندی هۆزانڤانی ئەڤ کەسایەتی ب (میرێ پەیڤان) ناڤکریە.

هۆزانڤان و (صادق بهائەدین) هەڤدەمێ هەڤ بوونە، ژبەر ڤیانا هەردوویان ژ بۆ خزمەتا پەیڤ و ئەدەبێ کوردی، دیسان گرێدان و پەیوەندییێن ئەوان ب هەڤڕا و کارکرنا ئەوان د گۆڤار و ڕۆژناماندا، هۆزانڤان هەست ب زیرەکی و شارەزایی و بەهایێ ئەوی کریە و وەك هەڤکار و مامۆستایێ خۆ زانینە. ژبەر ئەڤێ چەندێ ب وەغەرکرنا ئەوی تووشی نەرەحەتیێ دبیت، هەست ب خەمگینی و دلگرانیێ دکەت، پرسێن بێ بەرسڤ دکەت، تاکو ل داویێ هەڤال و دۆستێن هۆزانڤانی بەرسڤێ ددەن و ب وەغەرکرنا مامۆستایی ئاگاهدار دکەن:

((ئەرێ سیلاڤ چما ئەڤرۆ مەلویل و هشك و زوهایی؟
کەلێ بۆچی تو بێ دەنگ و نەگەشدار و ڤەرێلهایی؟
چـڕا دل تو وەسـا ئەڤرۆ ژ کاکل ڕا یێ ئارهایی؟
گوتن یارۆ نێ کـەو رابـو سەفـەر کێشا و زاڤـایـە))[2]

لڤێرە مەبەست ژ (سیلاڤ) زمانێ کوردییە، کو ئەڤرۆ دەولەمەندی و گەشەکرنێ بخۆڤە نابینیتە، مەبەست ژ (دل) زمانڤان و دلسۆز و خواندەڤانێن زمانێ کوردینە، ئەو کەسێن بەهایێ مامۆستایی دزانن، هەروەسا (یارۆ) مەبەست هەڤال و دۆستێن زمانڤانینە لڤێرە هۆزانڤان بخۆیە، (کەو) ژی ژ بۆ (صادق

---

(1) د. بدرخان سندی، صادق بەهائەدین نڤیسڤانەکێ کوردە، چ١، دار آفاق عربیة، بغداد، ١٩٨٣، ل٦٨.
(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل ١٧٥.

بهائەدین)ی بکارهینایه. ب ئەڤی ئاوایی هۆزانڤانی پرسیارکریه کا بۆچی زمانێ کوردی هێشتا نەگەهشتیه ئاستێ پێدڤی د جهدا ڕاوەستیایه؟ ئەرێ بۆچی خەمگینیێ زمانڤان و ئەدەبناس ڤەگرتینه؟ پاشتر ئەڤه بەرسڤا هۆزانڤانی ددەن و دبێژنێ مامۆستایی ژ ئەڤێ دونیاییێ بارکریه و ب دلخۆشی دێ هێته پێشەوازیکرن، پەیڤا (زاڤا) مه بەرەڤ ئەڤێ شلۆڤەکرنێڤه دبەت.

دوو- ژینگەه:

ژبەرکو هۆزانڤان ل کوردستانێ ژ دایك بوویه، هەر زوو چاڤ ب سروشتێ کوردستانێ دکەڤیت. ئەڤه دبیته کەرەستێ هۆزانێن ئەوی وەکو د ئەڤێ هۆزانێدا باسێ (سیلاڤ، کەو، ساز و ماز) دکەت، دیسان ئاماژێ ب کەرەستێ کەلەپۆرێ کوردی (مەهول) دکەت.

دەربارەی ژینگەها سیاسی، ب درێژاهیا مێژوویێ رژێمێن عیراقێ ڕێگری و سانسۆر لسەر پێشڤەچوونا زمان و ئەدەبێ کوردی کریە، بەلێ ئەڤ ڕێگری نەبوویه ئەگەر کەسایەتیا کورد دەستبەرداری ئەڤێ چەندێ بیت. نموونه بۆ ئەڤێ چەندێ خزمەتا (صادق بهائەدین)یە، د ئەوی دەمیدا هەمبەر چەکێ پێشمەرگەیی بوویە ژ بۆ دوژمنان، ژبەرکو ئەڤ پێشڤەچوون عەقل و چاڤێ خەلکێ کورد ل هەمبەر دوژمن و نەیاران ڤەدکەت، دیسان پلان و پەیوەندیێن بهێز پەیدادکەت. دوژمن د ترسیان ب ئەڤێ ڕێکێ کورد دەنگێ ستەم و زۆرداریا ل ئەوان دهێتەکرن ب جیهانێ بدەن ناساندن و خودان وژدان ب تەپەسەری و دەردەسەریا کوردان ئاگاهداربن، ئەڤ یەکە بەرۆڤاژی خواست و هیڤی یێن دوژمنی بوو، ژبەرکو وەك دهێته زانین ئێك ژ پێکولێن هەرە سەرەکییێن دوژمنی تێکدان و شێواندنا زمانێ کوردی بوویە. ژ بۆ ئەڤێ چەندێ ژی قوتابخانێن کوردی نەدهێلان و دگرتن و پەرتووکێن کوردی چاپنەددان، هەروەسا وێستگەهێن ڕاگەهاندنا کوردی هەگەر نە گرتبان سانسۆر لسەر هەبوو. ئەڤێ چەندێ نەرەحەتی لجەم کوردپەروەران پەیدادکر، بەلێ (بهائەدین)ی دژایەتیا ئەڤان خالان کریە دەرگەه ژ بۆ دەولەمەندکرنا زمانێ کوردی ڤەکریە، ب کۆمکرنا پەیڤێن ڕەسەن و دەرئێخستنا پەیڤێن بیانی (صادقی گەلەك ئیدیەم و پەیڤێن کوردی ژ هەموو زاراڤێن کوردی بکاردهینان. چ پەیڤا دیتبا جهێ خۆ دگریت ل پێش پەیڤەکا بیانیڤه د چەسپاند

و بكاردهينا. ئەفجا چ ئەو پەيڤ ژ زاراڤێ كرمانجيا ژێرى يان ژۆرى بيت يان د گۆڤارەكا كەڤندا ديت بيت يان ژ زاردەڤێ گونديەكى، پيرەمێر، پيرەژنەكێ بهيست بيت)[1]. ژبەر ئەوى دەمێ هەستيار و خزمەتا پر بەهايا (بەهائەدين)ى هۆزانڤان دەمێ باس ل شارەزاييێ زمانى دكەت، دبێژيت:

((ژ وارێ بێ كەسان كەس بو ل باغى خرش ئەو پر بەربو

چ چاخەك بو وى دەست پێ كر كو كوردى هينگى بێ سەربو

كەوەك بو لێ نەچو راڤێ ژ كەوگران نەكەو گربو

ب راستى (سادقى) لەورا دل ب ناڤێتە ئاڤايە))[2]

مەبەستا هۆزانڤانى دەمێ ل كوردستانێ كەسەكى خۆ ل زمانێ كوردى نەكريە خودان، (صادق) دەستپێشخەر بو لەورا ژ مللەترا گەلەك بوو. ل ئەوى دەمى زمانێ كوردى ب تايبەت ل دەڤەرا بەهدينان نە ل ئاستێ پێدڤى بوو ژ بۆ نڤێسينا بەرهەمان (صادقى ژيێ خۆ ژ بۆ خزمەتا خواندنا كوردى تەرخان كربوو، بۆ ئەڤێ چەندێ دەست ب نڤێسينێ كريە، دەستنڤێس و نڤێسينێن كوردى ل عيراقێ و ژ دەرڤەيى عيراقێ ب دەست خۆڤە دهينان، ئەڤە ل دەمەكى كو خواندنا كوردى ل دەڤەرا بەهدينان عەجێباهيەك بوو)[3]. دەمێ هۆزانڤان باسا ناڤێ ئەوى دكەت دياردكەت كو ئەو ناڤ ل ئەوى هاتييە ژبەر ڕاستگويى و خەمخۆريا ئەوى، ديسان كەمتەرخەمى د پێشڤەچونێدا نەكريە، سەرەراى خزمەتا زمانى و دانانا بنياتى ژ زمانێ كورديرا؛ پەرتووكخانا كوردى ب كۆمكرنا پەرتووك و دەستنڤێسان دەولەمەندكريە (... ڕاستگۆ بو د خزمەتێدا دڤيا مللەتێ ئەوى ژ مللەتێن دى كێمتر نەبن. دەمێ دچوو ئەوروپايێ جهێ ل هاڤينگەه و سەيران و خۆشيانڤە مژوول بيت؛ ل پەرتووكخانا دگەريا چ پەرتووك و دەستنڤێسەكا كوردى ديتبا وێنەدكر، د دەمێ ڤەگەريانێدا ب ئەڤێ كارى دلشاد دبوو)[4] خزمەتا (بەهائەدين)ى (د وارێ

---

(1) د. بدرخان سندى، صادق بەهائەدين نڤيسڤانەكێ كوردە، ل ٦٨.

(2) د. بەدرخان سندى، هۆزانێت من، ل١٧٦.

(3) د. بدرخان سندى، صادق بەهائەدين نڤيسڤانەكێ كوردە، ل ٢٤.

(4) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

پارزاتنا پەیڤا کوردیدا و ئەو بەرهەمێن ل پشت خۆ هێلاین؛ دبنە چرا و هند لایەن یێن ڤەشارتی ژ مێژوویا ئەدەبێ کوردی ڕۆن و ئاشکەرا کرینە. سەرێن ڕێ یان ل بەر خواندەڤان و ڤەکۆلەرێن کورد یێن د دویڤ ئەویدا دهێن ڤەکریە)[1].

هەر ژبەر ئەڤێ چەندا بووریە هۆزانڤانی ئەڤ کەسایەتی ب گەشاتیا چاخێ تاری و ڕەش دانایە:

((چ تاڤەك بو گەلۆ یا گەش ل چاخێ تاری و شەڤ رەش
چرابو ئەو ل بەر چاڤان هەلات و گوت ئەزم ئاتەش
ب کورمانجی گەمی داڕێ ل دەریایێ زمانێ خوەش
ژ پێش لەعلان وی پەیڤ گرتن نقوڤانێ مە کوردایە))[2]

<u>سێ- ڕەگەز :</u>

هۆزانڤان (بەدرخان سندی) ڕەوشەنبیری و زانایی و کوردپەروەریا خۆ ژ خێزان و بنەمالا خۆ وەرگرتیە، بابێ ئەوی خواندەڤان و ڕەوشەنبیر بوو، رێڤەبەرێ قوتابخانێ بوو، ل قوتابخانا سەرەتایی (بەدرخان) قوتابییێ بابێ خۆ بو[3]. ژبەرکو دەوروبەرێن ئەوی خواندەڤان بوونە، هەر زوو هەست ب بەهایێ زانینێ کریە و خو ب خواندنێڤە وەستاندیە داکو ببیت کەسەکی ڕەوشەنبیر و زانا و خزمەتا مللەتی بکەت. ب ئەڤی ئاوایی شارەزایەکا باش د ئەدەبێ کوردیدا هەبوویە، نەخاسمە هۆزانا کلاسیکا کوردی- کرمانجیا ژووری (خانی و جزیری). دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ کریە و لسەر ئەڤێ چەندێ بەردەوام دبیت تاکو هۆزانێن ئەوی ژ لایێ چەندین سترانبێژێن ناڤدارڤە هاتینە ستراندن و دهێنە ستراندن.

---

(1) رعد عبدالمجيد يوسف، ڕۆشنبیر و نڤێسکار صادق بەهاءالدين ئامێدی، ماستەرنامە، سکولا ئاداب، زانکۆیا دهۆك، ٢٠١٣، ل ٨١.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل١٧٦.

(3) چنار صديق غازی، ئاراستێن تەکنیکی دشعرا نوی یا کوردی دا، ل٥٥.

هەروەسا وەلاتپارێزی و کوردپەروەریا خۆ ژ بابێ خۆ وەرگرتیە، سەرەرای سانسۆر و کوشتن و مالوێرانی یا د وەلاتیدا روودا، بابێ ئەوی وێنێ (بارزانی) لگەل خۆدا هەلدگرت و لژێر جانتەیەکێ خۆدا ڤەدشارت. هەر هنگی (بەدرخان)ی مەیلا ئەڤی کەسی و کار و کریارێن ئەوی د دلیدا گەش بوویە و ڤیایە مەزن ببیت و بناسیت. دەمێ ئەڤ چەندە بجھ هاتی و سەرکردە ناسی و هەست ب ڤیان و ئازارێن ئەوی کری، ڤیانەکا مەزنتر د دلێ هۆزانڤانیدا جھ دگریت ئەوژی بجھ هاتن و گەهشتنا هیڤی یێن سەرکردێ نەمر بوویە[1]. هۆزانڤانی وەك بابێ خۆ وێنە نەڤەشارت، بەلکو ل جھێ هندێ دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ کر و بوویەر و ستەما کوردان د هۆزانێن خودا وێنەکر، ژ لایەکیڤە ژ بۆ ئەوی سەردەمی جۆرەکێ بەرگریێ بوویە و ژ لایەکێ دیڤە وێنەکرنا ئەوان دیمەنان وەك گەنجینەکێیە ژ بۆ بەرەبابێن پاشتر داکو لسەر مێژوویا مللەتی د ئاگاهداربن. ئەڤ کارێ هۆزانڤانی نە ب ئاشکەرایی بوویە بەلکو ب جەڤەنگ بوویە. ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە دیاردبیت کو کوردپەروەری و خەباتا (بەدرخان)ی ب چەکی نەبوویە، بەلکو ب نڤێسین بوویە و ئەڤ هەردوو جۆرێن خەباتێ تەمامکەرێن هەڤ بوونە. ژبەر ئەوێ خزمەتا هۆزانڤانی ب رێکا نڤێسینێ پێشکێشکری ڤیایە بەها و رێزێ بدەتە ئەوان کەسێن ب پێنووسی خزمەتا مللەتی دکەن، ئەڤە ژی جۆرەکی دی یێ خزمەتێیە. وێنەکرن و باسکرنا خەبات و خۆراگری و بەهاگرانیا کەسایەتیێن کورد (چ ئەدەبی یان سیاسی) بن د هۆزانێدا نەمریەکێ نیشانددەت و دبنە جھێ شانازیکرنا مللەتی ب کەسایەتیێن خۆ.

ب دیتنا مە هۆزانڤانی بەهاگرانیا کەسایەتیان ب رێکەکا پێشکەڤتنا مللەتی هژمارتیە، ب رەنگەکی پاشکەفتن و نەخۆشیێن مللەتان بۆ ئەگەرێ دوورکەفتن و گوهنەدانا مللەتی ژ زانا و نڤێسەر و رەوشەنبیریا مللەتی ڤەدگەرینت. (بەدرخان سندی) لژێر کاریگەریا فێرگەها (خانی) دابوو نەخاسم د بلندراگرتنا رەوشەنبیر

---

[1] د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل٥.

و ڕەوشەنبیریەتێ، وەکو دهێتە زانین (خانی) ب ئاشکەرایی ڕەوشەنبیریەتێ دکەتە چارە بۆ نەخۆشی و پاشکەڤتنا مللەتان، و دخوازیت د ناڤا کورداندا خواندەڤان و ڕەوشەنبیر پەیدابن و ئەڤ کەس بەهایەکی بدەنە نڤیسینێن کوردی و ب گرنگ بزانن، ئەڤە ئاشکەرادبیت دەمێ (خانی) دبێژیت:

((ڕابت ژ مە ژی جەهان پەناهەك

پەیدا ببتن مە پادشاهەك

شیرێ هونەرا مە بێتە دانین

قەدرێ قەلەما مە بێتە زانین

دەردێ مە ببینتن علاجێ

علمێ مە ببینتن رەواجێ))[1]

لڤێرە بۆ مە دیاردبیت (بەدرخان سندی) ڕەوشەنبیری و وەلاتپارێزی ژ بابێ خۆ و گرنگیدان ب بلیمەتان ژ (خانی) وەرگرتییە، ئەڤ بانگا گوهدارکرن و گرنگیدان ب زانین و زانست و ڕەوشەنبیران هەر ژ کەڤندا بوویە جهێ گرنگیپێدانا نڤێسەران، ئەڤ چەندە بەردەوام بوویە هەتا ل سالا (١٩٨٣)ێ کو سالا نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ بوویە. (بەدرخان)ی ڤیایە هیڤیا (خانی) بجه بینیت و وەك ئەرکەك باسا ڕۆل و بەهاگرانی و خزمەتا (بەهائەدین)ی د چەند دێرێن هۆزانێدا بکەت. ل دوماهییا هۆزانێ هەست ب ڤالاتیا جهێ زمانڤانی دکەت و ئەڤ چەندە دلێ ئەوی دسوژیت:

((مـریدێ ڤینا زینێ بو نەساخێ دەردێ مـەمێ بو

رونـدکا تـاج و سـتـیێ بـو فیغـانا سیو خەجێ بو

خوش ڤیێ گاڤ و مژێ بو عەڤدال بو چاڤ هەر ل ڕێ بو

گـەلۆ لـەورا دسوژت دل کـو جه کەو ئەڤـرۆ ڤالایـە))[2]

---

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بە. تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل٥٢.

(2) د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل ١٧٧.

د نموونەكا دیدا هۆزانڤان ئاماژێ ب زەحمەتیا چالاكی و بزاڤێن (بەهائەدین)ی ددەت، كو دەرگەهـ ژ بۆ ئەدەبێ كوردی ڤەكریە، هەتا مرنێ لسەر ئەڤێ خزمەتێ بەردەوام بوویە. كۆمەكا بەرهەم و پەرتووكان هەنە[*]، دەرگەهەكە بۆ قوتابێن كورد تاكو ڤەكۆلینێن زانستی و جڤاكی ل كوردستانێ ئەنجامبدەن. (صادق)ی دڤیا بسەلمینیت ڕاستە زمانێ كوردی تێكەلی زمانێن دی بوویە، بەلێ ئەدەبێ كوردی یێ سەربەخۆیە و تایبەتمەندیا خۆ پاراستیە. ژبەر دەستپێشخەریا ئەوی د ئەڤان بیاڤێن بۆریدا، هۆزانڤان دبێژیت:

((تە سینگ دا بەر ڕەشەبایان ب خزمەت چوویە ئەزمانی

مەهـولێن تیژ چ جار نەشیـان بكولن بەر دەرێ خانـی

ژتوری ڕا تو دەرگــەهـ بـوی ب سوزی خـوش زێرەڤانـی

ب پیری ژی ڤەلەم گەش بو ئـەوی خزمەت نە بەردایە))[1]

دیسان د كۆپلەكا دیتردا هۆزانڤان ژبەر ڤیانا زێدەیا (صادق)ی ژ بۆ جهگرتن و بكارهینانا پەیڤا كوردی؛ پەیڤێن (ساز و ماز) ژ بۆ زمانێ شرینێ كوردی بكارهینایە و دایە دیاركرن و گۆتییێیە كو تە زمان پێشڤەبریە و بەری تە زمان یێ رۆهن نەبوو و گەشە و وەرار بخۆڤە نەدیتبوو. هەروەسا ژبەر خەمباری یا مالبات و نڤیسەر و هۆزانڤان و خەمخۆرێن پەیڤا كوردی ب وەغەركرنا ئەڤی

)*(كۆمەكا بەرهەمان هەنە، هەر ئێك ژ ئەوان گرنگی و بەهاگرانیا خۆ هەیە، وەكو: (ئیدیەمێت كوردی، ١٩٧٣. رێزمانا كوردی، ١٩٧٣، بەغدا. دیوانا مەلایێ جزیری كۆمكرن و تویژاندن، ١٩٧٧، بەغدا. دیوانا پەرتویێ هەكاری، ١٩٧٨، بەغدا. نوبهارا سەیدایێ مەزن ئەحمەدێ خانی، ١٩٧٩، بەغدا. هۆزانڤانێت كورد، ١٩٨٠، بەغدا. خان و مان، ١٩٨١، بەغدا. مەولیدا مەلایێ باتەیی كۆمكرن و تویژاندن، ١٩٨٢، بەغدا). دیسان كۆمەكا چیرۆك و پەخشان و سەرهاتی و ژیاننامە و گەشتنامە و نڤیسینێن فولكلوری و زمانی ل گۆڤار و ڕۆژنامێن كوردی بەلاڤكریە و هندەك ل دەنگێ ئێزگەیی خواندینە و هژمارەكا نڤیسین و بەرهەمێن نەبەلاڤكری هەنە. بەرێخۆبدە: ئا.: سیپە، صادق بەهائەدین ئامێدی..بەرهەم و زیندیبوون، ل٣٣.

)1(د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل ١٧٦.

نڤێسەری[*] کو هۆزانڤانی بۆ ئەڤان کەسان پەیڤا (شاگرد) بکارهینایینە و ژ بۆ خەمباریا ئەوان وەسفەك دیار د ناڤ کۆمەلگەها کوردیدا هەیە ئەوژی (بەرکرنا جلکێن رەش)ە دایە پال ئەڤان کەسان. هۆزانڤان خۆ ب شاگردێ ئەڤی مامۆستایی زانییە دەمێ د دەتە دیارکرن کو پەیڤێن ئەڤی نڤیسەری د ناڤ ئەڤێ هۆزانێدا د گەشن:

((تە دا رێ ئەی میرێ پەیڤان بێ ساز و ماز ل پێش تە بچن
شاگردێن تە هەڤە چووبان ب مەوکب ئەو جلك رەش بـن
هەتا پەیڤێـن تـە ژی سەیدا ل ڤێ شعرێ دا ژی گـەش بـن
غـەریبـێ ڤـێ ژیـانێ بـو شـەڤا مرنـێ ژی هو مایە))[1]

ب ئەڤی ئاوایی هۆزانڤانی خزمەتا (بەهائەدین)ی و رەوشا زمانێ کوردی ل ئەوی سەردەمی پێکڤە باسکرینە.

)*(وەغەرکرنا مامۆستایی زۆربەیا گۆڤار و رۆژنامێن کوردی یێن ئـەوی سـەردەمی هینابوونـە دەنگ. ژبلی چلی یا ئەڤی خزمەتکاری چـەندین کـۆر و سمینـار لسـەر کەسـایەتی و خـەباتا ئەوی هاتنە سازدان، ئێك ژ ئـەوان کـۆران ژی یـێ (د. بـەدرخان سـندی) بوویـە کـو سـالەکێ پشتی وەغەرکرنێ هاتبوو رێکخستن، ژ بۆ وەرگرتنا پێزانینان لدۆر دەنگڤەدانا (وەغـەرکرنا صادق بەهائەدین)ی بەرێخۆبدە:

- رعد عبدالمجید یوسف، رۆشنبیر و نڤێسکار صادق بەهاءالدین ئامێدی، ل ٨١ - ٩٠.

)1(د. بەدرخان سندی، هۆزانێت من، ل١٧٥.

٣-٢- هۆزانا (عەبدولرەحمان مزوری):

٣-٢-١- ژیاننامە (عەبدولرەحمان مزوری):

(عەبدولرەحمان صالح) یێ بەرنیاس ب (عەبدولرەحمان مزوری) ل سالا (١٩٤٦)ێ ل گوندێ (ئێتوت)ێ ل باژێرێ (دهۆك)ێ ژ دایك بوویە. قۆناغێن سەرەتایی و ناڤنجی ل دهۆکێ ب دوماهیك ئینایە، ل سالا (١٩٧٠)یێ ژ پشكا جوگرافی، كولیژا پەروەردێ، زانكۆیا بەغدا دەرچوویە و پاشتر وەك مامۆستا ل پارێزگەها دهوکێ هاتییە دامەزراندن[١].

هەر ژ قۆناغێن دەستپێکێ یێن ژیانا خۆ، دەمێ ل قۆناغا سێیێ ناڤنجی پەیوەندی ب ئەدەبیاتیڤە هەبوویە، و دەست ب خواندنا بەرهەمێن - خانی و نالبەند و جەگەر خوین...هتد کریە و د هەمان دەمدا ب هۆزانڤانێن نوو یێن عەرەب مینا (محمود درويش، سميح القاسم،...هتد) کاریگەر بوویە، ب ئەڤی ئاوایی هزرا هۆزان نڤێسینێ لجەم پەیدابوویە[٢]. ل سالا (١٩٦٧)ێ دەست ب بەلاڤکرنا هۆزانێن خۆ د گۆڤار و ڕۆژنامێن وەکو (بەیان، برایەتی، هاوکاری، عیراق، نوسەری کورد، ژین، ...)دا کریە، هۆزانڤانی ل دەستپێکێ هۆزان ب کێش و سەروایێ ڤەهاندینە پاشتر بەرەڤ هۆزانا نووڤە دچیت. کو ژ سەرکێشێن هۆزانا ئازاد ل دەڤەرا بەهدینان دهێتە نیاسین. نوێنەراتیا قۆناغا دەستپێکێ ژ هۆزانا نوو دکەت، هۆزانڤانی پەیڤێن خۆمالی ژ فولکلورێ کوردی بکارهینایە، سەرەرای بکارهینانا خالبەندیێ[٣]. ل سالا (٢٠١٢)ێ بنگەهێ روناکبیرێ (گەلاوێژ) د شاژدەمین ڤیستەڤالا خۆیا ئەدەبی و ڕۆناکبیریدا ل باژێرێ سلێمانیێ، خەلاتێ سالانە یێ زێری پێشکێشی هۆزانڤانێ ناڤبری دکەت[٤]. هۆزانڤان یێ خانەنشین

---

(1) ترجمة و اعداد: بدل رفو، قصائد حب كوردية، ص١٢٧.

(2) هدى صديق احمد، بنیاتێ هونـەری د هـوزانێن عبـدالرحمن مـزوری، ماسـتەرنامە، كولیـژا ئاداب، زانكویا دهۆك، ٢٠١٣، ل ٢٨.

(3) إعداد: تحسين إبراهيم الدوسكي، المدخل لدراسة الأدب الكردي المـدوَّن باللهجـة الشـمالية،ج٢، من منشورات جمعية علماء كردستان، ١٩٩٣، ص١٣٩.

(4) ئا. چاڤدێر، گەلاوێژ عبدالرحمن مزوری ب میدالیا زێـری خـەلات دكـەت، گۆڤـارا چاڤدێر، ژ(١٢١)، دهۆك،٢٠١٢، ل١٠.

کریە، پسپۆرە ل دەزگەهێ کوردستان ژ بۆ ڤەکۆلینێن ستراتیجی ل سلێمانیێ و ئەندامێ ئەکادیمیا کوردستانێیە ل هەولێر. ژ دیوانێن ئەوی (ژ ئەڤینا چراییێن کەڤن، بغداد، ١٩٧٠) و (ل خەلکێ تەحلێ ل من شرینێ، بغداد، ١٩٨٧)[1].

٣-٢-٢- هۆزانا (چار وێنەییێن نەگرتی):

ئێك: سەردەم:

هۆزان ل (١٩٧٢/١١/٣)ێ هاتییە نڤێسین، دەربرینێ ژ هەمان سەردەم دکەت، ل ئەوی دەمی تەناهیا سیاسی ڤەگرتبوو و دوو سالێن ئازادیێ دەربازدبوون بەلێ دیارە هندەك بابەتێن دی هەبووینە وژدانا هۆزانڤانی ئێشاندیە و بووینە کەرەستێ هۆزانێ، هێشتا شینوارێن کاڤلکرنێ خۆیادبوون، و حکومەتا عیراقێ خۆ ژ ڤەرەبوکرنێ دوورکر، تشتێ خۆ لێ دکر خودان ژی پری کێماسی بوون، ئەڤە بۆ خەمساری و نە پووتەپێدانێ ڤەدگەریت. ئانکو نەدادپەروەریێ وەلات ڤەگرتبوو، دیسان کرێکار و هەژار د ستەم و بندەستیا دەرەبەگ و ئاغادا دنالین.

ل هەمان دەم مرۆڤێن چەتە و سیخۆر و خۆفرۆش، ئەوێن بەری تەناهیا وەلاتی داردەستێن رژێمێ، خۆ دکرنە کەسانێن کوردپەروەر و ڕوییێ ڕاستی ڤەدشارتن. ب ئەڤی ئاوایی خزمەت و خەباتا مرۆڤێن باش نەدهاتە بەرچاڤ و هندادبوو ئەڤە دبیتە جهێ خەمباریا هۆزانڤانی:

((ئاڤاهییێ باژێڕێ من
سەروبنە
جاددەیا وی وەکی سەڕادێ ..
کون کونە
مرۆڤێن چاك، دبن دا دچن
ئەوێن خراب
مابو چنە؟!)) [2]

دیسان هەژاری و بندەستیێ چینا نزم ڤەگرتبوو:

---

(1) هدی صدیق احمد، بنیاتێ هونەری د هوزانێن عبدالرحمن مزوری، ل٢٨.

(2) عبدالرحمن مزوری، ژ ئەڤینا چراییێن کەڤن، چاپخانە الحوادث، بەغدا، ١٩٨٠، ل ١١٥-١١٦.

((لباژێڕێ من
هەمی ڕێنجبەر
پاڵە و هەژار و قەلەندەر
دخاس و ڕویسن))[1]

دوو: ژینگەھ:

هۆزانڤانی د ئەڤێ هۆزانێدا ئاماژە ب ژینگەها سروشتی (باران، گول، ئاخ، بەر) دایە. دیسان ئاماژەدایە (ئاڤاهیێ سەروبن، جادەیێن کون کون، سەڕاد، مرۆڤ، داڤ، چیچك، رێنجبەر، پالە، هەژار، قەلەندەر، هێلین، لیس، ئاغا، بەگلەر، پاشا، کەڤل، هەستیك، بلبل، مار، کولی) کو د ژینگەها کوردستانێدا هەبوون هەبووینە. ل باژێرێ هۆزانڤانی چینا نزم د نەخۆشی و برسییێدا دژیان، جهەك نەبوو لێ بژین، ڤەرێژا مانديبوون و کارێ ئەوان بۆ دەرەبەگان دزڤری و ئەوان ئاگاهی ژ کەسی نەبوویە و ب بەرماییێن ئەوان، هەژاران ژیان بەردەوام دکرن:

((لباژێڕێ من
هەمی ڕێنجبەر
پاڵە و هەژار و قەلەندەر
دخاس و ڕویسن
دبێ ماڵ و هێلین و لیسن
ڤەڕێژا وان
خوە و بزاڤ و هێزا وان
ئاغا دخون
یان بەگلەر و پاشا دخون
تێر ببن ئەو!
بلا هەژار
کەڤل و هەستیکا ..
بالیسن))[2]

)1(عبدالرحمن مزوری، ژ ئەڤینا چراییێن کەڤن، ل١١٧.

)2(هەمان ژێدەر، ل١١٧-١١٨.

هەرچەندە سەردەمێ تەناهیێ بوویە، بەلێ ئەڤە نەبوویە ئەگەر کو کورد هەست ب ڕەوشا ئارام بکەن، ب دیتنا مە ئەڤە ڤەدگەریت بۆ نە باوەری هینانا کوردان ب رژێمێ. ژبەرکو رژێمێ پێگیریی ب سۆز و بڕیاران نەدکرن و د هەر دەلیڤەکێدا درب ل کوردان ددان. بەهارا کوردستانێ گولێن رەنگا و رەنگ و دەنگێ بلبلان دخەملت، بەلێ بەهار ب جوانیا خۆڤە ل کوردان هاتییە تێکدان:

((بازێڕێ من

بارانا وی: ترس و لەزە

ژیانا وی: ژیانا گووڵەکا تژی ،

تیك و دەرزە

بەهارا وی: گول وەرینە

شوینا گولان و بلبلان ..

مار وکولی،

دکەن خەرزە))[1]

هاتنا بارانێ و ئاڤدانا دەخل و دانی، کەیفخۆشیێ بۆ جۆتیار و هەژاران پەیدادکەت، بەلێ ئەڤ باران بوویە جهێ ترسێ ژبەرکو نزانن دێ بەرهەمی خۆن یان نە.

سێ: ڕەگەز:

هەرچەندە هەڤرکی و دووبەرەکی ژ پێخەمەت بەردەوامیا ژیانێ ل هەر سەردەم و وەلاتەکی دهێتە دیتن، ل بازێرێ هۆزانڤانی ژی ئەڤ دیاردە دهێتە دیتن شەڤ ناهێلیتن ڕۆژ بهەلیت، تاری ناهێلیت ساهی جه بگریت.

هۆزانڤان هەست ب نەئاسایا ب ڕێڤەچوونا تشتان دکەت، هەست دکەت ڕەهێن رژێمێ ناهێلیت ئازادی بنەجه بیت و ژ مایتێکرنێ ڕزگارنابیتە. هۆزانڤان دیاردکەت هەر خۆگۆریکرن بوویە ئەم گەهاندین ئەڤی ئاستی، لەوڕا داخوازا دووبارە خۆ گۆریکرنێ دکەت داکو ڕۆژەکا دی بهەلێت و ستەم ب ئێکجاری بنبڕبیت:

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١١٨- ١١٩.

((لباژێڕێ من
(شەڤێن درێژ، سپێدێ دخون)
هەورێن تاری، ساهێی دخون
داڤێن برسی، چیچکا دخون
من دڤێتن
پشتا شەڤا و تارییێ ..
باش بشکێتن
خو گوری کەم
گوری ئاخا باژێڕی کەم
چونکی برا، بمرنا من
سپێدەکا نوی،
دێ هەلێتن))(١)

پشتی دوو سالێن تەناهییێ هێشتا برینێن خەلکێ کوردستانێ سارێژ نەبووینە و وەرزێ بەهارێ ب جوانی و خۆشیا خۆڤە نەخەملیە، هۆزانڤانی (مار) ب مەرەما (دوژمنی) و (کولی) ژ بۆ دەرەبەگان بکارهینایە و کولی خەرزی دکەن و خەلایێ پەیدادکەت، د گەل هندێدا دەرەبەگ ژی ناهێلن ڤەرێژا کرێکاران بگەهیت دەستێ ئەوان، هندەك ئەڤ دەرەبەگە داردەستی رژێمێ بوونە ئەڤە ژ لایەکی، ژ لایەکێ دیڤە بندەستیا کوردان ژ لایێ رژێمێ بەردەوام دکر، داخوازیێن کوردان ب دەستوورا حکومەتا ناڤەندی جێبەجێدکرن، ئەڤ د دەمەکیدا رازیبوون بتنێ گۆتن بوو و کریار د دیار نەبوون:

((بەریکا وی: یاتژی دفنێن بلندە
دفن بلند کرن برا
گۆتن و بێ کرن برا
لنك مە فەرزە))(٢)

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١١٦- ١١٧.

(2) هەمان ژێدەر، ل١١٩.

دیارە خەم و دەردەسەری یا کوردان بووینە کو بەردەوام هەستکرینە مافێن رەوا شادنەبووینە، دیسان کوردان بخۆ دووبەرەکی د ناڤبەرا چینێن جڤاکیدا هەبووینە، هۆزانڤان داخوازا ب هەڤرا تێکۆشانێ دکەت و دا ب ئێکجاری ژ ئەڤان دوو دەردان ڕزگاربین:

((ئەرێ خەلکێ باژێڕێ من

.. خەم تێرێ من

پێدڤی یە

باسکا هەلکەین

دەرز و تیکا

برسی و ترسا پەپیکا

چارەسەر کەین

وان بەریکا

مژ و کولیان پێگڤە زویکا

تژی سەرئەم،

ئاخ و بەرکەین

ئاخ و بەرکەین))(1)

ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە پالدەرێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ دیاردبیت، ئەوژی ئەو مرۆڤایەتی بوویە یا هەست و وژدانا هۆزانڤانی هەژاندی، دیسان بەردەوام پێشێلکرنا مافێ کوردان ژ لایێ رژێمێڤە و تەناهیا کوردان ژی لژێر سانسۆرێ بوویە. هەست ب ئەڤێ چەندێ دهێتە کرن ب ڕێکا وێنەیێن (گولێن تیك و دەرز، گول وەرین، خەرزا کولیان)، سەرەرای کارکرنا کرێکار و جۆتیاران ل ناڤ دەخل و دانی و برسیاتیا ئەوان ڤەگرتی. هۆزانڤان ل هیڤیا شکاندنا پشتا شەڤ و تارییێ، هەلاتنا ڕۆژەکا نوی، هلدانا باسکا، چارەسەرکرنا تیك و دەرز و برسێ، نەهێلانا ترسێ، بن ئاخکرنا مژ و کولیا.

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١٢٠-١٢١.

٣-٣- هۆزانا (خەلیل دهۆکی):

٣-٣-١- ژیاننامە (خەلیل دهۆکی):

ناڤێ ئەوی (خەلیل محەمەد حسێن)ە، ب (خەلیل دهۆکی) دهێتە نیاسین. ل سالا (١٩٥١)ێ ل باژێرێ (دهۆك)ێ ژ دایك بوویە. ل سالا (١٩٧٠)یێ دەمێ ل قۆناغا سیێ ناڤنجی دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ کریە[1]. د هۆزانێن خۆدا دەربرین ژ ئێش و ئازارێن مللەتی کرینە و هۆزانێن ئەوی دەنگێ دۆزێ، خەمهەلگرێ خەم و خەیالێن دۆزا کورد بووینە[2]. ل سالا (١٩٧٤)ێ د گەهیتە شۆرەشێ و دچیتە دەڤەرا (سەرسنکێ) و د رادیۆیا شۆرەشێدا کاردکەت. ئانکو نە بتنێ ب نڤیسین، بەلکو وەك پێشمەرگە ژی خزمەتا مللەتێ خۆ کرییە. بەلێ ل سالێن هەشتیێ ژ نەچاری بەرەڤ دەرڤەیی وەلاتی کۆچبەر دبیت وەکی ئەو دبێژیت: (ئەم پێشمەرگە بووین شەڕ و ئەنفال ب سەرمەدا هاتن و ئەم نەچارکرین بچین نەك ب حەز و پلان بوو، ئەو بوو مە خۆ گەهاندە سویدێ)[3]. ل سالا (٢٠٠٣)ێ ڤەگەریایە وەلاتی و ل وەزارەتا ڕەوشەنبیری شارەزابوویە، لێ ژبەر هندەك نەخۆشیان ژ نەچاری جارەکا دی ڤەگەریایە سویدێ[4].

(خەلیل دهۆکی) وەکو هۆزانڤانێن هەڤدەمێ خۆ، ژبەر دلسۆزی و گیانێ کوردینیێ کاودانێن هەیی رەدکرن و نەمری و سەربەرزی بۆ پێشمەرگەیی و پارێزەرێن کوردستانێ دزڤراند. ب هەموو شیان و هزرا خۆ هەولدایە گەنجێن کوردان هانبدەت بۆ بەرەڤانیکرن ژ کوردستانێ و خۆنەدانا دەستێن دوژمنان[5]. هەروەسا دبێژیت: ((ژبەرکو ئەز ل کوردستانا باشور ژ دایك بویمە، هەر ژ دەمێ

---

(1) هەڤپەیڤین لگەل (خەلیل دهۆکی)، سێ شەمب، دەمـژمێر ٥:٠٠ هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٦/١٦. (ب ڕێکا ئەنتەرنێتێ).

(2) بەشیر مزوری، هەڤپەیڤین ل گەل خەلیل دهۆکی، گۆڤاری رامان، ژ(٦٦)، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٧١.

(3) هەمان ژێدەر، ل ٧٨.

(4) هەڤپەیڤین لگەل (خەلیل دهۆکی).

(5) ئەمین عەبدولقادر، تێکست دناڤبەرا گۆتارا رەخنەیی و رێبازێن ئەدەبی دا، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك ، ٢٠٠٨، ل٧٦.

ئەز زارۆك ئەڤ وەلات د شەریدا بوویە، دەردەسەریەك نەما بگرە ژ - ئاستەنگ، کوشتن، سۆتن، وێرانکرن، دەربەدەری... هتد - مە نەدیتی، ژبەرکو ئەوان کاوداناندا دژیاین و کارتێکرن لسەر دەروونی من کرینە و د بەرهەمێن مندا ڕەنگڤەدایە))[١].

ناڤبری بوویە ئەندامێ ئێکەتیا نڤێسەرێن کورد، سەرنڤێسەریا گۆڤارێن (بەربانگ) و (نووبوون) کریە، چەند سالان سەرۆکێ کۆمەلا نڤیسکارێن کورد ل سویدێ بوویە، ئەندامێ ئێکەتیا نڤێسەرێن سویدێیە، ئەندامێ سەندیکا ڕۆژنامەڤانێن کوردستانێیە، خەلاتێ زێرین یێ ئەدەبیاتا کوردی، ژ ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد وەرگرتییە[٢]. هۆزانڤان یێ بەردەوامە لسەر هۆزان نڤێسینێ، ناڤبری ژبلی هۆزانێ، گۆتار و لێکولین و کورتە چیروك ژی هەنە، دیسان کارێ وەرگێڕانێ دکەت، بەرهەمێن ئەوی یێن چاپکری ئەڤەنە[٣]:

- تە چ ڤیا و من نە ئانی (هۆزان)، کوردستان، ١٩٨٢.
- فەرهەنگ ل سەر نڤیسین و وەرگەڕاندنا چیروکێن کوردێن باکور ژ تیپێن لاتینی بۆ یێن عەرەبی، کوردستان،١٩٨٣.
- ئوسمان سەبری.. هەلبەستڤان و شورەشگێر، کوردستان، ١٩٨٣.
- گازیەك ژ جەرگێ ئاسیا (هۆزان)، سوێد، ١٩٨٩.
- من دگوت و تە ڤەدگێڕا (هۆزان)، سوێد، ١٩٩٠.
- ڕاگرتن (دیوانا هەلبەستان ب سویدی و کوردی)، سوێد، ١٩٩٠.
- هەلبەستا هەڤچەرخ یا کوردی، ب١، ئەنتولوژیا، سوێد، ١٩٩٢. ب٢، ١٩٩٤. ب٣، ١٩٩٥.
- ئەنتولوژیا چیروکا نوی یا کرمانجێن باشور، سوێد، ١٩٩٥.
- مرۆڤ و وەلات .. د هەلبەستێن (ڕەفیق سابیری) دا، سوێد، ١٩٩٦.

---

(1) بەشیر مزوری، هەڤپەیڤین ل گەل خەلیل دهۆکی، ل٧٤.

(2) هەڤپەیڤین لگەل (خەلیل دهۆکی).

(3) محەمەد عەبدوللا و ئیسماعیل بادی، هەڤپەیڤین ل گەل هۆزانڤانێ دوور ژ وەلات خەلیل دهۆکی، گۆڤارا پەیف، ژ(٢١)، دهۆك، پایزا ٢٠٠١، ل٢٨.

- پەیڤ و تابلو دئاخڤن، سوێد، ١٩٩٧.
- هەلبەستڤانێ تەپەسەر و هەژاران (لەتیف هەلمەت)، سوێد، ١٩٩٨.
- قەرتەلێ ژ بلنداهیێ دترسیا، لارسی کیلینتیک، و. ژ سویدی، سوێد، ٢٠٠١.
- لێوپولد لارس گرینتینك (چیروك ژ بۆ زارۆکان)، و. ژ سوێدی، سوێد، ٢٠٠١.
- دوو پاتولێن بەفرێ (چیرۆك بۆ زارۆکان)، سوێد، ٢٠٠١.

دیسان ژی[1]:

- مەرەڤا ل سەر زەرافێ (چیرۆك بۆ زارۆکان)، ئنگەگرد و سڤەن زەترلون، و. ژ سویدی، سوید، ٢٠٠١.
- مەرەڤا ل سەر فیلی (چیرۆك بۆ زارۆکان)، و. ژ سویدی، ٢٠٠١.
- دکتۆرێن سۆن فەت ئالان (چیرۆك بۆ زارۆکان)، ماتز رەحنمان، و. ژ سویدی، ٢٠٠١.
- هەلبەستا هەڤچەرخ یا کوردی، چ. داویێ، ئامەد، ٢٠٠٧.
- مەم و زین یا کو مەلا مەحمودێ بایەزیدی وەك چیرۆك ل سالا ١٨٥٦ێ دە نڤیسی. ژ تیپێن عەرەبی ڤەگوهاستیە لاتینی، ئامەد، ٢٠٠٧.
- چەند ستێرێن گەش ل ئەسمانا هەلبەستا نوو یا کوردی دە، دهۆك، ٢٠٠٨.
- قەفتەکا گولان ژباخچێ پەیڤ و داهێنانا کوردی، هەولێر، ٢٠١٠.
- هەژارنۆ (هەلبەست)، دیاربەکر، ٢٠١١.
- ئەنتولوژیا چیروکێن باشور (ب ڕەنگەکێ بەرفرەهتر)، ئیستەنبول، ٢٠١١.
- ئەنتولوژیا هەلبەستا نوو یا کرمانجێن باشور(ب رەنگەکێ بەرفرەهتر)، ئیستەنبول، ٢٠١٣.

(1) هەڤپەیڤین لگەل (خەلیل دهۆکی).

٢-٣-٢- هۆزانا (گازیەك ژ جەرگێ ئاسیا):

ئێك- سەردەم:

هۆزان ل سالا (١٩٧٤)ێ هاتییە نڤێسین، هۆزانڤان باس ل شکەستنا شۆرەشا ئەیلولێ دکەت. ئەو شۆرەشا خەم و رەشبینی و هەژاری و دەربەدەری و بێ ئومێدی... پەیداکری. ژ لایەکیڤە ژبەر چوارده سالێن شۆرەشا پری خەبات و تێکۆشان، ژ لایەکێ دیڤە ژبەر ئازادیا چوار سالێن رێککەفتناما (١١ی ئادارا ١٩٧٠)یێ ل سەرتانسەری کوردستانێ پەیداکری، کو د ئەڤی ماوەییدا (٧٠-٧٤)ێ زۆر ژ لایەنێن ژیانێ (رەوشەنبیری، سیاسی، ئابوری، ...هتد) پێشڤەچوون و وەرار بخۆڤە دیت. ژ نشکێڤە ئەڤ رەوش بۆ رەوشەکا پری خوێناوی و دلتەزین هاتە گوهۆرین. ژبەر ئەڤان دوو لایەنان ئەڤ سەردەم، ژ سەردەمێن نەخۆش د مێژوویا گەلێ کوردا دهاتە هژمارتن، ژبەرکو شۆرەشا ئەیلولێ گوهۆرین ل جڤاکێ کوردی چێکرن، داخوازا مافێن رەوایێن مللەتێ کورد دکر، ژ لایێ رەوشەنبیریڤە چەند گۆڤار و رۆژنامە دەرکەڤتن. هەر ژبەر هندێ ناڤچوونا شۆرەشێ نە بتنێ بوو ئەگەرێ خەمگینیا سەرکردە و پێشمەرگێن شۆرەشێ، بەلکو کەسەرەك بوو ژ بۆ دلسۆزێن کورد ئەوێن ب درێژاهیا مێژوویێ ب دل و گیان خەباتا کوردینیێ دکرن.

هۆزانڤان خودان هەلویستەکێ جوامێرانە بوویە بەرامبەر بوویەرێن ژیانێ، ژیانا خۆ دایە لگەل گەلێ خۆ و پێنووس بۆ چاڤێن دوژمنی تیژ کریە و لگەل پێشمەرگەیی خەباتکریە. ئەو ئازار و خەمۆکیا ئەڤێ سالێ هەیی، کارتێکرن ل هەر کەسی ب هەست کریە، ژبەرکو هۆزانڤانی ژ مرۆڤی ئاسایی هەستیارترە هەر زوو ئەڤ کۆڤان هۆزانا ئەوی ڤەگرتیە:

((هو براینو!!
رێڤینگین ئەم هەر بێ چرا ؟!
ئەرێ چرا؟!))[1]

---

(1) خەلیل دهۆکی، تە چ دڤیا و من نەئانی، دار الحریة، بغداد، ١٩٨٢، ل ٢٩.

هۆزانڤان دیاردکەت کو ئەم رێڤینگێن رێکا ئازادیێنە. دیسان ئاماژێ ب بەخت ڕەشیا کوردان دکەت، شەڤ بخۆ یا ڕەشە و هۆزانڤانی لگەل ڕەشاتیێ، تاریاتی ژی ئێخستیە د گەلدا، ئەڤ چەندە تەنگاڤیا مللەت و هۆزانڤانی د کاودانێ تێدا دیاردکەت و پاشتر هۆزانڤان بێ کەسیا مللەتی دیاردکەت. ل ئەوی دەمی هەڤرکێن جیهانی لسەر لێدانا شۆرەشێ د ڕێککەفتی بوون، ئەمریکا لایەنگر و هەڤپەیمانا ئیرانێ بوو، سۆڤیەت و هندەك ژ وەلاتێن دی ژی خودان ڕۆل و هاریکار بوون. کو د ئەڤێ کاودانیدا چ مللەتەکی ئاگاهی ژ مە نەبوویە، جیهان دوژمنێ شۆرەشێ بوو:

((لنیڤا شەڤا ڕەش و تاری
نە هەڤال و هوگر هەنە
هەلگرن هاری مە باری))(1)

<u>دوو- ژینگەه:</u>

هۆزانڤانی باس ل (چیچك، پوڕ، چالێ، کور، کەڤوك، نزار، ماسی، رویبار، کەو، ماهین، گول، تڤەنگ، ڕەخت) کریە کو د ژینگەها کوردستانێدا هەبوون هەبوویە. ژبەر بارێ نەئاسایی و ژبەرکو هەر بزاڤ و لڤین و ئاخڤتنەکا گومان دهینا مەیدانێ؛ ل سەرا ئەوێ د کەڤتنە ڕەوشێن گەلەك خرابدا و هند جاران هند ئەوان ددیت یێن د ئەڤێ ڕەوشا ئالۆزدا، ژ بۆ هندێ هۆزانڤان ئاماژە ب (تورِ و داڤ) کریە، ئەڤە هەگەر بتنێ ئەو کورد بیت، ئانکو ئەڤە بۆ مرۆڤێن ئاسایی، بەلێ ژ بۆ هەر کوردپەروەرەك و پێشمەرگەیەکێ د ناڤ شۆرەش و ڕێکخستنێن نهێنیدا خرابتر بو، بەلێ ئەڤە نەبوویە ئەگەرێ ڕاوەستیانا خەباتێ:

((لێ براینو
هەر چەند کەلەك دار بەلاڤە و
رویبارەك پڕ تورِو داڤە
لێ مە خەبات و بزاڤە))(2)

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٢٩.

(2) هەمان ژێدەر، ل٣٠.

هۆزانڤان باس ل دیاردەکا ب ژان دکەت یاکو ئەوی چ جاران نەدیتی و د مێژوویا کوردانـدا نەبهیستی ئەوژی ئاوارەبوونا پێشمەرگان و چۆلکرنا سەنگەران بوویە، کو (کوتر) ب مەرەما (پێشمەرگەیی) بکارهینایە، ژبەرکو ئاشتیێ دخوازیت و (هێلین) ب مەرەما (سەنگەر)ی بکارهینایە:

((ما دبیتن
کوترکێت مە مشەخت ببن ..
هێلینا بهێلن و دەرببن..))(1)

هۆزانڤان داخوازا ڤەگەریانا پێشمەرگەیی دکەت و دڤێت بهێن و ببینن کا چاوان زارۆك و پیر ژ بێ ئاڤی و برسێ و ترسێ... دا مرینە، و کەسەك نەبوویە خۆ ل کەلەخێ ئەوان بکەت خودان یان بن ئاخ بکەت و ڤەشێرن. ژبەر ئەڤێ مانا سەر ئەرد هۆزانڤانی ژ بۆ گەنیاتیێ (رزین) بکارهینایە، یان ڕەنگە ژبەر ئەوێ خۆ ڤەشارتنا ل چال و کۆراندا و ژ بێ مەفەریا ئەوان و تەنگاڤیا حالێ ئەو تێدا هۆزانڤانی (رزین) بکارهینا بیت:

((وەرن ئیروکە ببینن
کەلەخێت چیچك و پوڕا
لچالێ و کورا
ئیرۆ رزین ..
کەڤوکێت مە لهەمی نزارا فڕفچین..
ماسی هاتنە داعیران و یان خەندڤین..))(2)

سێ- ڕەگەز:

هەر ژ زارۆکینییێدا هەستا کوردایەتیێ د دلێ ئەویدا ئازریە ئەڤە دزڤریت بۆ ڤوتابخانا ئێکێ دایکا ئەوی، هەروەکو ئەو بخۆ دبێژیت: ((دایکا من هەموو شەڤان ئەم ل دەردۆرێن خۆ د جەماندین و ب دەنگێ خۆ یێ مەلول و پڕی ئەڤین و دلینی ستران ژ مەڕا دلۆراندن، گەلەك چیروك ژ مەڕا دگوتن، کو د ئەڤی واریدا

(1) هەمان ژێدەر، ل٢٩.

(2) هەمان ژێدەر، ل٢٩- ٣٠.

گەنجینەکا پر زەنگین بوو، ڤێجا کارتێکرنا زۆر لن کریە، ژبەر هندێ دکارم بێژم ئەوێ عەشقا ئەدەبیات و ڕەوشەنبیریا کوردی ئێخستیە د دلێ مندا))[1] پالدەرێ نڤێسینا هۆزانێ لجەم (خەلیل دهۆکی) دایکا ئەوی بوویە.

پالدەرێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ ژی شکەستنا شۆرەشێ بوویە، ژبەرکو ئەگەر شۆرەش ب ئەڤی ئاوایی ب دوماهیك نەهاتبا هۆزانڤان خەمبار نەدبوو و ئەڤ هۆزان نەڤەدهاند. هەژێ گوتنێیە ڕاستە شۆرەش شکەست و ب ڕاستی ژی خۆرادەستکرنا پێشمەرگەیی هەبوو، زێدەباری ئاوارەبوونا هژمارەکا پێشمەرگان، بەلێ هەر پێشمەرگە ل سەنگەران هەبوون و خەباتدکرن و هیڤیەك د دلێ ئەواندا بجە ببو کو جارەك دی دێ شورەش دەستپێکەت و ئازادی بنەجە بیت، دیسان ئەو خەباتا بووری دی گەشاتیێ بینیت و ئەڤە نەدوماهیە ب ئەڤی ئاوایی ناشکێت:

((چنکۆ گەلۆ!!
کەویێت مە هەر یێ دڤەبن ..
ماهینێت مە هەمی سحارا دشهن ..
گولێت مە چاندین نامرن
هەر دکەهن ..))[2]

سەرەرای وێرانیا د وەلاتێ هۆزانڤانیدا روودا، بەلێ بێهیڤیاتیێ نەگرتیە و باوەری ب گەشاتیێ و ئازادیێ هەبوویە، و ئەڤە نە بتنێ ل کوردستانا باشور، بەلکو دێ هەر چوار پارچێن کوردستانا (باشور، باکور، ڕۆژهەلات و ڕۆژئاڤا) ئازادی بنەجە بیت:

((باور بکەن..
دێ روژەك ئێت
هەر چار ڤولاچێت دلێ مە
گەش بن .. ڤەبن ..))[3]

---

(1) بەشیر مزوری، هەڤپەیڤین ل گەل خەلیل دهۆکی، ل٧١.

(2) خەلیل دهۆکی، تە چ دڤیا و من نەئانی، ل٣٠.

(3) هەمان ژێدەر، ل٣٠-٣١.

دیسان دیاردکەت خوینا شەهیدێن شۆرەشێ ب هەروە ناچن و نابیتە ئەگەر کو کورد دەست ژ خەباتێ بەردەن، بەرۆڤاژی ژبەرکو کارەکێ شەرەفمەندانە و پیرۆزە؛ دێ بەردەوام کورد قەستا ناڤ ڕێزین پێشمەرگەیی کەن و ب تەڤەنگ و ڕەختا بەژنا خۆ پێچن، کو ئەڤ ڕێکە جهێ شانازی و سەربلندیا هەر کوردەکییە:

((وە دیارە تەڤ دوژمنا نە لبیرە

یێ کو ئەڤرو شەهید بیت

گۆری ئاخا پیروز دبیت

بسەرفەرازی .. بشانازی ..

گەنجەکێ دی

بتڤەنگ و ڕەختا ڕادبیت))[1]

دەست بەرنەدان و خەباتا بەردەواما کوردان د مێژوویێدا بوویە تایبەتمەندیەکا کوردان، ژبەرکو باوەری ب خەباتا خۆ یا هەیی، د ئەوێ باوەرێدا بوونە کو دێ ڕۆژەك هێت و بێهنا ئازادیێ هەلکێشن:

((چنکو براینو!! ئەو بێهنا

پاشەروژەکا گەش و نوی

دهەلکێشیت...

دهەلکێشیت ...))[2]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣١.

(2) هەمان ژێدەر، ل٣١.

٤-٣- هۆزانا (فەیسەل مستەفا):

٣-٤-١- ژیاننامە (فەیسەل مستەفا):

(فەیسەل مستەفا حاجی) ل سالا(١٩٤٦)ێ ل (ئامێدی)ێ ژ دایك بوویە. ل سالا(١٩٦٩)ێ ژ كولیژا زمانان/ پشكا زمانێ كوردی ل بەغدا دەردچیت. ل سالێن شێستان دەست نڤێسینێ كریە، ل سالا (١٩٦٩)ێ ل پەروەردا هەولێرێ وەك مامۆستا هاتییە دامەزراندن، ل سالا (١٩٧١- ١٩٧٦)ێ وەك مامۆستا ل پەیمانگەها ئامادەكرنا مامۆستایان وانە گۆتینە[1].

ناڤبری گرنگیدایە زمانێ كوردی و دانانا مەنهەجێن خواندنێ و كوردیكرنا مەنهەجێن ل قوتابخانێن كوردی نەیی. بۆ هندێ تاكو قوتابیێن كورد ب كوردی هزربكەن و بخوینن ((ل سالا ١٩٧١ێ مە پرۆگرامێ نەهێشتنا خواندەواریێ ژ زمانێ عەرەبی وەرگێرا سەر زمانێ كوردی. ژبەر ئەڤێ چەندێ هۆژداریەك ژ وەزارەتا پەروەردێ ل بەغدا بۆ مە هات! لێ پێڤە نەچووین، ل هەمان سال مە بەرنامەكێ دوور و درێژ و تێروتەسەل دەربارەی مێژوویا كوردی، ئەدەب و رێزمانا كوردی دانا و لسەر قۆناغێن سەرەتایی و ناڤنجی و ئامادەیی بەلاڤكر. هەروەسا پەرتووكا زمان و ئەدەبێ كوردی بۆ پۆلا دوویێ ناڤنجی دانا و بۆ ماوێ سێ سالان ل هەموو كوردستانێ دهاتە خواندن))[2]. ل سالا(١٩٧٦)ێ ل ڕۆژناما (هاوكاری) سەر ب دەزگەهێ بەلاڤكرن و ڕەوشەنبیریا كوردیڤە بوو وەك وەرگێر و دەرهێنەر كاركریە، ل هەمان سال وەك رێڤەبەرێ قوتابخانێ كاركریە. ل سالا(١٩٩١)ێ ل رێڤەبەریا گشتی یا پەروەردا هەولێر ل پشكا ئەزموونا كاركریە و بۆ ماوێ (١٨) سالان ل وێدەر مایە[3]. پشتی سەرهلدانێ لسەر خەبات و پارازتنا زمانێ كوردی و پۆختەكرنا پرۆگرامێن خواندنێ بەردەوام بوو ((ئەز ژ ئەوان كەسان بووم یێن كو مە پرۆگرامێ پەرتووكێن مێژوو، پەروەردەی نیشتمانی، زمانێ كوردی و

---

(1) چاڤپێكەفتن لگەل (فەیسەل مستەفا)، مالا ئەوی، هەولێر، شەمبوو، دەمژمێر (٤:١٥) پشتی نیڤرۆ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٧/٢٥.

(2) ئا. پەیف، دیدارەك د گەل فەیسەل مستەفا، گۆڤارا پەیف، ژ(٥٥)، دهۆك، ٢٠١١، ل٦٩.

(3) چاڤپێكەفتن لگەل (فەیسەل مستەفا).

عەرەبی... ژ بابەتێن بەعسیکرنێ پۆختە و پاقژکرین. هندەك بابەتێن هەڤبەند ب سەرهدان و کلتۆرێ کوردی و دۆزا کوردستانێ دانانە ل جهێ بابەتێن ئادەکری. ژبەر نەبوونا ئامیرێن چاپێ من لگەل هندەك هەڤالێن دی ئەو پەرتووك هەموو ب دەستی نڤێسین و ب رونیۆ یێ کۆپیکرن. پەرتووکێن کیمیا و بیرکاری بەر من کەڤتن، هەموو فیگەرێن تێدا ژی من ب دەستێ خۆ نیگارکرن))[1] ل سالا (٢٠٠٩)ێ ب نازناڤێ (شارەزا) خانەنشین بوویە، نهۆ وەك (تۆمارکەرێ گشتی)ل زانکۆیا حەیات بۆ زانست و تەکنۆلوژیا (کو زانکویەکا ئەهلی یە) کاردکەت[2]. خودانێ هەردوو دیوانێن (ئەڤین، ١٩٧٨. ستران، ٢٠٠٨)ە. ناڤبری پشکداری د نڤێسین و کوردیکرنا چەند پەرتووکێن مەنهەجیدا کریە[*].

٣-٤-٢- هۆزانا (پەزکۆ بنڤ):

<u>ئێك: سەردەم</u>

هۆزان ل سەردەمێ شکەستنا ئەیلۆلێ هاتییە نڤێسین و دەربرینێ ژ بێهیڤیاتی و هۆڤایەتی و مالوێرانی و دەربەدەریا هەمان سەردەم دکەت.

ژبەر تێکچوونا ڕەوشا (سیاسی، ئابووری، جڤاکی، ڕەوشەنبیری) و دەنگێ ڤێرین و نالینان، کێمبوونا پێشمەرگان ل سەنگەران، دانانا چەکی و کێمیا هێزا بەرەڤانیێ، سەرەرای ئەڤێ چەندێ چ مللەتەکی خۆ ل مللەتێ کورد نەکرە خودان، هۆزانڤانی ژی هەست ب رەشبینیا بزاڤێ کریە، نەلڤی و نڤاندن ژ هەر تشتی باشتر دیتیە، تڤەنگ بارەکێ گران بوویە ژبەرکو هەرکەسەکێ تڤەنگ ب ملی با، یان ب نهێنی ژی فیشەکەك ل مال هلگرتبا کوشتن دەرئەنجام بوویە:

((((بنڤ پەزکۆ، بنڤ، بنڤ))

نڤەکا گرانا بێ لڤ)) [3]

---

(1) ئا. پەیڤ، دیدارەك د گەل فەیسەل مستەفا، ل٦٩-٧٠.

(2) چاڤپێکەفتن لگەل (فەیسەل مستەفا).

)*(بۆ وەرگرتنا پێزانینان لسەر خەباتا ناڤبری د ئەڤی بیاڤیدا، بەرێخۆبدە:

- ئا. پەیڤ، دیدارەك د گەل فەیسەل مستەفا، ل٦٩-٧٠.

(3) فیصل مصطفى، ئەڤین، دار الحرية، بغداد، ١٩٧٨، ل ٢٩.

شکەستنا شۆرەشێ (سۆتنا گوندان، برنا میراتی، سۆتنا دەخل و دانی) پەیداکر، ئەڤە ژبلی هندێ کو رەز و بستانێن خەلکی، رژێمێ بەرهەمێ کەد و زەحمەتا ئەوان بخۆ بر و لسەر جاشێن خۆ دابەشدکر و یا مایی ژی ئاگر دبەردانێ. ژبەرکو ژیارا خەلکێ کوردستانێ لسەر دەخل و دانی بوویە و ب ئەڤێ کریارێ برسیاتی پەیدابوو، نانێ ب زۆری ژی پەیدادبوو بێ تام دبوو و د بەر خەلکیدا نەدچوو خوار:

((((بێهنا نانێ سووتی یادهێت!

بێهنا گرارا بۆسوی یادهێت!)))) [1]

رژێما بەعس ژ رژێمێن هۆڤێن جیهانێ دهێتە نیاسین نەخاسم د دەرحەقا مللەتێ کوردا، ئێك ژ ئەڤان کریارێن هۆڤانە سۆرکرن و گەرمکرنا شیشان بوویە و د لەشێ مرۆڤانڕا دکرن، ئەڤ کریار بەردەوام دبوو هەتا ب زۆری تشتێ رژێمێ دڤیان کوردان دگۆت، گەلەك جاران ب تۆمەتا ڕێکخستنێن نهێنی دهاتنە ئەشکەنجەدان، یان زۆری لێ دکرن تاکو ئاماژێ ب جهەکی یان ڕێکخستنەکێ یان کەسەکی بدەت، دەرئەنجام سۆتنا لەشی بوو. هندەك جاران چاڤ، دەست، لنگ هەلدبژارتن و داخدکرن تاکو ببن عیبرەت و ل بەرچاڤان بن. ئەڤە ژبلی کاهرەبکرن و قوتانێ ب کەرەستێن جۆراوجۆر تاکو هەستی ل ئەوان دشکاندن، ئەڤێ چەندێ قێژی و گری و هاوارێن جەرگبڕ پەیدادکرن:

((دەنگێ داخکرنا گۆشتی یە

دەنگێ شکاندنا هەستی یە

گری و زیرڕێنا بەرخایە

هسوینا تیژە چەرخایە

پەزکۆ بنف..

نەلف، بنف..)) [2]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٢٩.

(2) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

دوو: ژینگەهـ:

هۆزانڤانی مفا ژ ژینگەها سروشتی وەرگرتیە وەکو (تەراش، بەڕوو، بەلگێن مازویا، چلو، جەهـ و خوَی، ئاڤ و گیا). دەربارەی ژینگەها سیاسی ئاماژە ب (سوتنا تەر و هشکی، تالانکرن، وێرانکرن، دەربەدەری، پەل و خوَلی) دایە.

دیسان ئاماژە ب ئەڤان وێنەیان دایە کو د ژینگەها کوردستنانێدا هەبوون هەبوویە (نانێ سوتی، گرارا بوَسوی، داخکرنا کوشتی، شکاندنا هەستی، برسێتی، گری و نالینا بەرخان، مرن، بێ سەمیانی، کوشتن).

سێ: ڕەگەز:

هۆزانڤانی د ئەڤێ هۆزانێدا ئاماژە ب پێشێلکرنا مافێ کوردان لسەر ئاخا کوردستانێ دایە، تالانکرن و برنا مال و ملکێ کوردان بوَ گەلەگ جاران، پارچەبوون و داگیرکرنا کوردستانێ و نەهێلانا ئەوان کو ب تەناهی بژین. ژ تایبەتمەندیا کوردان هەردەم کەسێن سڤێل و بێ گونەهـ دبوونە قوربانی کریارێن هوَڤانە، دوژمنی جوداهی د ناڤبەرا کەساندا نەدکرن، پەیوەندی ب شوَرەشێ هەبان یان نە دهاتنە گرتن و زیندانانێدا درزین، سەرەرای کوشتنا بەردەوام، کەسکاتی، هشکاتی، مال و ئاقار... ئاخا کوردستانێ پێکڤە دکرنە ئارمانجا خرابکرنێ:

((ئاگرێ دهەفشی کەڤتی یە

تەڕ و هشك تێکدا سووتی یە

گەها بوَ تەژی گرتی یە))[1]

پاشتر وێنەیێ ئەڤێ خرابکرنێ کت کت دیاردکەت دەمێ خەلك دەربەدەردکرن و مال تالان دکرن، یێن دیتر دسوَتن و سەروبن دکرن تاکو چ مفایەك تێدا نەمینت و ژیان لێ دەستپێنەکەتڤە. هەر کەس ب جهـ و وارەکی دچوون، ڤەقەتیان چێبوو، ئەڤێ ژی ڕێ ل هەمبەر زەحمەت کوَمبوون و

---

(1) هەمان ژێدەر، ل ٢٩.

خرڤەبوونان ڤەكر و سەنگەر نەدهاتنە دەستنیشانكرن ب ئەڤی ئاوایی بەرەڤانی ژی لاوازدبوو. هۆزانڤانی ڤیایە دیاربكەت كو مرنێ هەر جه گرتبوو، مللەت د كۆپیتكا قوربانیدانێ بوویە:

((نێ تالانە

نێ وێرانە

ڤەبریانە

نە كۆتانە

نە مەخەلە

مرنە پەلە

خۆلیا كەلە)) (1)

هژمارا گرتی و كوشتیا پرانیا ئەوان زەلام بوون، ئەڤێ ژی بارەكێ گران لسەر خێزانێ دسەپاند، بێ سەمیانیێ زۆرینا خێزانێن كوردان ڤەگرتبوو، ب ئەڤی ئاوایی پەیداكرنا نانی ب زەحمەت دكەڤت. د ئەڤی كاودانێ دژواردا كورد دزانن مافێ ئەوانە وەك مرۆڤ لسەر ئاخ و ب نانێ خۆ بژین، بەلێ كوردان پرسیارا ئەڤان هەمووییێ نەدكر، خەمێن ئەوان پێشمەرگە بوون، ژبەر ئازاردانێن هۆڤانە:

((بێ خودانی

بێ شڤانی

زك برسی یێ هەرسێ دانی

خۆ ژبیرڤەكە

تۆ پسیارا مافی نەكە

هەرچەند: مافێ تە گەلەكە.

هەر كوڤانداری بێری بە

هەر ژڤانداری كێری بە

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٠.

یێ دۆشتنێ

ڤەکوشتنێ

یێ گرۆنێ

سەر نشیڤ هەلاویستنێ)) [1]

هۆزانڤانی وێنێن سەردەمیانە وێنەکرینە بێی کو ئاماژێ ب ڕابووری و داهاتی بدەت، ل هەرگاڤ و جهەکی ل هیڤیا مرنێ بوویە، هزرکریە چ کەس ژ کریارێن دوژمنی ڕزگارنابت، ئەڤ بێهیڤیاتی گەهشتیە ئاستێ بلند هەتا هۆزانڤانی هەست کری ئێدی کوردستان نامینیت، یان دڤێت هاریکاریا دوژمنی بکەین یان خوینێ بۆ برێژین و ببین داردەستێ ئەوان، یان ئەو مە بکوژن، یان ژی مە تەنگاڤ بکەن کو ئەم خۆ بخۆ بڕیارا نەهێلان و کوشتنا خۆ بدەین:

((بێخە دلی کەلاگری

هەر دێ مری

دیارە نابیتن((تو)) بژی !

خودان دژی

وا دڤێت خوینا سۆر بۆ بڕژی!

تە بکوژن، ئان تو خۆ بکوژی!)) [2]

ژبەر دەولەمەندی و خێر و بەرەکەتا ئاخا کوردستانێ، دوژمنان تەمایی لێ هەبوویە بەلگە ژی مێژوویا پارچەبوونا کوردستانێیە، ئاخا کوردستانێ بەرهەڤ و پیتە بۆ چاندنێ، ئاووهەوا هاریکار و گونجاییە ژ بۆ گەشەکرنێ و پری ئاڤ و رویبارە بۆ ئاڤدانێ. بەلێ دوژمنی چ خۆشیەك تێدا نەهێلایە، ڤیایە بەردەوام د خەودا بین و بێ بزاڤ و چالاکی و بەرهەڤانی بین و ئەوژی بهێن و مە داگیربکەن، ئەم د نڤاندین و ب سەردادبرین:

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٠-٣١.

(2) هەمان ژێدەر، ل٣١.

((گەلەك چاڤێ ل وێ تەڕاشێ
وێ بەڕوی یێ
بەلگ مازوی یێ
ئەوی چلوی
ئەوی زلی
جەهـ و خوێ یا
ئاڤ و گیایا
کو پێ دڤەژی
بنڤ، نەلڤ ..
نەلڤ بنڤ .)) (1)

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٢.

٣-٥- هۆزانا (موئەیەد تەیب):

٣-٥-١- ژیاننامە (موئەیەد تەیب):

(موئەیەد تەیب ئەحمەد) ل (١٩٥٧/٣/٢٩)یٚ ل باژێریٚ (دهۆك)یٚ ژ دایك بوویە. قۆناغا سەرەتایی و ناڤنجی، هەتا پێنجیٚ ئامادەیی ل دهۆکیٚ ب دوماهیك هینایە، شەشیٚ ئامادەیی (بەشیٚ ئەدەبی) ل قوتابخانا (أعدادية الأخوة) ل هەولێریٚ خواندیە و ل سالێن (١٩٧٧- ١٩٧٨) ل کولیژا یاسا و رامیاری ل زانکۆیا بەغدا هاتییە وەرگرتن[١].

ل سالا (١٩٧٥)یٚ دەست ب نڤێسینا هۆزانیٚ کریە و ب کێش و سەروایێ دەستپێکریە، ژبەرکو وەکو ئەو دبێژیت: ((ل قوتابخانیٚ ئەم وەسا هاتبوونە فێرکرن دڤێت هۆزان لدویڤ کێش و سەروایێ بیت. پاشتر من دیت کو ئەڤە دبیتە رێگر د گەهاندنا مەبەستێدا و بەرەڤ هۆزانا ئازادڤە هاتم. هەگەر ل هندەك جهان سەروا بکەڤیتە د ناڤدا ئەو ب شێوەکیٚ سروشتی یا هاتی))[٢]. هۆزانێن ئەوی هۆزانێن بەرگریێ بوونە و دیدەڤانن لسەر بوویەرێن کورد تێدا دەربازبووین. بوویەرێن نەتەوەیی بووینە هێڤێنیٚ هۆزانێن ئەوی. ئەو هۆزانێن ل بەغدا دهاتن نڤێسین پری هێما بوونە ئەوژی ژبەر سانسۆریٚ. ژ پێشەنگێن هۆزانا نوو یا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان دهێتە هژمارتن و هۆزانێن ئەوی بۆ زمانێن (عەرەبی، فارسی، سوێدی، ئینگلیزی و فەرەنسی) هاتینە وەرگێران[٣].

هۆزانڤان ژ کەسێن کوردپەروەرێن خودان هەلویست دهێتە هژمارتن، هەلبەت ل ناڤ رژێمیٚ سەر بۆ چ کەسان نەچەماندیە و تشتیٚ ڤیایی یێ گۆتی هەر ژبەر ئەڤان ئەگەران بوویە هۆزانڤانێن سالێن حەفتی و هەشتیان، کو هۆزانڤانیٚ مە ژی دکەڤیت د گەلدا، خەلکی ب چاڤەکیٚ بلند و پر بەها بەرێخۆددانیٚ. (موئەیەد)

---

(1) نزار ئورمانی، خوین دهەمبێزا بەفریٚ دا (ڤەکۆلینەکا فۆرمالیستی شیکاری یە) دشعرا موئەیەد تەیب دا، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ١١.

(2) ئا. تامی ئەدەب، دیدار ل گەل موئەیەد تەیب، بەلاڤوکا تامی ئەدەب، ژ(٢)، دهۆك، ٢٠١٢، ل٢.

(3) شیلان عەبدولرەحمان سلێمان، لایەنێن پەروەردەیی د هۆزانا زارۆکاندا (موئەیەد تەیب) و (محەمەد ئەمین دۆسکی) وەك نموونە، ماستەرنامە، سکولا زمان، زانکویا زاخۆ، ٢٠١٤، ل٧.

دبێژیت: ((ل سالا (١٩٧٩)ێ من هۆزانا (سوبه دایێ نەکە گری) خواند، بڕیار دەرکەفتبوو، من بگرن، لێ هندەك تشت هاتن د ڕێدا ئەز نەهاتمە گرتن و هەر ئەو هەلویست بوویە پاشتر من دەست ژ زانکویێ بەردایی))[1]. ل سالا (١٩٨٢)ێ دەمێ قوتابی ل بەغدا لگەل ئێش و ئازاران ژیایە، تووشی ستەم و گەفێن بەردەوام بوویە، پیرۆزترین تشت (ئازادی) هاتبوو بن پێ کرن، هەر رەفتار و لڤینەك د بن چاڤدێرییێدا بوو، چارەنفیسێ هەر مرۆڤەکی د دەستێ بچوکترین پولیس دابوو، مرۆڤ ل سەرا پەیڤەکێ یان رستەکێ ب هۆڤانەترین شێوە دهاتە ئەشکەنجەدان، سێدارەدان و هنداکرن. ئەمن و مخابراتا حکومەتا (سەدام حوسێن)ێ چ خۆشی نەهێلابوو، نەخاسم ژ کەسێن کوردپەروەر و خودان هەلویستڕا، ژبەر ئەوی سیستەمێ دژوار (موئەیەد تەیب) ژ بەغدا درەڤیت و د چیتە ناڤ ڕێزێن شۆرەشێدا، ئەڤە د دەمەکیدا کو دزانی گەهشتن بۆ ناڤ پێشمەرگەیی خێزان د ئێخستە د نەخۆشیەکا مەزندا، سەرەرای هندێ مرۆڤی نەدزانی ڤەگەریان هەیە یان نە، بەلێ پیرۆزترین تشت کو ئازادی یا گۆتن و رەفتاران یاکو لێ قەدەغەکری ل چیا هەبوو. ئەڤێ چەندێ خۆشیەکا ڕادەبەدەر پەیداکر و ژبلی هندێ کارەکێ شەرفمەندانە بو ژبەرکو د ڕێکا مللەتیدا بوو. هەژی گوتنێیە دەمێ بەغدا بجه هێلایی هنگی قوتابی بوو، دیسان ل ڕۆژناما (هاوکاری) و ل رادیۆیا کوردی ل بەغدا کاردکر[٢].

ب درێژیا مانا هۆزانڤانی ل بەغدا نەخۆش بوویە، بەلێ ئەڤێ سالێ ب تەنگافترین سال د هژمێریت گەلەك بوویەر و روودان کو گەفێن ڤەشارتی و ئاشکەرا د گەلدا هەبوون، ئێك ژ ئەوان بوویەران وەکو ئەو بخۆ دبێژیت: ((ل سالا (١٩٨٢)ێ ئەم گەلەك هاتینە تەنگافکرن، رێڤەبەرێ رادیۆیا کوردی بەرنامەك ل بەغدا پێشکێشدکر، چەند جارەکان د گۆتە من: من گوهلێنەبوویە هەتا نهۆ تە هۆزانەك ب (سەدام حوسێن)ێ چێکربیت، مادەم تو هۆزانڤانی وەکو هەموو هۆزانڤانان پێدڤییە هۆزانەکێ پێ ڤەهینی، دێ تە خەلات کەین. چەند جارەکێن

(1) لوقمان ئاسیهی، ل بەر تێهنا بەرسڤێن وان، ل ٢٨١.

(2) Herman M. Tahir: hevpeyvîn li gel Muad Teyib, The artist, WaarTV., Duhok, Roja Eynî, Demjimêr 10:00P.M , 2014.

دی هەمان داخواز هاتەکرن لگەل گەفێن ڤەشارتی کو تێدا ڕامانا سزادانێن توند هەبوون، ل ئەوی دەمی نە من بتنێ، بەلکو کەسی نەدوێری بێژیت ئەز هۆزانێ ب (سەدام)ی نابێژم. ئەفجا پشتی هنگی من زانی یان دڤێت هۆزانێ بنڤیسم یان ڕێکەکا دی بگەرم. پاشتر من هەستپێکر جهێ من ل بەغدا نەما...))[١] هۆزانڤان بەرەڤ ناڤ ڕێزێن شۆرەشێ دچیت، بەلێ ل ناڤ شۆرەشێ چەکدار نەبویە، بەلکو ل رادیۆیا کوردستان کارکریە، ماوەیەکێ کورت ل وێرێ مایە کو تێدا هۆزان دگوتن[٢].

(موئەیەد تەیب)ی کارێن ڕۆژنامەڤانی، مامۆستایی، بێژەری، ئەکتەری (دەنگ)، پەرلەمانتاری ... کریە[*]، بەلێ د بیاڤێ هۆزانێدا سەرکەڤتن و ناڤودەنگی پتر هینایە و خەلکێ پتر ژ ئەڤی لایەنێ ئەوی حەزکریە و ئەڤە جهێ شانازیا ئەوی یە، ئانکو ئەڤی لایەنێ هۆنەری باشتر و چێتر دبینیت، ژبەرکو ژ هەموو لایەنێن دیتر پتر د مینیت. لەورا ژی سەنگا خۆ پتر ئێخستیە سەر ئەڤی بیاڤی نەخاسم پشتی خانەنشین بوونێ[٣]. ژ بەرهەمێن ناڤبری[٤]:

- ستران و بەفر و ئاگر، چ١، دهۆك، ١٩٩٢. چ٢، هەولێر، ٢٠٠٤، چ٣، شام، ٢٠٠٩.
- (کەسك و سۆر)، چیرۆکێن زارۆکانە ژ سویدی وەرگێراینە سەر زمانێ کوردی، ٢٠٠٢.
- دیوانا (ئاشتی و ڤیان)، ٢٠٠٧.

---

(1) چاڤپێکەفتن لگەل (موئەیەد تەیب)، دەزگەهێ سپیرێز، دهۆك، ئێك شەمب، دەمژمێر(١:٣٠) پشتی نیڤرۆ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٥/٣١.

(2) هەمان ژێدەر.

(*) د چەندین گۆڤار و ڕۆژنامێن وەك (هاوکاری، بەربانگ،...) کارکریە و سەرنڤێسەرییا چەند گۆڤاران وەك (کەپر، سڤۆرە، ...) کریە، بۆ ماوێ (١٠) سالان مامۆستایی ل سوید کریە، ل تەلەفزیۆنا کوردستان وەك بێژەر کارکریە و سەرەرای کارکرنا ئەوی ل ئێستەگەیێ دەنگێ کوردستان، ل سالا (٢٠٠٥)ێ وەك دەنگ پشکداری د فلمێ سینەمایی (ئو نێرگز بشکفین) دا کریە کو ژ دەرهێنانا دەرهێنەرێ کورد(حسێن حەسەن)ی بوویە.

(3) Herman M. Tahir : hevpeyvîn li gel Muad Teyib.

(4) چاڤپێکەفتن لگەل (موئەیەد تەیب).

- دیوانا (مەنەڤێت توندوتیژی)، ٢٠٠٩.
- پارزینکێ شعر و چیرۆکان (بەرهەڤۆك بۆ زارۆکان)، ٢٠١٠.
- دیوانا (خوزی ئەز کویڤیەك بامە، نەکیڤی)، ٢٠١١.
- پلنگ دەما برسی دبن ... مرۆڤ دەما تێر دبن، ٢٠١٢.

هەروەسا: دیوانا (نە با من سوار دکەت و نە ئاخ من پەیا دکەت)، ٢٠١٤. پەرتووکا (رجال و وقائع فی المیزان) مقابله مع جرجیس فتح الله. فەرهەنگا کەپر یا وێنەدار (فەرهەنگەکە بۆ زارۆکان). سەربازێ خۆراگر (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان). کێزا تەڕا جوان (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان). کەڤوکا ئاشتیێ (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان).

٣-٥-٢- هۆزانا (هۆ بێژیێ):

ئێك- سەردەم:

هۆزان ل سەردەمێ سەرهلدانا ئێکەم چریسکا ئاگرێ شۆرەشا گولانێ هاتییە ڤەهاندن، یاکو دووبارە هیڤی و ئومێد داینە خەلکێ کوردستانێ. ژبەرکو بەردەوامیا شۆرەشا ئەیلولێ بوویە، لەوڕا د باسکرنێدا هەردوو بابەت پێکڤە گرێداینە و بووینە کەرەستێ ئەڤێ هۆزانێ. وەك دهێتە زانین شۆرەشا گولانێ(١٩٧٦-١٩٩١) ژ شۆرەشێن پێشکەڤتنخوازێن گەلێ کورد بوو. وەرچەرخانەك دروستکربوو ژبەرکو سالەکێ پشتی شکەستنێ سەرهلدا، ئەو ڕێککەفتناما رەشبینی و بێ هیڤیاتی و دەربەدەری ئەنجامێ ئەوێ.

ئەڤ شۆرەشە بەردەوامیا شۆرەشا ئەیلولێ (١١/ئەیلولا/١٩٦١)ێ بوو، مەزنترین سەرکەڤتنا ئەڤێ شۆرەشێ ب دەستڤەهینانا چەمك و هشیاریا نەتەوەیی بوو. دەستکەفتییێن مەزن ب دەستڤەهینا بوون نەخاسم پشتی حکومەتا ناڤەندی نکاری ب شەری بەرهنگاریا شۆرەشێ بکەت، دەست ب ئاگربەستەکێ کر بۆ ماوێ چوار سالان ڤەکێشا هەر (١٩٧٠-١٩٧٤)ێ کو تەناهیترین سەردەم بوو (هەتا ئەوی دەمی)... هۆزانڤان (موئەیەد تەیب) وەکو هۆزانڤانێن دی ب بەرپابوونا شۆرەشا گولانێ دلخوش دبیت و هیڤیەکا مەزن هەیە کو دێ هەمان دەستکەفتێن شۆرەشا ئەیلولێ ب دەستڤەهینتڤە:

((هۆ بێریێ
منێ زانی،
کەلا خەریبییێت شڤانی..
خۆ هاڤێتە جەرگێ تە ڤە.
منێ زانی،
دێ هێیەڤە ..
مەشکا جارا دێ کێیەڤە.))[1]

ب ئەڤی ئاوایی بۆ مە دیاردبیت (بێری: شۆرەش)ە، هۆزانڤانی گۆتیە: من دزانی دێ جارەکا دی سەرهلدەیەڤە. ئەڤە دزڤریت بۆ سەرکردەیێ شۆرەشێ ژبەرکو خەریبی و کەلا شۆرەشێ د دلیدا دئازریە (شڤان: سەرکردێ شۆرەشێیە)، کو حەزدکر بەردەوام پێشمەرگە خەباتێ بکەت و چ جاران ڕادەستبوون د هزرا ئەویدا نەبوویە، کیانا مەشکێ ڕامانا خەباتا پێشمەرگەیی یە.

<u>دوو- ژینگەه:</u>

کارتێکرنا ژینگەها کوردستانێ ب تایبەت ژیانا گوندایەتی لسەر هۆزانڤانی دیار و ئاشکەرایە، نەخاسم د سالۆخدانێدا کو کەرەستە ژ ژینگەها خۆ وەرگرتینە، مینا (بێری، شڤان، مەشك، شیر، دوشان، گوهان، پەز، بڤر، داس) سەرەرای ئاماژەدانێ ب ژینگەها سروشتی (داربەڕوو، بەفر، کەڤی، چیا) و هەرچوار وەرزێن سالێ. هەرچەندە هەر ئێك ژ ئەڤان کەرەستان ژ ڕامانا خۆ دوورکەفتیە.

دەربارەی ژینگەها سیاسی ژبەرکو دەستپێکا بەرپابوونا شۆرەشێ بوو و ئەمنا عیراقێ ئاگاهی لسەر هەر کار و کریارەکێ هەبوو، راگەیاندن و نڤێسین ل بن سانسۆرەکا توند دابوون، ئەڤە بوویە ئەگەر هۆزان ژ جەڤەنگان پر بیت. ئەڤ شۆرەش دووبارە ب سەرکردایەتیا (مەلا مستەفا) بوو، هۆزانڤانی (شڤان) ب ڕامانا سەرکردە و خودان بکارهینایە، گوهانێن پەزی ژبەرکو ژێدەرێ پەیداکرنا کەرەستێ سپیاتییێیە و ب ئەوی بەرهەمی ژیان بەردەوام دکەت، هۆزانڤانی

(1) موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، چ٣، دهۆك ، ٢٠٠٩ ، ل٦٣.

هەڤبەری تڤەنگێن پێشمەرگان کریە ژبەرکو بەرهەمێ تڤەنگ و شۆرەشێ ئازادییە و ژیان پێ بەردەوام دبیت و ئەڤ تڤەنگ هەر ژ بۆ دەستێن قارەمانێن پێشمەرگەییە:

((شڤان.. شڤانێ جارانە.
گوهانێت پەزی..
هەر بۆ تلێت بێرییانە.
هەر بۆ تلێت زەرییا نە.)) (1)

سێ- رەگەز:

خەبات و تێکۆشانا بەردەوام و دەست نەبەردان ژ مافێن رەوا، قەبوول نەکرنا بندەستییێ بوویە ئێك ژ تایبەتمەندیا هەرە دیارا مللەتێ کورد. ب هەلبوونا شۆرەشێ باوەری و کەیفخۆشی بۆ هەر کوردەکی چێکر و پالدەرێ ئەڤێ هۆزانێ لجەم هۆزانڤانی شکەستنا شۆرەشا ئەیلولێ! و د هەمان دەمدا بەرپابوونا شۆرەشا گولانێ بوویە. دەمێ شۆرەش شکەستی پێشمەرگە ب گەلیێ دهۆکێ بەربووین -هنگی هەتا ئەوی گەلی د ئازادکری بوون- ژ چیایی دهاتنە خوار و ترومبێلا سواردبوون، هەر کوردەکێ خودان وژدان حەیف ب شکەستنێ دبر و دگوتن حەیفە ئەم وەسا رادەست ببین، ئەڤێ چەندێ هەست و وژدان ب دژواری دئێشاندن و روندك ژ چاڤێن هەر خودان وژدانەکی دهینان خوار. ب ئەڤی ئاوایی ب سەرهلدانا شۆرەشا نوو هۆزانڤانی وەك تولڤەکرنەك هەر ئێکسەر دەست هاڤێتیە پێنوسی و ب دلخوشی ئەڤ هۆزان ڤەهاندیە و دڤیا دووبارە هیڤیێ بچینیت.

دەربارەی تایبەتمەندیا نەتەوەیی د ئەڤێ هۆزانێدا یەکگرتن و ب هەڤرا تێکۆشانە کو ب درێژاهیا مێژوویێ دەمێ شۆرەش و بریار گرێدایی چارەنڤیسێ مللەتی کورد بن، ب دلخۆشی دەستا ددانن ناڤ هەڤ و رێکا سەرکەڤتنێ دگرن بەر. خەلکێ کوردستانێ جل و بەرگ و پێلاڤ و پێدڤیاتی پێشکێشی پێشمەرگان دکرن، چاڤدێریا بریندااران دکرن، ئەڤە ژبلی هندێ ب شەڤێ لگەل پێشمەرگان دچوونە شەری و بەرەڤانی دکرن. ژبەر ئەڤی یەکگرتن و ئامادەیا خەلکی هۆزانڤانی گۆتیە:

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٤.

((من پێ زانی .. دێ هێیەڤە،
پا دێ وەرە..
ئەڤرۆ هەمی زەڤی زێرن.
هەمی گوهان د تژی شیرن.
کا دێ وەرە !))[1]

لڤێرە (گوهانێن تژی شیر، زەڤی زێر) ڕامانا ئامادەبوونا ب کۆم دکەت، دیسان هەر ب درێژاهیا هۆزانێ حەماسەتا زێدەیا خەلکی و کەیفخۆشیا چاڤەرێکرنا ئەوان هەست پێ دهێتە کرن، بتنێ د ئەڤێ پارچا مە وەرگرتیدا دوو جاران پەیڤا (وەرە) بکارهینایە. ب درێژاهیا هۆزانێ پێنج جاران بکارهینایە.

خۆراگری یا کوردان د هۆزانێدا خویایە، دەمێ دیاردکەت چەند دوژمنێن بهێز گرانی ئێخستیە سەر ئەڤێ ئاخێ، بەلێ هەر خۆراگر ماینە و نەکەفتینە، لڤێرە (داربەڕوو) ڕامانا خوراگریێ ددەت، دیسان ئاماژەیە بۆ ژینگەها کوردستانێ ژبەرکو زۆربەیا دارێن مە داربەڕوونە، ب ئەڤی ئاوایی هۆزانڤان ئەڤێ پارچێ و یێن لدویڤرا ژی دهێن دانوستاندنێ د ناڤبەرا شۆرەش و کوردستانێدا چێدکەت:

((هۆ بێریێ!
گەر تو هاتی ..
پسیار بکە ژ داربەڕوویێ ..
بێژێ:
چەوا بەفر ل سەر تاکێت تە دبیتە کەڤی؟
تو ناکەڤی!))[2]

دوژمنان ب مەزنترین هێزڤە نکارین شۆرەشێ بشکینن و جارەکا دی سەرهلداڤە. پارچێن هۆزانێ یێن لدویڤرا دهێن هەر داکوکیێ ل دوژمنێن کوردان دکەن، کو هەولا ئەوان بۆ ژ ناڤبرن و قڕکرنا کوردان بوویە، رژێمێن هەڤتوخیبێن کوردستانێ هەردەمێ دەلیڤە بۆ هەلکەفتی دربێن کوژەك یێن دانداینە گەلێ کورد و

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٤.
(2) هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە.

هەولداینە ناسناما ئەوى بسۆژن و ناڤێ كوردستانێ ژ نەخشەیا جوگرافى نەهێلن. د گەل ئەڤێ چەندێدا مللەتێ كورد كارییە ناسنامە و زمان و ڕەوشت و تیتالێن خۆ، وەرارێ پێ بدەن و كوردان هەبوونا خۆ پاراستیە:

((بێژێ: چەوا بڤر و داسا ..
هزار جارا بەژنا تە بڕی؟
تونەمری!)) (1)

پاشتر هۆزانڤان ئاماژێ ب پێشمەرگەیی دكەت، سەرەراى شەهیدكرن و بریندارکرنا پێشمەرگان، ژبلی ئازاردان و ئەشكەنجەدانێن هوڤانە، بەلێ ڕۆژ بۆ ڕۆژی زێدەتر دبوون، ب دیتنا مە بهێزیا (پێشمەرگە)یی بەرامبەر بهێزیا (چیا) دانایە، (بیڤەلەرز) ژی ژبەركو دیاردەكا ژ نشكێڤەیە بەرامبەر داڤ و بڕیارێن نەچاڤەرێكری یێن دوژمنی دانایە، كو ئەو بخۆ نیشانا تێكدان و سەروبنكرنێیە. بەلێ ئەڤە نەبوویە ئەگەرێ نەمانا كوردان یاكو دوژمنان هیڤی و خەونەكا مەزن پێڤە ددیتن:

((بیژێ چەوا بیڤەلەرز چیا دلەڤینن؟
ئو ڤەد نەشێن تە بقڕینن!))(2)

پاشتر هۆزانڤان دهێت باس ل دوژمنێن سەرەكیێن كوردان دكەت، كو ئەوژی سەرۆكێن ئێك لدویڤ ئێكێن حكومەتا عیراقێنە، ئەوێن كو نەهێلاین كورد د وارگەهێ خودا ب تەناهی و خۆشی بژین و زمانێ رەسەن لە قەدەغەكرین، ئەوێن نەهێلاین زارۆكێن كوردان ژ دەنگێ تۆپ و تەیاران بێبەهر ببن! و هیڤیا ئەوان حەلاندن و نەهێلانا ناڤ و هەبوونا كورد و كوردستانێ، ئەوێن كو لسەر ئاخا پیرۆزا كوردان تژی سیخۆر و چەتە كرین و ئەڤە نە بتنێ ل باژێر و گوندێن كوردستانێ ئەنجامددان بەلكو ل دام و دەزگەهـ و كۆلانان ژی خۆشی نەهشت بوون، ئەوێن ئازادیا ڕادەربرین و رەفتارا ل كوردان سنوردارکری و ب زۆری كورد ژ وارگەهێ ئەوان دەرئێخستین و عەرەب ئاكنجی كرین، ئەوێن هەر خێزان و

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٥.
(2) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

بنەمالەکا کوردان ژ شەهیدان ڤالا نەکری... ژ بۆ ئەڤی دوژمنی هۆزانڤانی ئاماژە ب وەرزێن سالێ کریە، هەر ژ عبدلکریم قاسم بگرە هەتا عبدلسەلام عارف و عبدولرحمان عارف و سەدامێ دکتاتۆر. ل داویێ هۆزانڤان دیاردکەت شۆرەشێن کوردان ب هەبونا ئەڤان هەر د بەردەوام بووینە و کوردستان هەر مایە، کو د ئەڤێ پارچا خوارێدا جێناڤێ (تە) ژ بۆ (کوردستان)ێ بکارهاتییە:

((بێژێ .. چەوا

زڤستان، پائیزێ دکوژیت؟

بوهار، زڤستانێ دکوژیت؟

هاڤین، بوهارێ دکوژیت؟

پائیز، هاڤینێ دکوژیت؟

ئو کەس نەشێتن تە بکوژیت؟!))[1]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٥.

٣-٥-٣- هۆزانا (ئایٔمیرم چوو):

ئێك- سەردەم:

هۆزان ل سالا (١٩٨٠)یٚ هاتییە نڤێسین و دەربرینیٚ ژ سالا (١٩٧٩)یٚ کو سەردەمیٚ وەغەرکرنا سەرکردەییٚ قارەمان (مەلا مستەفا بارزانی)(*) دکەت، د گەلدا ئاماژیٚ ب خەباتا سەرکردەیی دکەت، هۆزانڤانی د ناڤونیشانیدا ئاماژە پێدایە:

((ئای میرم! چوو

- بۆ بارزانییٚ نەمر- ١٩٧٩))[1]

هۆزانڤان لژێر سانسۆرا رژێمیٚ دابوو، لەوڕا بۆ پەیڤا (بارزانی) پەیڤا (میر) بکارهینایە، هۆزانڤانی نکارییە ئەڤیٚ خەمگینیا خۆ د ناڤ رژێمێدا ب ئاشکەرایی باسبکەت، چونکو کوردان نە بتنیٚ نەدکارین پەسنا سەرکردەییٚ قارەمانیٚ کورد بکەن، بەلکو هینانا ناڤیٚ ئەوی ژی قەدەغەکری بوو، بەلیٚ ئەڤە هەر نەبوو ڕێگر چ تشتەك نەهێتە ئەنجامدان، وەك هۆزانڤان دبێژیت: ((وەغەرکرنا بارزانی تووشی هنگاڤتنیٚ کرین، ئەم قوتابێن کورد ئەوێن ل بەغدا بۆ ماویٚ هەفتیەکیٚ ب جلێن رەش و رهێن بەردایی د چووینە کولیژییٚ، ب ئەڤیٚ نهێنییٚ مە خەمباریا خۆ دەردبری. ل هەمان سال ئێکەتیا نڤێسەران هنگی بنگەهیٚ ئەویٚ ل بەغدا بوو،

)*((مستەفا محەمەد عەبدولسلام عەبدوڵلا) لە(١٩٠٣/٣/١٤) لە دەڤەری بارزان لە دایك بوویە. لە ڕۆژی (١٩٧٦/٦/١٩) بۆ چارەسەری نەخۆشی شێرپەنجە دەچێتە ئەمریکا، لە (١٩٧٩/٣/١) دەمرێت و تەرمی لە شارۆچکەی (شنۆ)ی کوردستانی ئێران بە خاك سپێردرا. بەڵام لەبەرئەوەی نۆکەران و چڵکاو خۆرانی بەعس ویستیان تەرمی بۆ بەعس ببەن. تەڕمەکە گوێزارەیە⇐ گوندی (هەڵەج)ی ناوچەی مەرگەوەر لە سێ کۆیانی ئێران و عێراق و تورکیا. لە (١٩٩٣/١٠/٨) جارێکی دیکە لە خاکی بارزان بە خاك سپێردران. بەرێخۆبەدە: مەلا شێم حەمەدی (حاجی ئۆمەرانی)، سەرەتای شۆڕەشی نوێی ٢٦ی گوڵانی ساڵی ١٩٧٦ چۆن دەستی پێ کرد، ب٢، چاپخانەی روشنبیری، هەولێر، ١٩٩٤، ل٥٤ و ٦١.

(1) موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، ل٩٥.

کۆرەکێ هۆزان خواندنێ بۆ قوتابیێن کورد دارخست، ئەم سێزدە قوتابی تێدا بەشدار بووین، ئەز بتنێ کورمانج بووم، من هۆزانێن (ئای! میرم چوو) و هۆزانا (بەفرا مە ژی رەش باری) کو د تایبەت بوون ب بارزانیڤە ل سەردەمێ رژێمێ خواندن. هنگی (د. عزەددین مستەفا رەسول) یێ ئامادە بوو کرمانجی باش تێدگەهشت، گۆت دێ چاوا ئەڤێ هۆزانێ خوینی!؟ من گۆتێ چ نینە کەس تێناگەهیت...))[١]. سەرکردە تووشی نەخۆشیا (شێرپەنجێ) دبیت و قەستا وەلاتێن ئەورۆپی دکەت، ب ئەڤێ دوورکەڤتنێ کوردان ژبیرنەکریە و د دلێ ئەواندا جھ گرتیە. هۆزانڤانی ڤیایە بێژیت ڕاستە سەرکردە ل کوردستانێ نینە بەلێ د دلێ هەر کوردەکیدا جھ گرتیە. ژبەر ستەم و نەئارامیا سیاسی کەس نکاریت ب ئاشکەرایی ئەڤێ ڤیانێ دەرببڕیت:

((- هۆ ئەو کەسێ ...

د دلێ من دا و ژدلێ من دویر!))[٢]

ب ئەڤی ئاوایی پەیڤا (دل) بۆ جارا ئێکێ هەر وەك خۆ بکارهینایە و بۆ جارا doوویێ ب مەرەما (کوردستان) بکارهینایە، ئەو کەسێ هەر کەسی دڤێت و د دلێ هەر کەسیدا بەلێ ژ ئاخا کوردستانێ دوور.

وەکو هەر مللەتەکێ دیتر کوردان خوەستیە خودان وەلات و ئالا بن، سەربەخۆیا خۆ رابگەهینن. ژ بۆ ئەڤێ چەندێ ب درێژاهیا مێژوویێ کوردان بەردەوام خەبات و تێکۆشان کریە، چەندین شۆرەشان سەرهلدایە و د ئەڤێ ڕێکێدا کوردان چەندەها شەهید دانە. پشتی وەغەرکرنا سەرکردەیی شۆرەش بێدەنگ بووینە، ڤالاتیا گوزکی ئەڤێ ڕامانێ ددەت:

((هۆ پێلا سەرێ رویبارێ سۆر

بۆچی گوزکێ مە ڤالایە و

ئاڤێ قەسرا سولتانی بر؟!))[٣]

---

(1) چاڤپێکەفتن لگەل (موئەیەد تەیب).

(2) موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، ل٩٥.

(3) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

ژ بۆ شۆرەشێ پەیڤا (رویبار) بکارهینایە، ب ئەڤێ ئاوایی مەبەست ژ پێلا سەرێ رویبارێ سۆر دبیتە سەرکردێ شۆرەشێن پرى خوین و شەهید. ئەڤ ناڤلێکرنە شۆرەشێ ب رویبارى ژبەرهندێ یە پێکهاتا ئەوان وەکهەڤن، شۆرەش ل دەستپێکێ چەند کەس خۆ د دەنە هەڤ و پاشتر دبن کۆم و هێزەکێ پێکدهینن. ب سیستەم و بزاڤا بەردەوام و بێ دەست داهێلان گرۆپ مەزن دبن و جهەکێ بەرفرەهـ ددەن بەرخۆ و دەم ژى گرێدایی بزاڤێیە، دەمێ بزاڤ یە خورت بیت هنگى دەمەکێ کورت و جهەکێ بەرفرەهتر بخۆڤە دگریت، رویبار ژى هەمان رێچکەیە ل دەستپێکێ جۆك یان کانیکەکا بچویك و زەلالە ل جهەکى سەرهلددەت، پاشى د گەهیتە هندەك ئاڤا دیتر و بۆش دبیت و دبیتە رویبار، بەلێ هەر دەمێ ئەڤ رویبار ل جهەکى راوەستا هنگى ئاڤا ئەوێ شێلو دبیت. لڤێرە رویبار و شۆرەشان پێدڤى ب بەردەوامیێ هەیە.

هۆزانڤان هزر د ژیانا سەرکردەیى یا تال و نەخۆش و پرى خەبات و زەحمەتدا دکەت، هەر ژ دایك بوونا ئەوى شەر و پێکدادان هەبوو هنگى (عەبدولسەلامێ بارزانى) سەرۆك هۆزێ بارزان بوو و هێزێن تورکیا پەلامارا عەشیرەتێن کوردان دان، و عەبدولسەلام دهێتە دیلکرن و مەلا مستەفا و دایکا ئەوى دهێنە رەوانەکرن بۆ زیندانێ و بۆ ماوێ (٩) هەیڤان د زیندانێدا دمینن، هنگى ژیێ ئەوى سالەك بوو:

((- هۆ ئەو کەسێ ..
ل سەر رەختێ برنۆیا بووى و
د زیندانێ دا شیر ڤەخوارى))[1]

دوو- ژینگەهـ:

هەرچەندە هۆزانڤان دەمێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ ل بەغدا بوویە ژ وارگەها خۆ یا رەسەن (کوردستان) دوورکەفتیە، بەلێ ژبەر کارتێکرنا وارگەهى نکارییە خۆ ژ باسکرنا ئەوێ رزگاربکەت، ئەوژى ب باسکرنا (کوپێ گارەیى، گەلیێ بالندا، چیا، ئاش، کەو، رویبار، باز، گوزك، دویپشك) دیسان ئاماژێ ب رویبارێ (ئاراس) دکەت

(1) هەمان ژێدەر، ل٩٦.

هەرچەندە ئەڤ رویبار نە ل وەلاتە، بەلێ هەردەمێ ناڤێ ئەوی بهێت گۆتن ب هێمایەك ژ بۆ كوردان دهێتە هژمارتن، ئەوژی ژبەر دەربازبوونا بارزانییێ نەمر و پێشمەرگە و هەڤالین ئەوی د ئەڤی روباریدا یە، ئەوژی پشتی شەر و پێكدادان و سەرما و برسێ... زۆر ب سەركەفتیانە خۆ ژێ دەربازدكەن:

((هۆ ئەو كەسێ ..
خلفا سێدارێ قەت كری،
سەرێ سێ میرا شۆڕكری..
ئاراس بڕی!))[1]

ژبەر تێكدانا ژینگەها جوانا كوردستانێ هۆزانڤانی باس ل كەرەستێن ئامادەبووی ل وەلاتێ خۆ دكەت وەكو (چەپەر، زیندان، برنۆ، سێدارە، خەنجەر) هەر ئەڤە بوویە ئەگەر هۆزان ژ پەیڤێن (ڤەكوشتن، خوین، غەدر، مرن، گری، رەش) بێبەهر نەبیت.

ژبەركو بارزانی ژیانا خۆ ژ پێخەمەت ڕزگاركرنا كوردستانێ تەرخان كربوو، هەولا ئەوی ژ بۆ ڕزگاركرنێ بوو. ژبەر خەبات و تێكۆشان و سەربلندیا ئەوی هۆزانڤانی ب مەزناهیا (گوپێ گارەیی) ناڤكریە و دیسان ژبەر خەباتا ئەوی یا ژ مێژدە و هیڤی و ئارمانجێن بێ سنور، دیسان ژبەر مێژوویا پری شۆرەش ب (كویراتیا گەلیێ بالندا) ناڤكریە:

((هۆ ئەو كەسێ ..
وەكی كۆپێ گارەی بلند
وەكی گەلیێ بالندا كویر!))[2]

هەروەكو یا ئاشكەرا چیایێن ئاسێ یێن كوردستانێ ببونە جهێ بەرەڤانیكرنێ و پری داستان تێدا دهاتنە تۆماركرن. سەركردە ژ چیایەكی دچوو چیایەكێ دی و بەرگری دكر، هەولا ئەوی ژ بۆ هندێ بوو نەهێلیت ئاخا پیرۆزا كوردستانێ بكەڤیتە دەستێ داگیركەران ئەڤەژی گرێدانا كوردان و چیا ب درێژاهیا مێژوویێ دسەلمینیت. بارزانی هەر گوند و باژارۆكەك ب گرنگ زانیە:

---

(1) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

(2) هەمان ژێدەر، ل٩٥.

((هۆ ئەو کەسێ
بهوست .. بهوست ئاخا وەلاتێ من پیڤای،
چیا.. چیا چەپەرێ خۆ تە لێ دانای!))[1]

دیسان د ئەڤێ هۆزانێدا هۆزانڤانی مفا چیرۆکا فولکلوری (عیسێ دەلا)[*] وەرگرتیە و ئەڤ ڤەگێران ب مەرەمەکا سیاسی بکارهینایە، مەرەم ژ دوپپشکی نەحەز و نەیارێن کوردان ب تایبەت یێن بارزانی نە (دوپپشك: رژێم، دوژمنە). دەمێ ئەگەرێ شکەستنا شۆرەشا ئەیلولێ د ئێخستنە پال ئەویدا، بارزانی بوویە ئارمانجا تیرێن ژەهرکری یێن دوژمن و نەحەزێن دۆزا کوردایەتیێ و ژ کۆرەیی و بێی ل بەرچاڤگرتنا هەموو ئەوان ئەگەر و هۆکارێن کارەساتێ؛ بەرپرسیاریا شکەستنا شۆرەشێ دانە پال بارزانیێ نەمر. پاش بوورینا دەمی بۆ خەلکەکی دیاربوو کو پیلانێن دوژمنی بوون شۆرەش شکەستی، نەکو بارزانیێ نەمر ئەگەرە. سەرکردەیی ژیانا خۆ ژ پێخەمەت خزمەتا مللەتێ کورد تەرخان کربوو، بەلێ ل دەمەکی خەلك وەکی (عیسێ دەلا) خەلەت ل ڕۆلێ بارزانی گەهشتینە:

((- ئای میرم!
دلێ من بەفرە.. بەفرە .. بەفرە
بەفرە و کەڤی..
خەنجەرا من دیت و رەڤی

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٩٦.

(*) (عیسێ دەلا) شیرەتکارێ پاشایێ ئامێدیێ بوو، جارەکێ ئەو و پاشا پێکڤە دچن سەیرانێ، ل دەمێ بهێنڤەدانێ پاشا دنڤیت و دوپپشك ژ کونەکێ دهێتە دەر، شیرەتکار ژی شیری ژ کەڤلانی دهینیتە دەر داکو دوپپشکی بکوژیت، دەنگ ژ کەڤلانی دهێت و چاڤێ پاشایی ب شیری دکەڤیت و هزردکەت بۆ ئەوی یێ هینایە دەر، شیرەتکاری لجهم خۆ دووردکەت، پاش بوورینا دەمەکی پاشا ب بازیێ خۆڤە دچن نێچیرێ، باز ب رەخ کەوەکی دکەڤیت و کەو دچیت د ئاشەکیدا (ئاشڤان شیرەتکاری بەرێ یێ پاشایی بوو) دەمێ ئاشڤان بازی دبینیت دزانت پاشا دێ ل پەی هێت و ل دەمێ هاتنێ ئاشڤان (شیرەتکار) دبێژیتێ میرێ من کا چاوا ئەڤ کەوە ژ ئەڤێ دونیایێ هاتییە د ئاشێ مندا، وەرە دا ڕاستیا بوویەرا شیرێ من دەرئێخستی بۆ تە بێژم...

کەنگی دێ هێت، ئەز نزانم؟
لێ چ دەمێ..
کەوەکێ کویڤی ژبەر بازیێ تە فڕی
ڤەستا ئاشێ من کر، بۆ حالێ مە گری.. گری..
گری
هینگێ دێ زانی..
من خەنجەرا خۆ یا بۆ سەرێ دوپشکێ رەش راکری !!))[1]

سێ- ڕەگەز:

هەر ژ زارۆکینیێ هۆزانڤان یێ داخباربوویە ب سەرۆك و رابەرێن کوردان ب تایبەت (مەلا مستەفا بارزانی). کو د بیردانکا زارۆکێن کورداندا مینا قارەمانێن چیرۆکێن ئەفسانەیی دهاتە پێش چاڤ. هۆزانڤانی ئەڤ کەس ڤیایە ژبەرکو هندەك بەهایێن بلند یێن کو کوردان خەون پێڤە د دیتن لسەر دەستێ ئەوی جێبەجێدبوون. هەست ب ئازار و هیڤی یێن مللەتی دکر، هەبوون و خەباتا ئەوی؛ هیڤی و ئومێد ب هەر کوردپەروەرەکی دبەخشی. نموونە بۆ ئەڤێ یەکێ وەرگرتنا هەلویستێ هۆزانڤانی یە ب وەغەرکرنا بارزانی. ڤیان و ڕێزگرتن ژ بۆ سەرکردە و قارەمانێن کوردان بوویە تایبەتمەندیەکا هەرە دیار کو کورد پێ دهێنە ناسکرن.

دەوروبەر و بوویەرێن سەردەمیانە کارتێکرن ل هۆزانڤانی کریە، هەستا کوردپەروەریێ بهێزتر بوویە نەخاسم دەمێ ل بەغدا کو سەرا کوردینیێ د کاودانێن دژواردا دەرباز دبوو، ئەڤە ژ ئەگەرێ هەلویستێ ئەوی یێ شۆرەشگێرانە بوویە تاکو ل سالا (١٩٨٢)ێ ژ ناڤ رژێمێ درەڤیت. ژبەر هەبوونا هەمان هیڤی و وەفاداری و کوردینیێ کو هەڤپشکیە د ناڤبەرا هۆزانڤانی و بارزانیدا، هۆزانڤان خۆ و بارزانی خودان یەك ئارمانج و خەون دانایە، ب ڕەنگەکێ وەسا ب سەرکەڤتن و دلخۆشیا ئەوی دلخۆش دبوو، وەغەرکرنا ئەوی ب وەغەرکرنا خۆ زانییە، ژبەرکو ب دیتنا مە کوشتنا خەونان ڕامانا مرنێ ددەت:

---

(1) موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، ل٩٧.

((هۆ ئەو کەسێ..
ئەز و تو ئێك
بۆچی سیڕێنا کاڤلانێ خەنجەرا تە ..
خەونێت ژینا من ڤەکوشتن؟
بۆچی دەستێ من خوین دایێ..
غەدر و مرن راگرینە سەر دلێ من!؟))[1]

هەلبەت گۆمان ژ هەلویستێ هۆزانڤانی ناهێتەکرن، دیسان هەڤبەرکرنا خۆشی و نەخۆشیا لگەل سەرکردەیێ نەمر زێدەڕوویی تێدا نینە، هەروەکو (ئەحمەد جزیری) لسەر بەرگێ دیوانا هۆزانڤانی یا ب ناڤونیشانێ (ستران و بەفر و ئاگر) نڤیسیە: (د سالێن حەفتیێ و هەشتییێدا، هەر کەسەکێ هۆزانێن موئەیەد تەیب هەبان، یان ژبەرکربان، یان لێ گەریابا، مرۆڤی گۆمان ل هەلویستێ ئەوی یێ دژی رژێمێ و دلسۆزی و کوردپەروەریا ئەوی نەدما. هۆزانێن ئەوی نە بتنێ دهاتنە قەدەغەکرن، بەلکو خەلك ل سەرا ئەوان دهاتنە سزادان، د گەل هندێدا ل هەر جهی هەبوون: د زیندانێن رژێمێدا، د چانتکێن پێشمەرگاندا، لسەر دەفتەرێن قوتابیان و ب سەدان لاوان وەك ناڤێ خۆ ژبەربوون).

ژبەر مانا هۆزانڤانی د ناڤ رژێمێدا (ل دەمێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ) و نکارینا ئەوی ژ بۆ گێڕانا تازی و شینیێ و ئەنجامدانا چالاکیان، بۆ دەربرینا ئەوێ خەمگینیا ژیانا ئەوی ڤەگرتی؛ هۆزان ب تاکە ڕێك هەلبژارتیە و د ناڤا هۆزانێدا ب ئاشکەرایی هەست پێ دهێتەکرن. لڤێرە دیاردبیت بوویەرێن سەردەمیانە و بوویەرێن بووری یێن وەرچەرخان د ژیانا کورداندا پەیداکرین کارتێکرن ل هۆزانڤانی کریە. ژ بوویەرا دەمێ بووری بڕیارا سێدارەدانا (مەلا مستەفا)یە، ل دەمی هەلوەشانا (کۆمارا کوردستان) ل مەهاباد لسەر هاتبوو سەپاندن، ژ دامەزرێنەرێن کۆمارێ بوو. بەلێ سەرکردەیی خۆ ب دەستڤەنەدا، ژبەرکو تاکە سەرکردەیێ نەتەوەیی بوو ل ئەوی سەردەمی. د بەردەوامییێدا هۆزانڤانی باس ل شەرمەزارکرنا هەرسێ سەرکردێن دەولەتێن ئیران و عیراق و تورکیا دکەت وەکو

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٩٦.

بەردەوامیەك بۆ بوویەرا سێدارەدانێ. پاشتر باس ل رووپیڤانا (مەلا مستەفا) لسەر روبارێ (ئاراس) دکەت (... بارزانی لگەل (٥٠٠) پێشمەرگان بەرەڤ ئێکەتیا سۆڤیەت دانە رێ، لسەر سنورێ ئیرانێ تووشی هێرشێ دبن، پاشتر ڤەدگەرنە ناڤ ئاخا کوردستانا عیراقێ. حکومەتا عیراقێ ژی ژ سێ لایەنانڤە هێرش کرە سەر لەشکەرێ بارزانی، سوپایێ تورکی سنور دائێخستبوون. فرۆکێن جەنگی یێن هەردوو دەولەتان بەردەوام دەوروبەرێن لەشکەری بومبەباران دکرن، ب ئەڤی ئاوایی دەربازی ئاخا ئیرانێ دبنەڤە. پشتی شەر و پێکدادانان گەلەك دەشت و چیا دگرنە بەرخۆ، دکارن ب پلانێن نەخشەکری ل (١٩٤٧/٦/١٨)ێ ژ روبارێ ئاراس (د کەڤیتە سەر سنورێ ئیران و ئێکەتیا سۆڤیەت) دەربازببن و بگەهنە ئێکەتیا سۆڤیەتا جاران)[1](*). ئەڤ پەیام ل جیهانێ دبیتە جهێ سەرسورمانیا دەولەتێن داگیرکەرێن کوردستانێ، ژبەرکو باوەرنەدکرن لەشکەرێ بارزانی بکاریت سنورێن هەرسێ دەولەتان و رێزێن لەشکەرێن ئەوان تێکبشکینیت و دەربازببن. هۆزانڤانی ئەڤ سێ بوویەرێن گرنگ و پێکڤەگرێدایی ب ئەڤی ئاوایی ڤەگێرایە:

((هۆ ئەو کەسێ..
خلفا سێدارێ ڤەت کری،
سەرێ سێ میرا شۆڕ کری..
ئاراس بڕی!))[2]

---

(1) شێخ سەعید گەلی رمانی، بارزانیێ نەمر ب ئیرادەیەکا مەزن هەمبەری سیاسەتا داگیرکەرێن کوردستانێ بوو، گۆڤارا سیپە، ژ(٤٨)، گۆڤارەکا رەوشەنبیری گشتی یا هەیڤانەیە لقێ ٩ ێ پارتی دیموکراتی کوردستان دەردئێخیت، ٢٠١٣، ل٣- ٤.

(*) هەژی گۆتنێیە دەمێ رژێما پاشاتی دهێتە هەرفاندن و رژێما کۆماری ب سەرکردایەتیا (عبدالکریم قاسم) جە دگریت و لێبۆرینەکا گشتی دەرئێخست بۆ ئەوان کەسێن ل سەردەمێ پاشاتیێ عیراق بجە هێلاین، پشتی (١١) سالان ل دووری وەلات بارزانی ل (١٩٥٨/٦/١٤)ێ جارەکا دی ڤەدگەرێتەڤە. بەرێخۆبدە: مەلا شێم حەمەدی (حاجی ئۆمەرانی)، سەرەتای شۆڕەشی نوێی ٢٦ی گوڵانی ساڵی ١٩٧٦ چۆن دەستی پێ کرد، ل٦٠.

(2) موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، ل٩٦.

٣-٦- هۆزانا (محسن قوچان):

٣-٦-١- ژياننامة (محسن قوچان):

(محسن محەمەد خدر) يێ بەرنياس ب (محسن قوچان) ل سالا (١٩٥٤)ێ ل گوندێ (بامەرنێ) سەر ب پارێزگەها (دهۆك)ڤە ژ دايك بوويە. خواندنا سەرەتايى، ناڤنجى و ئامادەيى ل باژێرێ (موسل) ب دوماهيك هينايە، ل سالا (١٩٧٦)ێ كوليژا چاندنێ، ل زانكۆيا موسل ب دوماهيك هينايە[(١)]. هزرا هۆزان نڤێسينێ ڤەدگەريت سالا (١٩٦١)ێ دەمێ خێزانا ئەوى بۆ باژێرێ (موسل)ێ هاتييە ڤەگوهازتن ((هێژ ل زارۆكينيێ ل ئەڤى باژێرى من هەست ب جوداهيێ كر، كو ئەز خودان زمان، كەلتور و ڕەوشتەكێ جودامە ژ جڤاكا تێدا دژيام. من دڤيا ئەڤێ جوداهيا خۆ د دهۆزانێدا دەربێخم و ل سالا (١٩٦٩)ێ دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ كر و (١٩٧٠)ێ بەلاڤكرن))[(٢)]. ل سالا (١٩٧٣)ێ ژ كێش و سەروايێ بەرەڤ هوزانا ئازادڤە چوويە. هەر ژ زوو هەست و هزرا نەتەوەيى لجەم هۆزانڤانى ئاريايە ((ل سالا ١٩٦٧-١٩٦٨ ئەڤ هەستە ئاريا، كارتێكرنا ئێكێ ژ بابێ من بوويە كو لگەل شۆرەشا ١٩٤٥ێ و برايێ من د گەل ئێكەتيا قوتابيێن كوردستانێدا بوو))[(٣)] ناڤبرى دوو جاران ژ لايێ حكومەتا عيراقێڤە هاتييە گرتن و ئەشكەنجەدان، جارەكێ ژبەر هۆزانێن سياسى و جارەكا دى ب سەر مالا ئەويدا دگريت و پەرتووكێن ئەوى دبەن ((ل سالا ١٩٧٧ێ ئەز هاتمە گرتن ب دەستێ ئەمنا عيراقێ و ل سالا ١٩٧٨ێ جارەكا دى هاتمە گرتن و ئەشكەنجەدان، لەوڕا ل سالا (١٩٨٢)ێ گەهشتمە ڕێزێن شۆرەشا گولانێ))[(٤)].

---

(1) ترجمة و اعداد: بدل رفو، قصائد حب كوردية، ص١٧٠.

(2) چاڤپێكەفتن لگەل (محسن قوچان)، بارەگايێ گۆڤارا مەتين، دهۆك، چوارشـەمب، دەمـژمێر (٥) هێڤارى، ل ڕۆژا ٢٢/٧/٢٠١٥.

(3) هەمان ژێدەر.

(4) هەمان ژێدەر.

ناڤبری ئەندامێ ئێکەتیا نڤێسەرێن کوردە. رێڤەبەرێ تەلەفزیونا کوردستان و یەکبوون بوویە. ئەندامێ دەستەکا نڤێسینا رۆژناما بوتان بوویە. ئەندامێ دەستەکا نڤێسینا گوڤارا نووخازی بوویە. ل سالا (۱۹۹۳)ێ سەرنڤێسەرێ گوڤارا پەیڤ بوویە. ژ سالا (۱۹۹۳)ێ و بۆ ماوێ هەفت سالان سەرۆکێ ئێکەتیا نڤێسەرێن کورد/دهۆك بوویە. ل سالا (۱۹۸۵)ێ بەرەڤ هۆزانا نووخازڤە چوویە. ئەندامێ سەندیکا رۆژنامەڤانێن کوردە. ژ کۆما گرۆپی (نووکرن هەروهەر) بوویە. سەرنڤێسەرێ گوڤارا مەتینە. سەرۆکێ سەنتەرێ (روناکبیریێ رۆژ)ە. ژ دامەزرێنەرێن رێکخراو مافێن مەدەنیە، ل جنێڤ مەشق لسەر مافێن مرۆڤی کریە[1]. چەندین بەرهەم بەلاڤکرینە. دیوانێن ئەوی ئەڤەنە: (بەفرا ل ڤێرێ، ۱۹۸٦. وێنە ژ فلمەکێ پر چیایی، ۱۹۹٤. چاڤێن ئەوێن کچکا هەنێ، ۱۹۹۵. ئەو روبارێ ژ خوارنا لەشێ خۆ تێر نەبیت، ۱۹۹۷. لایێ گەرم ژ باژێری، ۱۹۹۹. ئەو خەونا لسەر فیستانێ وێ بوویم زاڤا، ۲۰۰۱. درەوەك ل چەپا سەری یا ڤاسیونی، ۲۰۰٤. بەری بەفر بباریتن. خدرۆ. ستران. ل بەرسڤکا مە بەفر دباریت- تەڤ دیوانێن هوزانڤانینە-. دیسان پەرتووکا (هنگاڤتن ژ پاشەرۆژێ) کو پەرتووکەکا سایکۆلوژی-جڤاکیە ل سالا (۲۰۱۰)ێ ژ عەرەبی وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی)[2].

۳-٦-۲- هۆزانا (سڤورە و دارمێو.. بەروی):

<u>ئێك: سەردەم:</u>

هۆزان ل (۱۹۷۹/٤/۲۰)ێ هاتییە نڤێسین و دەربرینێ ژ بوویەرێن هەمان دەم دکەت، کو ل ئەوی دەمی سێ سال لسەر بەرپابوونا شۆرەشا گولانێ دەربازببون، و د گەرماتیا خۆدا بوو، بەلێ سەرکرداتیا شۆرەشێ وەغەرکربوو.

---

(1) د. نعمت الله حامد نهێلی، پراکتیزەکرنا رەخنا نوویا ئەنگلوئەمریکی لسەر تێکستێن گرۆپا نووکرن هەروهەر، ل۲۷.

(2) چاڤپێکەفتن لگەل (محسن قوچان).

د ئەڤێ کاودانیدا رژێمێ دڤیا ئەڤێ دەلیڤا نازك بکاربینیت و کوردان رازی بکەن بگەهن ئەوان، ئەڤە زێدەتر ژ بۆ هندێ بوو تۆلا خۆ ژ کوردستان و شۆرەشێ ڤەکەن و وەلاتی پارچە پارچە بکەن، ئەڤە ب تشتەکێ پەسەند و ساناهی ددانا، ژبەرکو هزردکرن ب نەمانا سەرکردەیی ئێدی کوردان شیانا بەرەڤانییێ نامینیت و ب ساناهی دێ هێنە سەردابرن. ل ئەوی دەمی رژێم ژ زلهێزێن جیهانێ بوو، دیسان پشتەڤانیەکا بهێز هەبوو و جهێ باوەریا زۆربەی دەولەتێن جیهانێ بوو. ژبەر ئەڤێ چەندێ هۆزانڤانی ب (دار مێوەکا گەهشتی)ناڤکریە، بەلێ د هەمان دەمدا خەملا ئەوێ تاری کریە و ئاماژەدان ب (دارمێوێ) بۆ لاوازی یا رژێمێ زڤراندیە، ژبەرکو ئەڤ دار بەرگێ شکاندنێ هەیە و لاوازە و زوو ژ ناڤ دچیت و دیسان ب هاریکاریا دارەکا دی، یان کەرەستەکێ دی دکاریت راوەستیت و دیسان ژبەر ئەردێ (دەشت)یێ عیراقێ هۆزانڤانی ئاماژە ب (ئاقاری) دایە:

((ڕەش مێوەکا خەمل تاری
ل سەر دارەکێ ل ئاقاری
سەحدکرە سڤورەکی
بەڕیەکا تال دڤەڕەنی
ژ برسادا دژەنی .. دژەنی
گوتی: ((هەی ئێخسیری.. ژاری
نوکە هناڤێت وی دسوژن
ب دژواری.))))[1]

رژێما بەعس دڤیا بێژیتە کوردان ژیانا هەوە نەخۆش و ئالۆز بوویە، دزانم هون دبریندار و دامایی و دلگرانن، ئەڤە بارەکێ گرانە، وەرن ڕادەست ببن، من ب خودان بزانن ژیان لگەل من تەناهی و خۆشییە:

((گازی کرێ: وا سڤورە
تو یێ برسی؟
ل من ببورە

---

(1) محسن قوچان، بەفرا ل ڤێرێ، مطبعة اسعد، بغداد، ١٩٨٦، ل٢٩.

نابێژی من تو یێ دینی
یان یێ کورەی من نابینی
ئەوێ بەڕوییێ ب هاڤێژە
هەمی تەحلاتی و ڤرێژە
وەرە ناڤ تاك و شاکێت من
ل بەر سیبەرا خەملا من
تلیێت من دشرینن بمێژە))[1]

ئەڤ هۆزان دانوستاندنە د ناڤبەرا رژێم و کوردستانێدا لسەر ب دەستڤەدانا ئاخا کوردستانێ، ئەڤ کاودان ل ئارا بوویە، لەورا بوویە کەرەستێ ڤەهاندنا هۆزانا (قوچانی) و ناڕاستەوخۆیی هۆزانڤانی دایە دیارکرن کو ئەستەمە رژێم و کوردستان د گەل هەڤدا بژین، ئەڤە ژی دیاردبیت ب هینانا وێنێ سڤورەی و دارمێوێ. هینانا سڤۆرەی ب ڕامانا مللەتێ کورد ژبەرهندێ بوویە کو سڤورە لسەر دارا دژیت و کوردستان پری دارن، خوارنا ئەوان (بەروو)نە، بەلێ ژبەر ڕەوشا نەئاسایی هۆزانڤانی ئەو بەروو تال کریە.

دوو: ژینگەهـ:

هۆزانڤانی ئاماژەدایە (دارمێو، دار، سڤورە، بەڕوو، تاك و شاك، ئویش، بەلگ، قولێر، کەلەك) کو ل کوردستانێ هەبووینە.

دیسان ژبەر دەستێوەردانا رژێمێ د کوردستانێدا د دەمێ نڤێسینا ئەڤێ هۆزانێدا؛ سیاسەتا رژێمێ و هەلویستێ کوردان ب هەڤرا بووینە بابەتێ هۆزانێ. رژێمێ ڤیایە کوردان ب هندێ رازی بکەن و باوەرێ بۆ ئەوان پەیدابکەن، ب هاتنا کوردان بۆ ناڤ ئەوان دێ ژ نەخۆشییێ ڕزگاربن و ل بن سیبەرا بەعساتییێدا ژیانەکا ئارام ژین. بەلێ هۆزانڤانی پەیام و بەرسڤا کوردان گەهاندیە و دایە دیارکرن ب بێ سەرکردایەتییێ ژی کورد ب ڕەوشا خۆ درازینە و هون لاواز و ستەمکارن و کارێ هەوە زۆریکرنە، ڕۆژەك دێ هێت ب ساناهی دێ ژناڤ چی.

---

(1) هەمان ژێدەر، ل ٢٩-٣٠.

سێ: ڕەگەز:

کوردستان ب دەولەمەندیا خۆ ناڤدارە، ئەڤە بوویە ئەگەر بەردەوام چاڤێ دوژمنی لێ بیت و هەر دوژمنەکی بخۆ ڤیایە. رژێما بەعس ژ رژێمێن سەرەکی بوویە بەردەوام هێرش کرینە سەر کوردستانێ و هەولا شکاندن و راوەستیانا شۆرەشێن کوردی کرینە و ڤیاینە رادەست ببن، ل دەمێ ڤەهاندنا ئەڤێ هۆزانێ رژێمێ ڤیایە کوردان تێبگەهینن کو ب گەهشتنا ئەوان لگەل رژێمێ دێ ژ ژیانا تەحل و تەنگاڤ و ئالۆز ڕزگاربن. بەلێ کوردان باوەری ب گەشاتی و بوورینا دەراڤێن تەنگ هەبوویە و ژ دوژمنیڕا دیارکریە ڕاستە نهۆ بهێزی، بەلێ وەسا نامینی بەرهەمێ تە ب زۆری و خیانەتی ب دەستڤە هینایی، دێ تەرابەرا بیت و بەهارا تە دێ زەر بیت:

((سڤورەی گوت:
نە ئەز ..
رەنگە تویا دینی
نوکە خەملا تەیا ب رەوشە
یا ژ تەڤە دێ هەر هومینی
سوبەهـ خودان
دێ ئویشیێت تە هەمیا دزن
بەلگێت تە دێ وەرییێن ڕزن))[1]

کورد چەکدار و قەهرەمانن، خۆرت و بهێزن، دەمێ قەهرەمانەك وەغەربکەت، دەهان قەهرەمانێن دی هەنە بەردەوامی ب خەباتێ بدەن بێی کو ڤالاتی و کێماسی پەیدابن، بەلێ رژێم هەگەر هاتو هێزەك دی ڤیا داگیربکەت نکاریت خۆ ل بەربگریت و دووبارە رابیت سەرخۆڤە، هۆزانڤان دیاردکەت کو هنگی بەهارا تە ناهێت و دێ د زڤستانا خۆدا ئاسێ مینی:

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٠.

((ئەگەر هاتو ..
بو زڤستان
سەرمایەکا هار و دژوار
ڤەما .. ڤەما
نەبو بوهار
ئەڤ قولێرا من چێکری .
دێ مینیتن
گەرم و زها تەژی بەرِوی
زڤستانا من دێ بوریت
بێ شەپرزەیی و بێ تەرِی.)) [١]

کورد دەست درێژیا ئاخا کەسی ناکەن و کوردستان د کەڤندا جهێ کوردان بوویە و دێ بۆ کوردان مینیت، باوەری ب زۆری و ستەمێ نەبوویە، کوردستان ژ رژێمێرا دیاردکەت کو رِەوشا تە وەسا نامینیت و بوورینا دەمی دێ ژ دەست تە دەرکەڤیت تو ب چی تشتی خۆ مەزن دکەی و رِۆژا ژ ناڤبرن و کوشتنا تە دێ هێت:

((ئا .. دار مێوێ
نابێژی من
تو ب چ دخورِی؟
تو بخو نەشێ ی راست شین ببی
ل هیڤیا ڤێ دارێ و دارا هە
ڤێ کەلەکێ
کەلەکا هە
ئەگەر دێ پشت ل تە خویل بیتن
یان دێ مری.))[٢]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣٠-٣١.

(2) هەمان ژێدەر، ل٣١.

کوردستان داخوازا بتنێ مانێ دکەت و دخوازیت تەنا بژیت و ناخوازیت تێکەلی کاری خیانەت و داگیرکرنا دوژمنی بیت و خۆ هەگەر ئەڤ چەندە رووداژی رژێم نکاریت ب رێڤە ببەت و ژ گەهشتنا کوردستانێ چ مفا ناگەهیتە دوژمنی:

((ئەڤجار هەڤال ..
گەر تو نەشێی خو راگری
نابێژی من ..
ئەو چ وجە دێ ژمن گری.))[1]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٣١.

٣-٧- هۆزانا (رێکێش ئامێدی):

٣-٧-١- ژیاننامە (رێکێش ئامێدی):

(زەکی محەمەد سەعدللە) ب (رێکێش ئامێدی) دهێتە نیاسین، ل سالا (١٩٥٦)ێ ل قەزا (ئامێدی)یێ ژ دایك بوویە. قۆناغا سەرەتایی و ناڤنجی ل ئامێدییێ و (خانەیا مامۆستایا) ل دهۆکێ ب دوماهیك هینایە. ل سالا (١٩٧٨)ێ وەك مامۆستا هاتییە دامەزراندن و ل قوتابخانا (ئێکمالا بەرواری بالا) دەست ب وانە گۆتنێ کریە[1].

حەز و هزرا هۆزان نڤێسینێ بۆ سالا(١٩٧٥)ێ ڤەدگەریت، بەلێ ل سالا (١٩٧٧)ێ ئێکەم هۆزان ڤەهاندیە. هۆزانێن خۆ ل گۆڤار و ڕۆژنامێن (کاروان، ڕەوشەنبیری نوی، پاشکوییێ عیراق، نووسەری کورد، هاوکاری، بزاڤ،...) و د هەمان دەمدا ل رادیۆیا کوردی ب دەنگ دهینانە خوارێ[2]. لسەر هۆزان نڤێسینێ بەردەوام دبیت تاکو ل سالا (١٩٨٥) ئێکەم دیوانا ئەوی دکەڤیتە بازاری، هۆزانڤان دبێژیت: ((پاش بوورینا دوو هەفتیان ژ چاپبوونا دیوانا من، ژ لایێ ئەمنا (سەدام)یڤە هاتمە گازیکرن، لێپرسینێن توند لگەل من هاتنەکرن، پاشتر هاتمە بەردان، چەند جارەکێن دی ژی هاتمە گازیکرن و پاشتر کەڤتمە بن چاڤدێرییێ تاکو رەڤینا هەیڤا چوار ١٩٩١ێ بۆ تورکیا کو ل ئەوی دەمی هەموو کەس نەرەحەت و دلگران بوو، بەلێ تشتێ کەیفا من دهینا ڕزگاربوونا من بوو ژ دەست رژێم و ئەمنا سەدامی))[3]. دیسان دبێژیت: ((باب و مامێن من پێشمەرگە بوون، ل سالا (١٩٦١)ێ کۆمبوونێن پارتی ل مالا مە بوون. بابێ من سێ سالان د گرتیخانا (موسل) دا گرتی بوو. هەر ژ زارۆکینیێ مە ژیانا تەحل ل سەرا کوردینیێ دیتیە. ئەڤە بوویە

---

(1) چاڤپێکەفتن لگەل (رێکێش ئامێدی)، مالا ئەوی، دهۆك، چوارشەمب، دەمژمێر (١١) سپێدێ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٧/١٥.

(2) هەمان ژێدەر.

(3) هەمان ژێدەر.

ئەگەر بەردەوام هزر بکەین کو پێدڤییە کورد نەتەوەکا جودا ژ عیراقێ بن))[1].
دەربارەی چالاکیێن ئەوی ل سالا (١٩٩١)ێ پرۆگرامێ (کانیا فولکلوری) ل رادیۆیا دهۆك پێشکێشدکر، ل سالا (١٩٩٢)ێ پرۆگرامێ (کانیا کەلەپۆری) ل تەلەفزیۆنا (خەبات) ئامادە و پێشکێشدکر. ل سالا (٢٠٠٥)ێ پاش زڤرینێ ژ (هۆلەندا) ل تەلەفزیۆنا (کوردستان) و پاشتر سالا (٢٠١٣)ێ ل تەلەفزیۆن و رادیۆیا (ڤین) کارکریە. هەژی گۆتنێیە ناڤبری ژ دامەزرێنەرێن (رێکخراوا فەقیر و هەژار)ایە ل دهۆکێ کو کۆمەکا کەسانێن خۆبەخش تێدا کاردکەن. ئەڤە ماوێ (٣٧) سالانە کارێ مامۆستایێ دکەت و نهۆ مامۆستایە ل قوتابخانا (پەرلەمان) ل مالتایێ[2]. ژ بەرهەمێن ناڤبری:

١- لێڤە نابم(دیوان)، ١٩٨٥.

٢- شەڤ ڕەشە (کۆمکرن و بەرهەڤکرنا هۆزانێن ڤەهێل ئامێدی)، ١٩٩٩.

٣- فێرکرنا کوردی ب تیپێن لاتینی، چ١، ٢٠٠٠. چ٢، ٢٠٠٥.

٤- تەحسین تەها هۆنەرمەند و کوردپەروەر، چ١، ٢٠٠٤. چ٢، ٢٠٠٦.

٥- چیرۆکا ژنەکێ، ٢٠٠٧.

٣-٧-٢- هۆزانا (کریسمس):

<u>ئێك: سەردەم:</u>

ئەڤ هۆزان ل شەڤا سەرسالا (١٩٨٣)ێ هاتییە نڤێسین، هۆزانڤانی بەراوردی د ناڤبەرا سەرسالا ل کوردستانێ و سەرسالێن ل جیهانێ دهێنە گێراندا کریە. ب ڕێکا ئەڤێ بەراوردکرنێ بندەستی و هەژاری و نەخۆشیێن کوردان خۆیاکرینە، ل ئەوی دەمی مللەت ژ هەر نەخۆشیەکێ دنالی ژ لایەکیڤە ژبەر بێهیبوونا خەلکی و کوشتنا بێ ئەنجام، ژ لایەکێ دیڤە ژبەر زێدەبوون و بەربەلاڤبوونا ستەم و خیانەتا ئاغا و دەرەبەگان، کو چینا هەژار ژ هەردوو دەردان دنالی. ئەڤە ژبلی ئاوارەبوون و دەربەدەریا خەلکێ کوردستانێ و ل وەلاتێن لێ ئاوارە ژی تەناهی و

(1) هەمان ژێدەر.

(2) هەمان ژێدەر.

خۆشی ل ئەوان مرادبوو، ژبەرکو برس و رەزیلیێ ژیانا ئەوان ڤەگرتبوو. ژبەر ئەڤان نەخۆشی یێن بووری هۆزانڤانی د ئەڤێ هۆزانێدا خوین وەکو بارانێ باراندیە(*).

دیسان دایە دیارکرن دەمێ مللەتێن ئازادێن جیهانێ ل هیڤیا لێدانا زەنگا سالا نوو؛ دەنگێ (پێکێن مەیی، داوەت و شاهین، ژڤان و ئەڤین، دەهۆل و زرنا، سترینا سترانبێژا) ب سەر ئەڤان وەلاتان دکەڤیت:

((بەلێ بەلێ
ئەڤ شەڤەیە لتم باژاڕێت
ڤێ جیهانێ
کریسمسە
هەمیا داوەت و شەهینە
گوهێ هەمیا یێ لوێ گاڤێ
زەنگلا دوازدێ
دەنگ ڤەدەت
وا دگەل ژڤان و ئەڤینە
چنگە چنگا پێکێت مەیێ
ئۆ دەنگێ دەهۆلێ و زرنا
و دسترینا ستران بێژا
هەمی دیوان ڤەگرتینە))(1)

(*) کوردستان د بارودۆخەکێ نەخۆشدا بوو، کاریگەریا شەرێ عیراق-ئیران لسەر ئاخا کوردستانێ هەبوو و بەشەکێ گرنگێ مەیدانا شەری بوو، بەردەوام دکەفتە بەر هێرشێن هەردوو لا ((لگەل هندێدا عیراق ب ئەڤی شەرێ مەزنڤە مژوول بوو، لێ سیاسەتا دوژمنکاری بەرامبەر گەلێ کورد یا بەردەوام بوو، گرتن، دەرکرن، سێدارەدان. کوشتن، عەرەبکرنا باژێرێن ستراتیژی و دەڤەرێن نەفتێ یا بەردەوام بوو، پەلاماردانا گوندا و سۆتنا ئەوان ژ رووداێن ڕۆژانە بوون)) بەرێخۆبدە:
- زوزان ناسر مستەفا، ئۆپەراسیۆنێن ئەنفالێ ل کوردستانێ دەرئەنجام و کارڤەدانەڤە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل٢٧.

(1) زەکی محمد سعدالله (رێکێش ئامێدی)، لێڤە نابم، مطبعة علاء، بغداد، ١٩٨٥، ل ٦٨.

ئەڤ وێنە ل شەڤێن سەرسالا دووبارە دبن، بەلێ دەمێ هۆزانڤان باس ل وەلاتێ خۆ دکەت ددەتە دیارکرن کو ڕۆژێن هەلکەفت و بێ هەلکەفت ژێڕە وەکهەڤن، ژبەرکو دوژمن جوداهیێ ناکەتە د ناڤبەرا دەم و هەیڤ و سالاندا، ژبەرهندێ د چەرخێ بیستێدا هێشتا مللەتێ کورد د نالن:

((دڤی چەرخیدا، چەرخێ بیستێ

هەر دگەل نەخۆشیا ئەڤینە

نێ شوینا مسك و عومبەرا

وەرە بنێرێ

هەمی کەڤر و چاکێت مە

ئەڤڕۆکە بارانە خوینە

نەکو سالێ

بەس جارەکێ

نە ڕۆژەکێ.. نە هەیڤەکێ

سێ سەد و شێست و پێنج رۆژا

هەر ئەوا تازی و شینە))[1]

<u>دوو: ژینگەه:</u>

هۆزانڤانی د ئەڤێ هۆزانێدا ئاماژە ب ژینگەها سروشتی (کەڤر، چیا، باران، شەڤ، ڕۆژ) کریە. دەربارەی ژینگەها جڤاکی هۆزانڤانی ئاماژە ب (شەڤبێریێ) دایە، ب ڕێکا ئەڤێ نەریتێ دایە دیارکرن ل وەلاتێن جیهانێ ڕۆژەك یا هەیی دمینن هشیار و دەردێ خۆ دەردبرن و ب خۆشی شەڤا خۆ دبوورینن، بەلێ هۆزانڤانی ئەڤ وێنە گوهۆریە و ژبەر شەر و بارکرنا بەردەوام؛ زارۆکێن کوردان ل هەموو دەم و شەڤان هێلاینە هشیار:

((ل هەمی بازێڕێت جیهانێ

سالێ جارەك شەڤ بێرینە

زارۆکێت مە

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٨-٦٩.

هەمی شەڤا ژبلی رۆژێ

... ...

شەڤ بێرینە))[١]

دیسان ئاماژە ب دیاردا (خوینداریێ) کریە کو د جڤاکیدا هەبوون هەبوویە و خوینداران کەرب و کین د دلێ خۆدا دهێلان، هۆزانڤان ئەڤ وێنە هینایە د ناڤ هۆزانا خۆدا ل دەمەکی وەلاتێ ئەوی بخۆ ژ لایێ رژێمێ یێ د خوینێ وەربووی بوو، ئەڤێ چەندێ چ باشی نەبوویە:

((کەرب و کین و

خویندەواری یێ

چ پێشکەفتن تێدا نینە))[٢]

ئەڤ دیاردا جڤاکی ئێکە ژ ئەوان دەردێن مللەتی بەرەڤ دیاردا (ئێکنەگرتنێ) ڤە دبەت، ئەڤ بابەت د ئەڤێ هۆزانیدا ئازریە و هۆزانڤانی داخوازا ئێکگرتنێ کریە[*]:

((من هیڤی یە

ژ چەند هەژارا

ژتم بێ کەس و بەندەوارا

ژهەمی ....

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٩.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٠.

(*) هۆزانڤان داخوازا ئێکگرتنێ دکەت ژبەرکو د ئەوی دەمیدا (سالێن هەشتیان ب گشتی) هەردوو پارتێن سەرەکی یێن کوردی (پ.د.ك) و (ی.ن.ك) د هەڤرکی و ململانێدا بوون، هەر ئێکی ژ ئەوان هەولا زێدەبوونا پێشمەرگێن خۆ دکر، ئەڤ مژوولبوون ب شەرێ نافخۆیی هێزێن کوردی لاوازکربوون. زێدەباری سیستەمێ جاشاتی و خۆفرۆشیێ بەشداریی د وێرانکرنا کوردستانێدا هەبوون، ئەڤە دبوونە ئەگەرێ دووبارە بهێزبوونا پەیوەندیێن هۆزایەتیێ د کۆمەلگەها کوردیدا. لەوڕا ژی کورد ببونە دوو بەشێن سەرەکی پارتی و ئێکەتی، بەشێ دیتر ببوونە جاش... بەرێخۆبدە:

- زوزان ناسر مستەفا، ئۆپەراسیۆنێن ئەنفالێ ل کوردستانێ دەرئەنجام و کارڤەدانەڤە، ل ٢٥-٢٦.

لڤێره بن ئانكو ل چ وارا

هەمی ڕابن

ببنه ئێك دل))[1]

دیسان ل جهەكێ دی بێزاریا خۆ دەردبریت و دیاردكەت هەگەر كورد نەبن ئێك خوین بەردەوام دێ هێته رژتن:

((ڤێجا بەسه

بلا بەس بیت

ئەگەر هەمی

ئەم هەمی نه بینه ئێك

مه كریسمس

خوین ڕشتنه))[2]

هۆزانڤانی ئێكگرتن ب تاكه ڕێكا چارەسەریا مللەتی دیتیه:

((نەبینه ئێك

نێ مه چ ڕێكا دی نینه))[3]

ژبەر ژینگەها نەئارامی سیاسی هۆزانڤانی بابەتێ (كریسمس) كریه ڕێكەك تاكو مللەتێ خۆ هشیار بكەت و ژێڕه دیاربكەت چ مللەتەكی ئاگاهی ژ ئێش و ئازارێن مه نینه و هەر ئێك ب خۆشیا خۆڤه مژووله، كوردستانێ گەلەك دوژمن یێن هەین و پێدڤییه ببین ئێك داكو ب خۆشی ل وارگەها خۆ بژین. ژبەر ڕەوشا نەئارامی سیاسی بوویه ئەگەرێ هینانا ئەڤان پەیڤان د ناڤا هۆزانێدا (سێپێك، زیندان، كوشتن، خوین، دوژمن، هەرفتن، سێداره).

<u>سێ: ڕەگەز:</u>

ژبەر نەئارامی و نەخۆشیێن ب درێژاهیا مێژوویێ ب سەرێ كوردان هاتین، هۆزانڤان هەولا كۆمڤەكرنا كوردان لسەر ئاخا كوردستانێ دكەت:

---

(1) زەكی محمد سعدالله (ڕێكێش ئامێدی)، ل٦٩-٧٠.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٠.

(3) هەمان ژێدەر، ل٧٠-٧١.

((من هیڤی یه
ژ چەند هەژارا
ژتم بێ کەس و بەندەوارا
ژهەمی ....
لڤێره بن ئانکو ل چ وارا
هەمی ڕابن
ببنه ئێك دل
تەمبەلیێ ووج تێ نینه))[١]

کوردستانا جوان و ب بەرەکەت نەبوویه جهێ خۆشحالی و تەناهیا خەلکێ کوردستانێ، ئەڤە بوویه تایبەتمەندیەکا کوردان کو نەهێلن خۆشیێ ژ وارگەها خۆ ببینن:

((خۆشی و لەزەتا ژواریێ مه
هەردەم ژمه خاتر خوازتنه))[٢]

هۆزانڤانی دایه دیارکرن کورد ژی مللەتەکێ ئارییینه و وەکو هەموو مللەتان ژ هەژی ئازادییێنه:

((هزرا خو بکەن
نێ هندی ..... ل جیهانێ
ئەز ب خودێ هەمی ئارینه))[٣]

کارتێکرنا خواندنا پەرتووکان لسەر هۆزانڤانی هەبوویه ژبەرکو هەتا ئەوی دەمی چ (کریسمس)ەك ب وێنێ ئەو باسدکەت ل کوردستانێ نەهاتبوو گێران. ل وەلاتێن پێشکەفتی شەڤا خۆشییێیه ژبەر ژیەکێ خۆش شاهیێ دکەن، بەلێ ل کوردستانێ ل بەر دەنگێ تۆپ و رشاشا سەرسال دهاتنه نووکرن. ئەڤە ئێك ژ ئەوان خۆشیان بوویه کورد ژێ بێبەهر. هۆزانڤانی دایه دیارکرن هندی ئەم نەبین ئێك و ژ دل و گیان خەباتێ نەکەین، دێ ئازادی ژ مه یا دوور بیت، لێ هەر

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٦٩-٧٠.

(2) هەمان ژێدەر، ل٧٠.

(3) هەمان ژێدەر، ل٧٠.

دەمێ مە خۆ کرە ئێك و خۆ ل بەر هەر نەخۆشی و قوربانیدانەکێ گرت؛ ل ئەوی دەمی چ کەسەکێ تەمبەل و زکرەش ژی هەبیت ڕەنگە رابیت سەرخۆ و باوەری ب خەبات و تێکۆشینێ بهینیت:

((هندی زك ڕەشەك هەبیتن
یێ تەمبەل بیت
نە لڤیتن
نەخۆشیا نە حەوینیتن
دێ ئازادی
بەر پێکێت خۆ باش گرێ دەت
دێ کەتە غار
ژبەر ڕەڤیتن
هندی کو ئەو بێهنا خۆ بدەت
کو هەڤالێت خو بینیتن
هەڤالێ وی ژی ئەو کەسە
کو سێدارێ دحەبینیتن
دەرگەهێ خۆ
ژبۆ نەخۆشی و خەباتێ
تاق تێلیتن
دا ئازادی بچیتە ژوور
وێ نەخۆشیێ دەریخیتن
گەر خەبات دیت
دێ ژدل خۆ تێوەرینیتن....))[1]

کەواتە یێ بێ بزاڤ ژی دەمێ دبینیت هەڤالێ ئەوی یێ خۆ ل بەر هەر نەخۆشیەکێ دگریت ژ پێخەمەت ب دەستڤەهینانا ئازادیێ؛ ل ئەوی دەمی دێ هەست بۆ ئەوی ژی چێبیت و هەولا ب دەستڤەهینانا ئازادیێ دەت.

(1) هەمان ژێدەر، ل٧١.

٣-٨- هۆزانا (سەلمان كۆڤلى):

٣-٨-١- ژيانناما (سەلمان كۆڤلى):

(سەلمان محەمەد سەليم سەلمان) يێ بەرنياس ب (سەلمان كۆڤلى) ل سالا (١٩٥٣)ێ ل گوندێ (ڕوستينكێ) ژ دايك بوويە، ئەو بخۆ خەلكێ گوندێ (كۆڤلى)يە، د كەڤيتە ڕوژهەلاتا مانگێشكێ ل دەڤەرا دوسكيا[١]. د پێنج سالييێدا بابێ ئەوى وەغەر كربوو. (سەلمان) بەرى بچيتە قوتابخانێ، لسەر دەستێ بابێ خۆ فێرى خواندنێ بوويە و ل سالا (١٩٦١)ێ چوويە قوتابخانێ، ل سالا (١٩٧١)ێ خواندنا ناڤنجى ب دوماهيك هينايە[٢].

حەزا هۆزان نڤێسينێ بۆ ژينگەها تێدا ژ دايك بوويى ڤەدگريت، بۆ دايكا ئەوى ياكو ((هەموو شەڤێن پاييز و زڤستانا دايكا من شەڤبێرى يێن مە ب هۆزانێن - نالبەند، سەعدى شيرازى، باتەيى، فەقێ تەيران، بەكر بەگێ ئەرزى- دبووراندن و ئەم ل بەر دنڤاندين. هەر زوو گوهەكێ موسيقى لجەم من پەيدابوو، فێرى ڤەهاندن و لێكهينانێ بووم))[٣]. ژبلى دايكا ئەوى ((كەسێ دوويێ يێ ئەز پێ داخباربوويم و من ڤيايى چاڤ لێ بكەم و كارێ ڤەهاندنێ ل بەر من شرينكرى كەسەك بوو د گۆتنێ (عەلى مەمانى) سترانبێژ و دەنگخۆش بوو))[٤]. بەلێ ل سالا (١٩٧٣)ێ دەمێ ل سەربازيێ ژ خوەڕا پەيڤێن كوردى دانانە بەرئێك و پيچ پيچە هۆزانێن ئەڤينى ڤەهاندينە، ئەڤ سال د بيتە سالا دەستپێكا ڤەهاندنا هۆزانێ[٥]. ئەگەرێ ئەڤێ چەندێ دزڤريت بۆ ئەڤينا دژوارا هۆزانڤان تووش بوويێ ((من

---

(1) سەلمان كۆڤلى، وەرنە ئەڤينێ، چ١، چاپخانەى ڕۆشنبيرى و لاوان، ژ بەلاڤكرنا ئەميندارىيا گشتى يا روشنبيرى و لاوان ل دەڤەرا كوردستانێ، ١٩٨٨، ل١٤٧.

(2) د. نعمت الله حامد نهێلى، پراكتيزەكرنا رەخنا نوويا ئەنگلوئەمريكى لسەر تێكستێن گرۆپا نووكرن هەروهەر، ل٢٨.

(3) ئەديب عەبدوللا، هەڤديتن ل گەل سەلمان كۆڤلى، گۆڤارى رامان، ژ(٣٩)، هەولێر، ١٩٩٩، ل١١٠.

(4) عەبدولقادر نورى عەبدولكەريم گولى، ياخيبوون دناڤ هوزانا نويخازا كورديدا (سەلمان كۆڤلى وەك نموونە)، چ١، چاپخانەيا خانى، دهۆك ، ٢٠١١، ل٤٠.

(5) وەرنە ئەڤينێ، سەلمان كۆڤلى، ل١٤٨.

دەست ب ڤەهاندنا هۆزانێ کر، پشتی گیان تووشی باروڤەکا دژوار بوویی، ئەو ما بو ژیانا من ب دوماهیك بینت، ئەز ئێخستمە د ناڤ جهانڕا و ل شەڤا هێلامە هشیار و گەلەك گریاندم، ئەوژی ل دەمێ من ئەڤینیا ڕاستی ناسی...))[١]. ئەڤ دەستپێك ب کێش و سەروا بوویە[٢]. بەلێ پاشتر ناڤەرۆکا هۆزانێن ئەوی ژ ئەڤینیا خۆشتڤیێ بەرەڤ ئەڤینا وەلاتی دچیت، خەریبی بو دیتنا سەرکەڤتن و سەرفەرازیا کوڕێن کوردان.

پاشتر ژ دەربرینا ئێش و ئازارێن مللەتی هاتییە تایبەتیکرن بۆ چینا تایبەتا هۆزانڤانی، ئانکو بوویە دەنگڤەدانا چینایەتی (ژبەرکو هەرچاخ خۆ و چینا خۆ یا هەژار زۆریلێکری دیتیە. بەهرا پتر بەرهەمێن ئەوی دژی هەژاریێ بوونە و هەردەم خۆ د چەپەرێ بەرامبەر زورداری و زۆردارانددا دیتیە، بەرەڤانی ژ دۆزا خۆ کریە. وەك کەس ژی هەست کریە ژ گەلەك لایانڤە هاتییە چڤاندن، بگرە ژ زاروکینیێ کو یێ هەژار و ئێتیم و دوور بوو ژ حەز و ئارەزوویێن زارۆکینیێ. دیسان د گەنجاتیێ هەتا داویا ژیێ خۆ د جڤاکەکا ئولدار و بەندکریا حەز و خواستەکێن کەسیدا دژیا، لەوڕا خۆ وەکی ڕەخنەگرەکی د هژمارت و هەردەم یێ هاڤی بوو. دڤیا هەر تشت مینا ئافراندنا خۆ ئازاد ببیت و ب ئازادی ب ڕێڤە بچیت و بژیت)[٣]. ب ئەڤی ئاوایی ئەو تشتێ د ناڤ جڤاکیدا روددا وژدنا هۆزانڤانی د ئێشاند و پەیاما ئەوی ژی ژ بۆ لڤاندن و چاککرنا مەژیێ جڤاکی بوویە، داکو هشیار ببیت و هزر ل کار و کریاران بکەت. دیسان هۆزانڤان (دژی هەر جۆرەکێ هەیمەنێ و ستەمێ بوو، لەو هەردەم یاخی و بەرهەنگار بوو. نەدکاری دگەل مەندیێ و ڕاوەستانێ بژیت، هەردەم گەنگەشە و گۆمان و شەرەدەف پەیدادکرن و ئەڤە دبوو هێڤێنێ ڕوونشتن و ژیانەکا زیندی)[٤].

---

(1) عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی، یاخیبوون دناڤ هوزانا نویخازا کوردیدا، ل٤٨.

(2) ئەدیب عەبدوللا، هەڤدیتن ل گەل سەلمان کۆڤلی، ل١١٠- ١١١ .

(3) هزرڤان، پێنج خەونێن کۆڤلی، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٣١)، دهۆك، پاییزا ٢٠٠٤، ل٢٨.

(4) چاڤپێکەفتن ل گەل (د. فازل عمر)، نڤیسینگەها وار تیفی، دهۆك، شەمبوو، دەمژمێر (٥:٣٠) هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٤/٥/٣٠.

هۆزانڤان ل (٢٠٠٣/١٢/٢٠)ێ ژ ئەنجانێ نەخۆشیا دلی دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ. کەسایەتیا (کۆڤلی) کەسایەتیەکا ڕەوشەنبیر بوو ب هەموو ڕامان و بنەماییێن ڕەوشەنبیریڤە، د بیاڤێن ڕەوشەنبیریا ئایینی، مێژوویی، جڤاکی، ڕێبازێن هزری و ئەدەبی یێن کەڤن و نوودا دەستهەل و خودان شیان بوو، لگەل کلاسیکان کلاسیك بوو و لگەل نووخوازان پێشەنگ بوو. هەروەسا خودان کەسایەتیەکا مللی بوو، کوژیەك بوو ژ کەلەپور و فولکلور و ڕەوشت و تیتالێن کوردەواریێ. د ئەڤێ تایبەتمەندیا مللیدا تایبەتمەنیەکا دهۆکییانە بوو، لەوڕا ژی یێ ژ هەژییە ب (سەلمانێ دهۆکی) یان (کۆڤلیێ دهۆکی) بهێتە ناڤکرن[١]. (کۆڤلی) پەیوەندی ب شۆرەشێن کوردی کریە ((هەر ژ سالا (١٩٦٦)ێ ب ڕێکا ڕێکخستنێن نهێنی پەیوەندی لگەل شۆرەشێن کوردی هەبوویە و ب تایبەت ل سالێن (١٩٧٠-١٩٩٠)ێ لگەل ڕێزێن (ی.ن.ك) بەلاڤۆك بەلاڤدکرن و ئابوونە وەردگرتن و ڤرێدکرنە ناڤ پێشمەرگەیی و پێزانین پێکگوهارتن لگەل ڕێکخسنێن نهێنی یێن کوردی))[٢]. دەربارەی هەلویستێ ئەوی یێ کوردەواری (هزرڤان) دبێژیت: ((کۆڤلی ب سانەهی دئاریا و تە نەدزانی دێ کەنگی بەرۆکێ دژ وەرگریت. بتنێ دوو خالێن گرنگ نەبن، کو من چ جاران ل دژ نەددیت ئەوژی (کوردینی و ئێش و ئازارێن مرۆڤان) بوون))[٣]. ئەڤە دبوو ئەگەر (گەلەك جاران ئاسایشا عیراقێ لدویڤ دگەریا، ل سالا (١٩٨٨-١٩٨٩)ێ سەلمانی پەرتووکێن کوردی دهینان مال و دخواندن، لگەل کاسێتێن سترانێن کوردی. ژبەرهندێ ئەمنا عیراقێ مالا ئەوی پشکنێن دکر و سەرابن دکرن)[٤]. هەر دەربارەی ئەڤێ یەکێ (د. فازل عمر) دبێژیت: ((هەستێ مرۆڤپەروەر و کوردپەروەر هەبوو. د ئەڤان هەردوو چوارچووڤاندا، دبیت هزر و بۆچوونێن جودا و خوەسەر هەبن، لێ هەردەم دژی ستەمێ بوو لگەل بەلەنگاز و هەژاران بوو دژی ستەمکار و زەنگین و سەرمایەداران بوو))[٥].

---

(1) ئا. دەستەکا نڤیسینێ، سەلمان کوڤلیێ دهۆکی، گۆڤارا دهۆك، ژ(٢٢)، دهۆك، شواتا ٢٠٠٤، ل٥٩.

(2) عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی، یاخیبوون دناڤ هوزانا نویخازا کوردیدا، ل٢٤.

(3) هزرڤان، پێنج خەونێن کۆڤلی، ل٣٠.

(4) عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی، یاخیبوون دناڤ هوزانا نویخازا کوردیدا، ل٣٤.

(5) چاڤپێکەفتن لگەل (د. فازل عمر).

پێدڤییه هندێ بزانین (کۆڤلی) سیاسەت وەکو پیشه بۆ خۆ نەگرت بوو، وەکو پتریا خەلکێ کوردستانێ تووشی سیاسیکرنێ ببوو (وەختێ سیاسەت مایێ خۆ د هەموو تشتان بکەت و بێهنا مرۆڤی تەنگ بکەت، مرۆڤ نەچار دبیت هەم ببته سیاسی هەم دژ کاربکەت. ئەڤ کاره ڕەنگڤەدانا ڕەوشا دەڤەرێیه. کارێ سیاسی د هزر و ژیانا کۆڤلیدا خەباتەکا سیاسی نەبوویه بۆ دەستهەلاتێ و خۆسەپاندنێ، بەلکو پتر خەباتەکا مرۆڤانی بوویه بۆ ئازادیێ و بەختەوەریێ. کۆڤلی ب ڕەوشت و سروشتێ خۆ ڕەنگه هشکباوەر بوو، ئەز نابێژم توندڕەو بوو، لێ ئەو هزروبیرێن باوەری پێدهینا، تاکو رادەیەکا مەزن و دژوار بەرگری لێ دکر. ئەڤێ چەندێ وەکو توندرەو دیاردکر، لێ د گەوهەردا وەسا نەبوو باوەری ب گوهۆرینێ هەبوو و کار بۆ دکر. چونکی د هەڤرکیێ و گەنگەشێدا سەر رەق و توند بوو، ئەو کەسێ ژ نێزیك ناسنەکربایه، نەدزانی کۆڤلی مرۆڤەکی بەرگوهۆره و باوەری ب گوهۆرینێ هەیه)[1].

(سەلمان کۆڤلی) دەستەکێ بالا د نڤێسینا هۆزانێدا هەبوویه، دیسان وەك ڕەوشەنبیر و ئەدیبەك د گەلەك بیاڤاندا کارکریه، ژ ئەوان: ئەندامێ دەستەکا گۆڤارا (مەتین) و ژ دامەزرێنەرێن گروپا (نووکرن هەروهەر) بوویه. ئەندامێ (سەندیکا ڕۆژنامەڤانێن کوردستانێ) بوو. ژ دەستەکا نڤێسەرێن گۆڤارا (نووخوازی ١٩٩٢)ێ بوویه. گەلەك هۆزان و چیروك و نڤێسینێن ئەدەبی و جڤاکی ل گۆڤار و ڕۆژنامێن وەکو (هاوکاری، کاروان، العراق، دهۆك، مەتین، پەیمان، رەسەن، بزاڤ، پەیڤ،...هتد) بەلاڤکرینه. زێدەباری ئەڤێ چەندێ لسەر شاشا تەلەفزیۆنا (گەلی کوردستان) بەرنامەك بەرهەڤدکر لگەل کەسایەتیێن ناڤدار ل باژێرێ دهۆکێ[2]. ژ بەرهەمێن ناڤبری ((وەرنه ئەڤینێ (هۆزان)، ١٩٨٨، هەولێر. جیهانا گوها (هۆزان)، ١٩٩٦، دهۆك. دەمێ چوارگۆشه (هۆزان)، ١٩٩٨، هەولێر. چیڤانوکێت پیرهەڤیا (فولکلور)، ١٩٩٩، دهۆك. کێزا تەڕا جوان (چیرۆکێن فولکلوری بۆ زارۆکان)، ٢٠٠٢، دهۆك. بیرهاتنێت ڕۆژێن ڕەش (بیرهاتن - سەرپێهاتی)، ٢٠٠٢، دهۆك. تیر ژ کڤانا دوەشیێن و بەر تێنه من (هۆزان)، ٢٠٠٦، دهۆك))[3].

---

(1) هەمان ژێدەر.

(2) س. زروەیی، کاروانێن کۆڤلی ڤەبڕین، گۆڤارا پەیڤ، ژ (٢٨)، دهۆك، ٢٠٠٤، ل١٠١.

(3) ئا. دەستەکا گۆڤارا پەیڤ، هۆزانڤان سلمان کۆڤلی دچەند ریزەکاندا، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٢٨)، دهۆك، ٢٠٠٤، ل١١٠.

٣-٨-٢- هۆزانا (کەو و کولی):

ئێك: سەردەم:

هۆزان ل (١٩٨٥/١١/٢٣)ێ هاتییە نڤێسین، کو سەردەمێ نەخۆشی و قوربانیدانێ بوو، ژ لایەکیڤە کورد مژوولی شەرێ ناڤخۆیی بوون و د هەمان دەمدا دبوونە قوربانی شەرێ عێراق- ئیران، ژلایەکێ دیڤە رێژا چەتە و جاش و سیخوڕان د زێدەبوونێدا بوون، ئەڤ چەندە دبوونە ئەگەر هەست ب ژێکڤەبوون و نەئێکگرتنێ بهێتە کرن. ئەڤ هۆزان دەربرینێ ژ سەردەمێ پێش سالێن هەشتیان دکەت، هۆزانڤان خۆزی و هیڤی ب هەر چرکە و ساتە وەختەکێ ئێکگرتن و خۆشیێ خوەستیە، دەمێ ئەڤێ هەڤگرتنێ توخیب دیاردکرن و ژ پێخەمەت پارازتنا سنوران دمانە هشیار.

دوو: ژینگەهـ:

هۆزانڤانی ئاماژەدایە (کەو، کولی، باز، گول، کەندال، گویز، چنار)، هەروەسا پەیڤێن (گوند، تەنەکە، کەل، چرا، گوپیتك، مەشخەل، پەل، کەپر، بەر) هەبوون د هۆزانێدا هەبوونە.

ژبەر ڕەوشا نەئاراما سیاسی، هۆزانڤانی هۆزان ژ جەڤەنگا ڤالا نەکریە ل جهێن جودا پەیڤا (دل) بۆ کوردستانێ بکارهینایە، ئەڤە ڤیانا ئەوی بۆ ئاخ و وەلاتی دیاردکەت:

((دلە و،
ئەڤیندارێت دلی
سەر بزۆتن))[١]

ل جهەکێ دی دبێژیت:

((ئو سەد خوزیکا دلدارێ
خو کریە مێهڤانێ نارێ
دل پاراستی
ئو سەد خوزیکا ڤی دلی))[٢]

---

(1) وەرنە ئەڤینێ، سەلمان کۆڤلی، ل١٠١.

(2) هەمان ژێدەر، ل١٠٢.

پاشتر دیاردکەت:

((ئو سەد خوزیکا یارەکی
بوی زێرەڤانێ وارەکی
دل پاراستی
ئو سەد خوزیکا ڤی دلی))[1]

هەر ب ئەڤی ڕەنگی پەیڤێن (کەو، ئەڤیندار، دلدار، یار) بۆ پێشمەرگەیی بکارهینایە.

هۆزانڤانی ئاماژە ب ژینگەها سروشتی کریە و سروشتێ کوردستانێ کریە سنور، ئەڤ سنورێ ژ کەڤندا هەتا نهۆ بەردەوام زێرەڤان هەبوونە و د بزاڤ و چالاکیدانە:

((هویە توخویبێ ڤی دلی
گوپیتکە،
کەنداڵە،
گویزە،
چنارە،
پەسارە،
زروێ یە..
بلقێ یە..
جویە..
مەشخەلن،
مەشخەلن،
پەلن..
شیڤا کەپرا هەمی بەرن
دەرگەهن،
کەو زێرەڤانن
هەر دپەیتن))[2]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١٠٤.

(2) هەمان ژێدەر، ل١٠٢-١٠٣.

سێ: ڕەگەز:

هۆزانڤانی ئاماژە ب ئێکگرتنا گوندیان دایە و دایە دیارکرن ب ئەڤێ چەندێ دکارین وەك کولی دوژمنی ڕاتەڤینین و شوێنەوارێن ئەوان وێران بکەین:

((مل دان ملی
بەردانە گوپیتکا دلی
مینا کولی..
ڤەڕوتن و
کەلوتن و
هەڕفتن و
گوندیا دانا تەنەکا
ڤەڕەڤاندن
ڕاتەڤاندن
لێ کر گری
لێ کرە باز))[1]

هۆزانڤانی خۆزی ب ئەوان قارەمان بریە یێن دوژمنی نەهێلن و کوردستانێ دپارێزن:

((گوڕێل بونە پەل و گوڕی
هەڤرستێ چیخن هاڤێتن
ئو عنڕی..
ئو سەد خوزیکا وا کەوێت
ل سەر کەلێ قەبقەب کری
فلی بو نەهێلای فلی
دل پاراستی
ئو سەد خوزیکا ڤی دلی))[2]

(1) هەمان ژێدەر، ل١٠٠.

(2) هەمان ژێدەر، ل١٠١.

کورد بەردەوام بەرخودانێ ل هەمبەر دوژمنی دکەن، ئەڤە ژی ڤیانا کوردان بۆ کوردستانێ دیاردکەت و هەستکرنا کوردپەروەران ب ئێش و ئازار و بندەستیا هاولاتیان، لەورا بەردەوام دخوازن تاری و زۆرداریی نەمینیت و ڕۆناهی بنەجھ ببیت، ل بەهارا ب خەمل، ل وارگەها خۆ بژین:

((دله و،
ئەڤینداریێت دلی
سەر بزۆتن
ئێتوینن
کومڕن
کەلن
چرانە چار دەما دهلن
نوژدارن ل ئێش و برینا
ڕوناهی نە ل ناڤ بینا
بهارن
ئاکنجی لمێرگا و
کلن..
بو چاڤێت نارینێ و
ل سەر ڕوی یا ..
سۆرە گولن
ئو سەد خوزیکا دلدارێ
خو کریە مێهڤانێ نارێ
دل پاراستی
ئو سەد خوزیکا ڤی دلی))[1]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١٠١-١٠٢.

ب ئەڤی ئاوایی هۆزانڤان شانازیێ ب سالۆخەتا کوردان دبەت دەمێ دیاردکەت کورد ئەڤیندارێن ئازادیێ نە و ژ پێخەمەت سنورێ دەستنیشانکری دەستا داناهێلن، هۆزانڤان دخوازیت بەردەوام ئەڤ ئێکگرتن و وورەیە هەبیت.

٣-٨-٣-هۆزانا (ئەز و ئەڤینی):

ئێك: سەردەم:

ئەڤ هۆزان ل (١٩٨٦/٤/١٠) ێ هاتییە ڤەهاندن و دەربرینێ ژ سالێن هەشتیان دکەت. کو د ئەڤان سالاندا عیراق لسەر دوژمنکاریا گەلێ کورد یا بەردەوام بوو، ل جهێن جودا جودا و ب بیانوییێن کاری دەست ب ئاڤاکرنا کارگەهـ و دەزگەهێن حکومی کر. د هەمان دەمدا پلێن ئەندامێن بەعس ژ نەسیر بۆ سەری بلندکرن بۆ ئەوان کەسێن بۆ پارێزگەهێن کوردی ڤەدگوهاستن، سەرەرای پارە و مولکەکێ زۆر. ب ئەڤی ئاوایی حکومەتا عیراقێ دەستپێکر ب سێدارەدانا هەرکەسی پەیوەندی ب پارتێن کوردستانیڤە هەیی. حکومەتێ ب شێوازێن جودا بۆ ترساندن و نەهێلانا کوردان بکارهینان، هەتا سیاسەتا تیرۆرکرنێ ژی. ڤەگوهازتنا عەرەبان بۆ کوردستانێ مەبەستا ئەوان بتنێ عەرەبکرن نەبوو، بەلکو بۆ پارازتنا ئەمنیەتا خۆژی بوو[1]. لەورا ل ئەوی دەمی بنکە و بارەگایێن رژێمێ ل ناڤ کوردستانێ پر بوون ل هەر جهەکی سوپا و سیخوڕ هەبوون، کو (گورگ و هرچ) ئاماژەنە بۆ دوژمنی:

((ل سەر ستێرێت ئاسمانا
گورگ و هرچن
ژێر سیبەرا دارو بەرا
گورگ و هرچن))[2]

---

(1) زوزان ناسر مستەفا، ئۆپەراسیۆنێن ئەنفالێ ل کوردستانێ دەرئەنجام و کارڤەدانەڤە، ل٢٨-٣٠.

)2(وەرنە ئەڤینێ، سەلمان کۆڤلی، ل١١٦.

هەر د هەمان دەمدا هندەك ژ خۆفروشان دوژمن دحەواند یان سیخوڕی دکرن، ئەڤێ ڕێ ل هەمبەر کوچبەریێ ڤەکر، خەلکی ژ پێخەمەت ڕزگارکرنا گیانێ خۆ سنور دبەزاندن، د هەمان سیاسەتا عەرەبکرنێ ڕەنگەکێ بەرفرەهتر بخۆڤە دیت بوو، خێزانێن کورد ڤەدگوهاستن و عەرەب ئاکنجی دکرن:

((هرچ و گورگێ کەهی کری!!

مشەختی بۆ کیڤە گەلو؟!))[1]

دوو: ژینگەه:

هۆزانڤانی ئاماژە ب هەبوونا کەرەستێن ئامادە د ژینگەها خۆدا کریە مینا (گورگ، هرچ، داروبەر، کوچك، باغ).

کارتێکرنا ژینگەها ئاینی لسەر هۆزانڤانی هەبوویە، وەسا دیتیە هەر کەس خۆ ل سوفیاتیێ دهینتە دەر، تێکەلیا کچان ب گونەه دزانن. ئەڤجا هۆزانڤان دزانت ئەڤ دیوان و کۆمڤەبوونە کەسێن ئەڤیندار چ هەبوون لجەم ئەوان نینە ژبەرکو نە لگۆرەی روینشتنێن کەسانێن ئاینینە:

((تێمە بنێ کوچکا میرا

هەمی سۆفی نەو

ڕیه سپی نە

زەریەکا تنێ لێ نینە

پاشڤە دزڤرم

کو دزانم

ئەڤینداریێت بەژن و بالا

مریدێت پەرچەم و خالا

جه لێ نینە))[2]

ئاماژەدان ب روینشتنا هۆزانڤانی ل بنێ کۆچکێ ئاماژەیە بۆ ژبیرکرنا هۆزانڤانی ژ لایێ خەلکیڤە یان یاخیبوونا ئەوی.

---

(1) هەمان ژێدەر و هەمان لاپەرە.

(2) هەمان ژێدەر، ل١١٧-١١٨.

سێ: ڕەگەز:

نەئارامیا سیاسی ل کوردستانێ ب درێژاهیا مێژوویێ بوویە تایبەتمەندیەکا کوردان، هەر ئەڤە بوویە ئەگەر کو هەست و وژدان بهێنە هەژاندن و د تێکستێن ئەدەبیدا خۆیا ببن. نەخاسم ل ئەوی دەمی ژانرا هۆزان بەربەلاڤ بوو وەك چەکەکێ کاریگەر بکاردهات، ناڤەرۆکا هندەك ژ ئەوان هۆزانان هاندانا خەلکی بوویە ژ بۆ شۆرەشێ و بەرزکرنا ورەیا خەلکی، هندەکان دەربرین ژ خەمگینی و شکەستن و بێ ئومێدیێ دکرن، ئانکو خەمهەلگرێن ڕەوشا نەئاراما کوردستانێ بوونە، هندەکان ژی باس ل سەرکێش و قەهرەمانێن شۆرەشان دکرن و شانازیێ ب ئەوان دبرن:

((ل ناڤ هوزانێت هوزانڤانا

ئاوازو پەیڤێت سپەهی نە

هندەك.. سەرکێشێت جەنگی نە

هندەك.. چار دەما ب بەهی نە

هندەك.. پەهلەوانن،

لسەر دو ڕستا

دلۆت لۆتی نە))[1]

ژبەر خەباتا چەکداری دەردێ ئەڤینیێ هاتییە پشتگوه ئێخستن، هۆزانڤانی ژی پەنا بۆ ئاشوپی بریە داکو بەهارا خۆ پێ ئاڤابکەت، بەلێ دلبەر ژی ژ خۆشیێن سەردەمی بێبەهر بوویە:

((ل سەر دلێ ئەزێ ئەڤیندار

خزێمە و

پوشی یە و

کەمەر

گوڤەندەکا ڤیز و کوڕا و

بهارە هەر

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١١٧.

باغەکی کەسێ نەدیتی
یێ سۆر و زەر
کن خەجوکا سلیڤی یە
ئەوا ژ گوڤەندا دلدارێت ئەڤی چەرخی
مایە ڤەدەر))[1]

دیارە ڤیانا گەنجاتیێ د دلێ هۆزانڤانیدا مایە و ئەڤ ئومێدە، هەگەر مرن بهێلت دێ هۆزانڤان بێژیتە یارا خۆ من تو دڤێی، دیارە جڤاکەکا گرتی یا وەکی کوردستانێ ب ساناهی نەبوویە کو ئەڤیندار بێی بەربەست یا دلێ خۆ ژ هەڤرا بێژن، ئەڤێ ژی کەسەرەك د دلیدا پەیداکریە و ل پیراتیێ ژی ژ بیرا هۆزانڤانی نەچوویە:

((ئومێدەکە.. گەر مرن بێت
خو لمن بگریت و،
زوی نەئێت
تا ل بن پەریێ
بێژمە خەجێ من تو دڤێی
بێژیتە من..
پا نزانی ئەڤێ بویکێ
چەند زاڤا دڤێت!!)) [2]

هۆزانڤانی د ئەڤێ هۆزانێدا دەردێ مللەت و ئەڤینی و زالبوونا ئایینی ب هەڤڕا باسکریە. کو ژ ئایینی بێزار بوویە، جڤاکی ڕێگری ل ڤیانا ئەوی کریە، ژ جڤاکی تەنگاڤ بوویە ژبەرکو ڕێ نەدایە یا د دلێ خۆدا بێژیت، د هەمان دەمدا هەر ئەو جڤاکە یێ دوژمنی کەهی دکەت و ئەڤێ ب رەوایی دبینیت، لێ ئەڤین و ئەڤینداران ب گونەه دبینن. ئەڤە دبن ئەگەر نە دەلیڤە بکەڤتێ بێژیتە یارا خۆ من تو دڤێی و نەژی دبن ئێك تاکو کوردستانەکا یەکگرتی ببینم، مللەت ژ

(1) هەمان ژێدەر، ل١١٩.
(2) هەمان ژێدەر، ل١٢٠.

داگیرکرنێ نالیە. دیسان هۆزانڤان ئاماژێ ب پارچەبوونا کوردستانێ ددەت، کو ژ کەڤندا پارچە بوویە. ددەتە دیارکرن هەگەر نەمرم و کوردستانا ئازاد ببینم و بێژمە کوردستانێ ژ مێژ وەرە من تو دڤیی بەلێ کوردستانا من گەلەك چاڤ ل تە بوونە و هەر ئێکی بخۆ دڤیا، ئانکو داگیرکەرا بەردەوام چاڤ ل کوردستانێ بوویە و ڤیاینە کوردستان ببت یا ئەوان:

((هەیڤا ئاسمانێ مەیە..لو
ئەوا ژدەمێ (دەقنانوسی)
بوویە چەند کەر
ئومێدەکە.. گەر مرن بێت
خو ل من بگریت و،
زوی نەئێت
تا ل بن پەریێ
بێژمە خەجێ من تو دڤیی
بێژیتە من..
پا نزانی ئەڤێ بویکێ
چەند زاڤا دڤێت!!))(1)

---

(1) هەمان ژێدەر، ل١١٩-١٢٠.

٣-٩- هۆزانا (ئەحمەدێ زەرۆ):

٣-٩-١- ژياننامانا (ئەحمەدێ زەرۆ):

(ئەحمەد عبدالله مستەفا) ب (ئەحمەد زەرۆ) دهێتە نياسين، ل سالا (١٩٤٤)ێ ل قەزا (زاخۆ) هاتييە سەر دونيايێ. خواندنا سەرەتايى و دواناڤنجى هەر ل وێدەر ب دوماهيك هينايە و ل سالێن (١٩٦٧-١٩٦٨)ێ بكالوريوس ب زمانێ كوردى ل كوليژا زمانان ل زانكۆيا بەغدا وەرگرتيە[1]. ل رۆژا (١٩٦٩/٣/٥)ێ ل دواناڤنجيا دهۆك (كاوەيا ئەڤرۆ) هاتييە دامەزراندن، لێ ژبەر نەبوونا وانا كوردى و ل دويڤ حەزا خۆ چۆيە دەڤەرداريا سێمێلێ و ل سەرەتايێ مايە هەتا (١١ ئادارا ١٩٧٠)يێ ئێكەم ناڤنجى ل سێمێلێ هاتييە ڤەكرن ب كارێ وانە گۆتنا زمانێ كوردى رابوويە[2].

ل سالا (١٩٦٨)ێ دەست دايە نڤيسينێ نەخاسم دبياڤێ هۆزانێدا و ديسان كۆمكرنا فولكلورێ كوردى ژ زاردەڤێ خەلكێ شارەزا، ل سالا (١٩٧١)ێ پشتى دامەزراندنا ئێكەتيا نڤيسەرێن كورد ئەندامەتيا لقێ وەرگرتيە[3]. ل سالا (١٩٧٤)ێ دەمێ رێڤەبەرێ دواناڤنجيا سێمێلێ، ب ڤوتابيێن خۆڤە تەڤلى شۆرەشێ دبيت ((ئەز ل گەل زۆربەيا ڤوتابيێن خۆ ژ سێمێلێ بەرەڤ چيايى چووين، ب رێكا (مەروونا) بەرەڤ گوندێ (سێجێ)ڤە چووين، پاشى بەرەڤ (ڤەشەفرێ) و (ليناڤا) هەتا كو گەهشتينە گەليێ دهۆكێ، ل وێدەر ژ لايێ سەركردێ لەشكەريێ دەڤەرێ (عەلى خەليل) و هاريكارێ ئەوى (عەبدالرزاق گەرماڤى)ڤە هاتينە پێشوازيكرن، بەلێ نەگەهشتينە ناڤ رێزێن شۆرەشێ ژبەركو گۆتن مە هێش دەستوور

(1) چاڤپێكەفتن ل گەل (ئەحمەدێ زەرۆ)، پەرتوكخانا دهۆك، دهۆك، دەمژمێر ١٠:٣٠سپێدێ، ل رۆژا ٢٠١٥/٦/٤.

(2) ئەحمەد عەبدوللا زەرۆ، ئەحمەدێ زەرۆ وەكو مامۆستا و ئەديب رۆل و پشكداريكرن دشۆرەشا ئەيلوونێ دا، گۆڤارى پەيامى ئەيلوول، ژ (٢٥)، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٢٨.

(3) چاڤپێكەفتن ل گەل (ئەحمەدێ زەرۆ).

نینه...))[1]. ئەڤ دەستوور نەدانە نەبوویە ئەگەرێ دەستبەردانێ بەلکو لسەر کارێ خۆیێ مامۆستایێ ل ناڤ پێشمەرگەیی بەردەوام دبیت، چەندین کادر و قوتابییێن سەرکەفتی پەروەردە دکەت.

ناڤبری بابەتێن خۆ (چیرۆك، چیڤانوك، هۆزان، زمانی) د زۆربەیا گۆڤار و رۆژنامێن کوردی وەکو (هاوکاری، رۆژی نوی، دەنگێ پێشمەرگە، رەوشەنبیری نوێ، کاروان، بەهدینان، ئەڤرۆ،...)دا بەلاڤکرینە. وەکو کارێ رۆژنامەڤانییێ بوویە ئەندامێ دەستەکا نڤیسەران د گۆڤارا (بەیان) و (نووسەری کورد)دا، دیسان ژ دەستەکا دامەزرێنەرێن رۆژناما (بزاڤ) و گۆڤارا (بشێش)ە، و یەکەم بەلاڤۆك ب ناڤێ (هیڤی) ل دهۆکێ دەرئێخستیە[2]. هندەك ژ بەرهەمێن وی:

- پەرتوکا شاهی و دیلانان، ١٩٧٩.
- سترانا لێریکی (حەیرانوك)، ١٩٨٧.
- مامکێن کوردی، ١٩٨٥.
- کلامێ جمعەتا کوردان.. پروفیسور حاجیێ جندی .. ژ پیتێن (سلاڤ)ی ڤەگوهاستیە، ١٩٩٠.
- دیوانا (مە چ دڤێت وان نەڤێت)، ١٩٩٢. چ٢، ٢٠١١.
- پەرتوکا ترانە و پێ کەنین لجەم مللەتان، ٢٠٠٥.
- سەیێ هێژا .. چیرۆکێن وەرگێراینە، ٢٠٠٥.
- مەرجێن ساخلەمیێ، وەرگێرانە، ٢٠١٤.

---

(1) ئەحمەد عەبدوللا زەرۆ، ئەحمەدێ زەرۆ وەکو مامۆستا و ئەدیب رۆل و پشکداریکرن دشۆرەشا ئەیلوونێ دا، ل ٢٨.

(2) چاڤپێکەفتن ل گەل (ئەحمەدێ زەرۆ).

٣-٩-٢-هۆزانا (بەندا دلى):

<u>ئێك: سەردەم:</u>

هوزان ل سالا (١٩٨٨)ێ هاتییە نڤیسین و ناڤەرۆك ژى دەربرینێ ژ بوویەرێن هەمان سالێ (١٩٨٨/٣/١٦) ێ دكەت، ئەوژى هۆڤانەترین بوویەرا چەرخێ (٢٠)ێ كو ئەوژى كیمیابارنكرنە، ئەوا رژێما دكتاتۆریا (صەدام حوسێن) ل هەمبەر مللەتێ كورد بكارهینایى. هەزاران كەس ژ زاروك و گەنج و پیران ... دچركاندا بوونە قوربانى. ئەڤ هۆڤایەتى بۆ ئەوێ چەندێ دزڤریت كو ژ لایەكیڤە ئەو چەك یێ قەدەغەكرى بوو، ژلایەكێ دیڤە رژێمێ كۆمكوژى ل هەمبەر مللەتێ خۆ بخۆ بكارهینا، ژبەركو كوردستان وەك پارچەك ژ عیراقێ دهێتە هژمارتن. ئەڤ كۆمكوژى ژ پێخەمەت بنبڕكرن و قركرنا مللەتێ كورد بوویە، دوژمنى هزركر ئێدى كورد نەمان و شۆرەش و بەرخودان ناهێتە كرن.

هەرچەندە ئەڤێ بووویەرێ هەست و وژدانا مرۆڤان هەژاند، لێ دیارە ئەڤ هەژاندن بتنێ ژلایێ كورد و دۆستێن كوردان بوویە، ژبەركو كەسەكێ خۆ ل ئەڤێ چەندێ نەكرە خودان و ل گونەهبارى نەگەریان، كەس د دەرحەقا مافێ گەلێ زۆرلێكریدا داخۆیانى نەكرن كریار، و جیهان تەڤ بێدەنگ مان. هەر كورد مان دخەمێن هەڤدودا و ئەڤ چەندە ببوو كەرەستێ سڕان و هۆزان و چیرۆك و رۆمانان، كو تێكستێن پرى خەمگین ژێ بەرهەم هاتن، ئێك ژ ئەوان هۆزانان ژى ئەڤ هۆزانا هەلبژارتییە. بەلێ وەسا دیارە د ئەوێ دەمیدا سڕانێ پڕ كاریگەریا خۆ هەبوویە، لەورا هۆزانڤانى گۆتیە دێ ئەڤى بەندى دەمە سڕانبێژەكێ تاكو بلورینت و بێژیت سوبە كوردستان ب خونا شەهیدلن گەشە و خۆشە و ئازادى نێزیكە، ئەڤەژى ب هیڤیبوونا هۆزانڤانى دیاردكەت وەك كوردپەروەرەك باوەرى ب خەبات و تێكوشانا مللەتى هەبوویە، لەوانەیە ژى هۆزانڤانى وەكو گەلەك كوردپەروەران وەسا هزركریە ئەڤ كریارا هۆڤانە ژبۆ بێ هێزیا رژێمێ دزڤریت ژبەركو ئێدى نكارین هەمبەر كوردان شەرى بكەت، هۆزانڤانى ژبۆ عاشقێت وەلاتى پەیڤا(حەیران) بكارهینایە و ژ (كوردستان)ێرا پەیڤا (دایك):

((ئەرێ حیران!
وەزێ بەندەكێ دارێژم
باڤێمە بەر دەنگبێژەكێ
بەلكو ژ كەرەما خوە
ڤەلورینیت
بێژیت سۆبە
گەش و خوشە
ژدایكێ را .. ژدایكێ را))(1)

دوو: ژینگەهـ:

كارتێكرنا باژێرێ هۆزانڤان لێ ژدایك بووی و مەزن بووی ئەوژی زاخۆیە ل سەر هۆزان و هۆزانڤانی هەبوویە. ئەڤ باژێر جهێ ستران و فولكلور و كەلتور و كەلەپۆرێ كوردیە، ئەڤێ ژینگەهێ وەكریە كو هزر و هەستێ كوردینیێ ل جەم پەیدابىیت ((باژێرێ زاخۆ، نەخاسم تاخێ تێدا دژیام تاخەكێ سیاسی و كوردایەتی بوو، ل دەمێ حزبا (هیوا) ل ئەڤی باژێری من هزركر كو حزبەكا كار ژبۆ یەكگرتنا كوردان دكەت، كو هەبوون و چالاكی یێن ئەوێ وەسا كر هەست ب ئەوێ چەندێ بكەین كو هزرا نەتەوەیی چەند سەنگیا خۆ هەیە. ئێك ژ ئەوان چالاكیان ژی گێرانا ئاهەنگا نەورۆزێ بوو كو حەفت شەڤ و رۆژا ل دارستانا(براهیم خەلیل) ب ستران و دیلان و گوڤەندێن كوردەواری دهاتنە گێران. دیسان كۆچك و دیوانێن فولكلوری دەمێ ئەز لێ ئامادەدبوم پتر هەستا من هەژاند))(2).

هۆزانڤان باس ل جوانترین و خۆشترین وارگەهـ دكەت ئەوژی كوردستانە، هەرچەندە هۆزان ل وەرزێ بەهارێ هاتییە ڤەهاندن و دەربرینێ ژ هەمان وەرز دكەت، ل ڤێرە پێدڤی بوو هۆزانڤان باس ل گول و گولزار و نێرگز و كەسكاتیا وەلاتی بكەت، باس ل سەیران و گوڤەند و دیلان و خوشیێ بكەت. بەلێ روودانا

---

(1) ئەحمەدێ زەرۆ، مە چ دڤێت وان نەڤێت، چ٢، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٢، ل٤٦-٤٧.
(2) چاڤپێكەفتن ل گەل (ئەحمەدێ زەرۆ).

ئەڤێ بوویەرێ رێ ل هۆزانڤانی گرتیە ژبەرکو ژلایەکیڤە هەموو خۆشیەك هاتبوو تێکدان رەشبینیێ سەرتاسەری وەلاتی ڤەگرتبوو، ژلایەکێ دیڤە ژبەر چرمساندن و نەمانا گولا هۆزانڤانی باس لێ نەکریە، ژبەرکو چەکێ کیمیاوی نە بتنێ مرۆڤ و گیانەوەر بەلکو کەسکاتی ژی مراند دبوون. ل ڤێرە(رەپ رەپ) دەنگێ پستالێن دوژمنانە ئەوێن کو چ خوشی ل کۆلانان نەهێلاین و (هلم) ژی (چەکێ کیمیایی) ییە:

((چ دیلانە؟!

ژ رەپ رەپێ

ژبەر هلما کەپێ لیڤە

گول وەریانە ،

هۆ حەیرانو!)) (١)

دەربارەی ژینگەها سروشتی هۆزانڤانی ئاماژە ب (رۆژ، گول، گومچك) کریە. دیسان دەربارەی ژینگەها جڤاکی هۆزانڤانی ئاماژە ب (مێهڤان، لۆراندن، گوڤەند، دیلان) کریە. ژبەرکو وەرزێ دەرکەفتن و سەیران وخوشیایە و ئەڤ دیلان و گوڤەند ژی هەست و دەربرینە ژ خوشیێ، بەلێ هۆزانڤانی گوتیە:

((گوڤەندا دلێ من نەکن

چونکە! ل دیلانگێرا بوویە

تەرا و گێرە،))(٢)

ژبەرکو هەر کوردەك ب جهەکیڤە چوویە و خۆشی نەمایە، ئانکو بەربەلاڤ بوونە ب ئەڤی ئاوایی چ گوڤەند بتنێ ناهێنە گێران، (دیلانگێر) کوردپەروەرن و (تەرا و گێر) مەرەم بەربەلاڤبونە بێی پلان و خوەستن:

((ژ دیلانە؟!

ژ رەپ رەپێ))(٣)

)1(ئەحمەدێ زەرۆ، مە چ دڤێت وان نەڤێت، ل٤٦.

)2(هەمان ژێدەر، ل٤٥.

)3(هەمان ژێدەر، ل٤٦.

دەربارەی ژینگەها سیاسی هۆزانڤانی ئاماژە ب چ جهەکی نەکریە و دەمێ دبێژت(دایك) ب درێژاهیا هۆزانێ مەرەم پێ (کوردستان)ە، دیسان دبێژیت ل (خوپانا ئەڤی گوندی) مەرەم ژێ هەلەبچە یا شەهیدە. ژبەر دووبارە سەرهلدان و خەباتا بەردەواما کوردان، هۆزانڤانی هزرکریە ئێدی دێ بەرهەمێ شۆرەشێ جه گرت و وەلات ب خوینا شەهیدان هێتە ئاڤدان، ئێدی دێ نەخوشی ب داوی هێن و خوشی دەستپێکەت، دیسان یا بۆری دێ بتە مێژوو و بۆ زاروکان هێتە ڤەگێران، بەلێ جارەکا دی ئەوان بخۆ ئەڤ هۆڤاتی دیتیە. ل ڤێرە (پاشین) پاشەرۆژە و گەشاتیا بەژنێ مەرەم ئازادییا کوردستانێ یە:

((هەرێ حیران!
چاخێ دەلالیکێ دلێ من
دبەرتەنگیا مالا مندا
بوویە مێهڤان ،
من گو: رۆژ روهنیە سۆبە
دێ بسترم و هۆ حەیرانۆ
دبەر لاندکێ را،
دێ لۆرینم لۆ دێرانۆ
سۆبە خەملە
پاشین و گەشە ژ بەژنێ را،))[١]

ژبەر گرێدانا هۆزانڤانی ب وەلاتڤە هەر باژێرەك ب باژێری خۆ زانییە و خەمباریا خۆ ب ئەڤان وێنەیان دەربریە(گوڤەند نەکرن، رەنیا سەرێن بلند، خوپانا گوندی، کوربوون دلی، کررێن و نالینا دلی، گورێن هاڤی، دیلان نەکرن) پاش ئەڤان دەربرینان یەکسەر ئەگەرێ ئەوێ دیار دکەت:

((ژ رەپ رەپێ
ژبەر هلما کەپێ لێڤە))[٢]

)1(هەمان ژێدەر، ل٤٥.

)2(هەمان ژێدەر، ل٤٦.

سێ: رەگەز:

هەلبەت بوویەرێن گرنگ یێن مێژوویی مینا (ئەیلول، خیانەتا جەزائیر، گولان، وەغەرا بارزانی، کیمیا بارانا هەلەبچە، ...هتد) هەستا هەر کوردپەروەرەکی هەژاندیە و کوردینی خورتر کرینە، هۆزانڤان ژی ژ ئەڤێ کارتێکرنێ بێبەهر نەبوویە. بەلێ بوویەرا پتر کارتێکرن ل هۆزانڤانی کری هەستا نەتەوەیی بلندترکری (ئەو روودانا دلتەزین بو دەمێ لەشکەرێ عیراقێ ئەو کارەسات د دەرحەقا گوندێ (صۆریا) دا کری، کو چەندین خەلکێ سڤێل و بێ گونەه کوشتن، ئەڤە ژ لایێ ئەفسەرەکێ ب نازناڤێ (الجحێشی) ڤە هاتبوو ئەنجامدان، ئەڤێ روودانێ پتر هەستا نەتەوەیی ل من کرە گڕ و پەل...)[1]. دەربارەی تایبەتمەندیا نەتەوەیی د ئەڤێ هۆزانێدا ئەوە کو خەمباریا هەر کوردەکی خەمباریا مللەتی هەموویێ یە، دیسان د تەنگاڤترین کاوداندا دەست ژ تێکوشینێ بەرنەدایە و باوەری ب سەرکەفتن و گەشاتییێ هەبوویە و دیسان دگەشبین بوونە :

((دبەر لاندکێ را ،
دێ لۆرینم لۆ دێرانۆ
سۆبە خەملە
پاشین گەشە ژ بەژنێ را،))[2]
دیسان دبێژیت:
((بەلکو ژ کەرەما خوە
ڤەلورینیت
بێژیت سۆبە
گەش و خوشە
ژدایکێ را .. ژ دایکێ را))[3]

---

(1) هەمان ژێدەر، ل٥.
(2) هەمان ژێدەر، ل٤٥.
(3) هەمان ژێدەر، ل٤٧.

د هەمان پارچەدا دیاردبیت کو بوویەرێن ب سەرێ کوردان هاتین بووینە ستران، ئەڤێ ژی پتر کارتێکرن پەیدا کریە، چ ژبەر هەستا کوورا ئەوان سترانبێژان بیت یێن کو ب هەموو حەماسەتا خۆ ستران دستراندن و هەستا کوردان دژوارتر دکر، دلێ دوژمنی بریندار دکر و ژ لایەکێ دیڤە ئەڤان سترانان پتر گرنگی هەبوو ئەڤە دزڤریت ژبۆ رێژەیا کێما خوێندەواران ئانکو گوهداریکرن بهێزتر و کاریگەرتر بوو. دیسان (ڤەلوراندن) ژی دکەڤیتە هەمان ڤالبێ بۆریدا ژبەر نەزانینا خواندن و نڤیسینێ پەیڤ دانانیە بەرهەڤ و لێکدانینە ئەڤە ژی دەستکەفتەك دهێتە هژمارتن ژبەرکو بوویەر راستەراست هاتینە تۆمارکرن و پاراستن. ژبەرکو دەستهەلاتا نڤێسەری تێکستا وی یە و ژبەر نەکارینا هۆزانڤانی ژبۆ گوهارتنا تشتێ رودایی و روودەت هۆزانڤان نزانیت چ بکەت بەس دزانیت ئەڤان کریاران، کوردینی د دلیدا زێدەتر کریە، ئەڤە گرێدانا کوردان ب ئاخا ئەوانڤە دیاردکەت:

((جار دی لاوۆ
ڤینا تەوۆ کەتی ڤێرە ،
بوتە چ بکم
بوتە چ بێژم)) [(١)]

کو (لاوۆ) ب واتایا (کوردۆ) بکارهینایە، دیسان ل جهەك دی هۆزانڤان دبێژیت:

((هۆ حەیرانۆ !
دکم ناکم)) [(٢)]

دیسان کیمیا بارانکرن بوویە ئێك ژ تایبەتمەندیەکا دیترا نەتەوەیی ژبەرکو تاکە مللەت بوو د چەرخێ (٢٠)ێ دا بوویە قوربانی چەکێ قەدەغەکری، دەمێ باس ل کیمیا بارانکرنێ دهێتە کرن ئێکسەر باس دچیتە سەر هەلەبچا شەهید. دیسان تێکدان و وێرانکرنا بەهارێ ب درێژاهیا مێژوویی بوویە ئێك ژ

)1(هەمان ژێدەر، ل٤٦.

)2(هەمان ژێدەر، ل٤٦.

تایبەتمەندیا مللەتێ ژبیرکری، کو هەردەم دوژمنی ب سەردا دگرت و هەر تشت سەروبن دکرن، سڤێل و پێشمەرگە ... هەرتشت ددا بەرخۆ و وێران دکر، هۆزانڤانی ژی ئەڤە ب (ڕەنی) یێ وەسف کریە ژبەرکو ڕەنی هەر تشتێ ب خۆڕە دبەت.

کیمیا بارانکرن بێ دەستهەلاتا دوژمن دسەلمینت پشتی نکاری ب چەك و توپ و فروکان کوردستانێ داگیر بکەت کوردان ب چەکێن سڤك بەرەڤانی دکرن، لەورا پەنا بریە بەر ئەڤێ کەرەستێ کو چ بەرەڤانی ل هەمبەر نەهێتە کرن. کارتێکرنا ئەوێ یا زێدە بوو، ژبەرکو سەرەرای قوربانیدانێ، ئەوێن دیتین ژی ژ ترسا یان ژ خەما کەسانێن نێزیکی ئەوان ب نەتەمام (کێم ئەندام) ماینە و کارتێکرن ل نەوەیێن دیتر کرییە. کەسی نەدکاری خۆ نێزیك بکەت، ژبەرکو کەس هەبوون (دەست، لنگ، ...) پێڤە نەبوون، یان ل دەمێ راکرنێ هەر پرتکەك ب دەرەکێ ڤە دچوو، دیسان ژی ئەو چەندە هەبوو کو کەسانێن خۆ نەدناسین ژبەرکو هاتبوون سۆتن، هۆزانڤانی ئەڤ دوژمن ب (گورگ)ی وەسف کریە وەکو گیانەوەرەکێ دڕندە و دەمێ دەڤ ب خوین دبن دڕندەتر دبن، هەلبەت (لویرە) مەبەست لوراندنا گورگانە (دەنگێ گورگا)نە، دیسان (سویرە)ژی دەنگێ دددانێن ئەوانن، دەمێ دئازرن دەنگێ سیرێنێ ژێ دهێت:

((چەوا توڤێ گورا تێنە
لویرە - لویرە
سویرە - سویرە
بەرپیادە گرێل دبن
وەکی رەنیا سەرێن بلند
وەلێ تێنە،
وەی گومچکا
بو خوپانا ئەڤی گوندی)) (١)

)1(هەمان ژێدەر، ل٤٥.

ئەڤە سەرەرای هندێ یێن شەهید بوین ژ کەسانێن ساخ پتر بوون ئەڤێ ژی کڕین ژ دلێ هۆزانڤانی هینایە، لەورا دبێژیت:

((هۆ حەیرانۆ!

ژدلی تێتو کررین و نالە)) [1]

(1) هەمان ژێدەر، ل٤٦.

ئەنجـام

ئەنجام

١. ڕەهەندێ مێژوویی ب ڕەنگەکێ ڕاستەوخۆ و نەڕاستەوخۆ کارتێکرن لسەر هزر و سایکۆلۆژیا هۆزانڤانان کریە و ئەڤە ب ئاشکەرایی د هۆزانێن ئەواندا ڕەنگڤەدایە.

٢. ڕەخنا مێژوویی وەك داردەستەکێ ڕەخنەیی ژ بۆ شلۆڤەکرنا تێکستێن ئەوان هۆزانان ئەکتیڤیا خۆ هەبوویە کو د ئەنجامدا و لدویف پێزانینێن مێژوویا نڤێسینا ئەوان هۆزانان و سالا دەربرین ژێ کری، چەندین کۆدێن واتایی پێ هاتینە ڤەکرن. د هەمان دەمدا گەلەك هۆزانان پێدڤیاتی ب بەلگەنامێن مێژوویی هەبوویە تاکو هەموو گەهێن واتاییێن ئەوان هۆزانان پێ بهێن شلۆڤەکرن.

٣. ژ شلۆڤەکرنا ئەوان هۆزانان خۆیابوویە کو ڕەگەزێن پێکهێنەرێن ڕەخنا مێژوویی وەکو (ڕەگەز و ژینگەه، سەردەم) ببونە پێکهاتەکا سەرەکی ژ رستنا (هزری و ئایدویۆلۆژی و وژدانی)یا ئەوان هۆزانان.

٤. ڕەگەز وەك ئێك ژ بنەماییێن سەرەکیێن ڕەخنا مێژوویی بوویە ئەگەرێ شلۆڤەکرنا تێکستێن هۆزانان، خۆیابوویە کو کارتێکرنا ساخلەتێن ڕەگەزییێن نەتەوەیی بهێزتربوون ژ ئەوان هەموو ساخلەتێن دیتر یێن ڕەگەزی وەکو یێن بنەمالی و خێزانی لجەم هۆزانڤانان.

٥. (ژینگەه)ێ ڕاستەڕاست کاریگەریا خۆ لسەر هۆزانڤانان کریە، دیسان ژ شلۆڤەکرنا ئەوان هۆزانان خۆیابوویە کو ژینگەها سروشتی، جڤاکی، سیاسی، ڕەوشەنبیری زێدەتر ژ ژینگەها ئابووری کارتێکرن لسەر هۆزانڤانان کریە و ئەڤ چەندە ژی ب ئاشکەرایی د هۆزاناندا ڕەنگڤەدایە.

٦. (سەردەم)ی ژی ڕۆلەکێ کاریگەر ژ بۆ شلۆڤەکرنا تێکستێن ئەوان هۆزانان هەبوویە، گەلەك ژ ئەوان هۆزانان مۆرکێ سەردەمێ تێدا هاتییە ئافراندن بخۆڤە گرتیە، وەکو ئەوان هۆزانێن ل سەردەمێ شکەستنا شۆرەشا ئەیلولێ و پشتی هنگی هاتینە نڤێسین. د هەمان دەمدا ڕەهەندێن مێژوویی یێن بەری سەردەمی ژی کارتێکرنەکا مەزن هەبوویە، لەوڕا چەندین هۆزان ژ ڕوانگەیێ ئەوان ڕەهەندانڤە هاتینە شلۆڤەکرن.

٧. ب ڕەنگەکێ گشتی و د گشت ئاراستێن ڕەگەزێن مێژوویی یێن ئەوان هۆزانان‌دا خۆیادبیت کو ئەو بابەتێن مێژوویی یێن کارتێکرن ل هۆزانڤانان کرین و د ناڤ هۆزانێن ئەواندا ڕەنگڤەداین؛ دەربرینێ ژ خەبات و بەرخودان و حەز و ئازادیا نەتەوا کوردی دکەن.

لیستا سەرۆکانی و ژێدەران

ليستا سەرۆكانى و ژێدەران:

ئێك: پەرتۆك

أ. ب زمانێ كوردی:

١- ئازاد عەبدولواحێد كەریم، سۆسیۆلۆژیای شیعری كوردی لە رووی پێوەرە ئاكارییەكانەوە، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.

٢- ئا. لیژنەی ئەدەب لە كۆڕی زانیاری كوردستان، زاراوەی ئەدەبی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

٣- ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بە. تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، چ١، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر، ٢٠٠٥.

٤- ئەحمەد یاسین، بنەمایێن رەخنەیا ئەدەبی د رۆژنامەڤانییا دەڤەرا بادینان دا: رۆژنامەیا وار وەك نموونە، چاپخانا خانی، دهۆك، ٢٠١٥.

٥- ئەمین عەبدولقادر، تێكست دناڤبەرا گۆتارا رەخنەیی و رێبازێن ئەدەبی دا، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٨.

٦- ئوستن وارین و رینێ وێلیك، تیۆری یا وێژەی، و. د. عارف حیتۆ، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٨.

٧- اسماعیل رسول، چەند باسێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، دار الحریة، بەغدا، ١٩٨١.

٨- ب. ن، بیری رەخنەیی هاوچەرخ - كۆمەڵێ وتاری وەرگێڕدراو-، و. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.

٩- بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیكارانەی زاراوەی ئەدەبی: ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی، ب١، چ١، دەزگای چاپ و بەڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

١٠- بدرخان سندی(د.)، صادق بەهائەدین نڤیسڤانەكێ كوردە، چ١، دار آفاق عربیة، بغداد، ١٩٨٣.

١١- بەیان ئەحمەد حوسێن، هۆزانا بەرگری ل سەردەمێ شۆرەشا گولانێ ١٩٧٦-١٩٩١دەڤەرا بەهدینان، چ١، چاپخانا خانی، دهۆك، ٢٠٠٧.

١٢- برایمی مەلا، فەرهەنگی شیلانە (کوردی - فەرەنسی. فەرەنسی - کوردی)، چ١، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.

١٣- بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان: ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناڤین، و. حەمە کەریم عارف، ب٢، چ١، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨.

١٤- بیلینسکی، دەربارەی ڕەخنە، و. جەلال تەقی، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٧١.

١٥- جەمال نەبەز، کوردستان و شۆرەشەکەی، چ٣، چاپخانە منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.

١٦- چالز برێسلێر، ڕەخنەی ئەدەبی و قوتابخانەکانی (پێشەکیەك بۆ تیۆری)، و. عەبدولخالق یەعقووبی، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

١٧- چنار صدیق غازی، ئاراستێن تەکنیکی دشعرا نوی یا کوردی دا - دەڤەرا بەهدینان - بەدرخان سندی وەك نموونە، چ١، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٨- حەیدەری حاجی خدر، ڕەخنە و ئایدیۆلۆژیا، چ١، چاپەمەنی دیلان، هەولێر، ٢٠٠٥.

١٩- حسەین عارف، نووسینەکانم لە بواری رەخنە و لێکولێنەوەدا (وتار و لێکۆڵینەوە)، چ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١.

٢٠-دایڤد دەچز و دوویێن دی، رێبازەکانی ڕەخنەیی، و. عەتا قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١.

٢١- رەزا سەید حسێنی، قوتابخانە ئەدەبییەکان، و. حەمە کەریم عارف، چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

٢٢-ڕەشید فندی، چەند تیرۆژکەك لسەر رۆژنامەڤانیا کوردی، چ١، چاپخانا بەرێوەبەرایەتی چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٢.

٢٣- رەئـوف عوسمـان(د.)، ئاسـۆیەك بـۆ رەخنــەیی ئــەدەبی، چ١، مطبعـة الوقـف الحدیثة، بغداد، ٢٠١١.

٢٤- رێزان شڤان یوسف، هیومانیزم دهۆزانا نوی یا کوردی دا، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٢.

٢٥-زوزان ناسـر مسـتەفا، ئۆپەراسـیۆنێن ئـەنفالێ ل کوردسـتانێ دەرئـەنجام و کارڤەدانەڤە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.

٢٦-عبدالخالق سلطان، پەیڤێن بێ پـەردە: چـەند ڤـەکۆلینێن رەخنـا ئەدەبینـە لدۆر چیرۆکا دەڤەرا بەهدینان، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٥.

٢٧-عەبـدولقادر نـوری عەبدولکـەریم گـولی، یـاخیبوون دنـاڤ هۆزانـا نویخـازا کوردیدا (سەلمان کۆڤلی وەك نموونە)، چ١، چاپخانەیا خانی، دهۆك، ٢٠١١.

٢٨-عبـدی حـاجی (د.)، چـەند تیـورەکێن رەخنـا ئــەدەبی، چ١، چـاپخانا حجـی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

٢٩-عەزیز گەردی:

- ئەدەب و رەخنە، چ١، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٧٤.
- ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٧٨.

٣٠-عەلائـەدین سـەجادی، ئـەدەبی کـوردی و لێ کۆلینـەوە لـە ئـەدەبی کـوردی، چاپخانەی مەعارف، بغدا، ١٩٦٨.

٣١- عیمـاد وەیسـی خالـد، جەڤـەنگ دهۆزانـا ریالیسـتیکا کـوردی دا: دەڤـەرا بەهدینان ١٩٧٠ - ١٩٩١، چ١، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر، ٢٠٠٤.

٣٢-کامل حەسەن بەصیر (د.)، مێژووی رەخنەسازی، ب١، دار الحریة، بەغدا، ١٩٩٣.

٣٣-کەمال مەعروف (د.):

- رەخنەیی نوێی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی رەوشەنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، چاپخانەی لەریا، سلێمانی، ٢٠١٢.

٣٤- لوقمان ئاسيهى، ل بەر تێهنا بەرسڤێن وان، ب١، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠.

٣٥- مەلا شێم حەمەدى (حاجى ئۆمەرانى)، سەرەتاى شۆڕشى نوێى ٢٦ى گوڵانى ساڵى ١٩٧٦ چۆن دەستى پێ كرد، ب٢، چاپخانەى روشنبيرى، هەولێر، ١٩٩٤.

٣٦- موحسين ئەحمەد عومەر(د.)، فەرهەنگى زاراوەى ئەدەبى، ب١، چ١، دەزگاى چاپ و بەڵاوكردنەوەى ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.

٣٧- موسەدەق تۆڤى، مير جەلادەت بەدرخان: سەركردێ شۆرەشەكا رەوشەنبيرى، چ١، چاپخانا خانى، دهۆك، ٢٠١٣.

٣٨- نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگى زاراوەى ئەدەبى و رەخنەيى، چاپخانەى بينايى، سلێمانى، ٢٠١١.

٣٩- نزار ئورمانى، خوين دهەمبێزا بەفرێ دا (ڤەكۆلينەكا فۆرماليستى شيكارى يە) دشعرا موئەيەد تەيب دا، چ١، چاپخانەى وەزارەتى پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.

٤٠- نعمت الله حامد نهێلى:
- ئاوازێن خامەيى (لێكۆلين و رەخنە)، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٧.
- دەراڤەك ژ رەخنێ (رەخنە و ڤەكۆلين)، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠.
- پراكتيزەكرنا رەخنا نوويا ئەنگلوئەمريكى لسەر تێكستێن گرۆپا نووكرن هەروهەر، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٣.

٤١- هيڤيى بەروارى، رێبازێن ئەدەبى، چ١، چاپخانا هاوار، دهۆك، ٢٠١٠.

٤٢- هيمدادى حوسێن (پ.ى.د)، دەروازەيەك بۆ ڕەخنەى ئەدەبيى كوردى، چ١، چاپخانەى خانى، دهۆك، ٢٠٠٧.

٤٣- يوسف ئەحمەد مەنتك، بەدرخانييەكان ماڵباتێكى خەباتكەر، چاپخانەى منارە، هەولێر، ٢٠٠٥.

ب. ب زمانێ عەرەبی:

١- إبراهيم حمادة (د.)، مقالات في النقد الأدبى، دار المعارف، مصر،١٩٨٢.

٢- إبراهيم عبدالرحمن (د.)، الأدب المقارن بين النظرية و التطبيق، ط١، دار نوبار، القاهرة، ٢٠٠٠.

٣- أحمد أمين، النقد الادبى، ط٣، مكتبة نهضة المصرية، القاهرة، ١٩٦٣.

٤- أحمد الرقب، نقد النقد (يوسف بكار ناقداً)، دار اليازورى، الاردن، ٢٠٠٧.

٥- أحمد الشايب، أصول النقد الأدبى، ط١٠، مطبعة النهضة العربية، الفجالة - القاهرة، ١٩٩٤.

٦- أحمد العزي صغير(د.)، مصطلحات و مفاهيم في الأدب و النقد (رؤى و أبعاد)، دار الكتب، الموصل، ٢٠١٣.

٧- أسماعيل الشرفا(د.)، الموسوعة الفلسفية، دار أسامة، الاردن- عمان، ٢٠٠٢.

٨- اِندريك اندرسون اِمبرت، مناهج النقد الادبي، ت.د.الطاهر أحمد مكي، مكتب الأداب، القاهرة، ١٩٩١.

٩- بدل رفو(ترجمة و اعداد)، قصائد حب كوردية، ط١، مطبعة خانى، دهوك،٢٠١٠.

١٠- بديع محمد جمعة، دراسات في الأدب المقارن، دار النهضة، بيروت، ١٩٧٨.

١١- بيار دى بواديفر، معجم الأدب المعاصر، ت. بهيج شعبان، ط١، منشورات عويدات، بيروت - لبنان، ١٩٦٨.

١٢- جان ايف تادييه، النقد الادبى في القرن العشرين، ت. د. قاسم المقداد، مطابع وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٣.

١٣- جبرائيل سليمان جبور (د.)، كيف افهم النقد، ط١، دار الافاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٣.

١٤- چيروم ستولنيتز، النقد الفنى (دراسة جمالية و فلسفية)، ت. د. فؤاد زكريا، ط١، دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاِسكندرية، ٢٠٠٧.

١٥- حسن مسكين (د.)، مناهج الدراسات الأدبية الحديثة من التاريخ الى الحجاج، ط١، مؤسسة الرحاب الحديثة للطباعة و النشر، بيروت - لبنان، ٢٠١٠.

١٦- حسين الحاج حسن (د.)، النقد الأدبي في أثار أعلامه، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، ط١، بيروت- لبنان، ١٩٩٦.

١٧- حميد لحمدانى (د.)، النقد التاريخي في الادب (رؤية جديدة)، المطابع الأميرية، المغرب، ١٩٩٩.

١٨- ديڤد ديتش، مناهج النقد الادبي بين النظرية و التطبيق، ت. د. محمد يوسف نجم، دار صادر، بيروت، ١٩٦٧.

١٩- ر. أ. سكوت جيمس، صناعة الأدب، ت. هاشم الهنداوي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد- عيراق، ١٩٨٦.

٢٠- رينية ويليك:

- مفاهيم نقدية، ت.د. محمد عصفور، مطابع الرسالة، الكويت، ١٩٨٧.
- تاريخ النقد الأدبى الحديث (١٧٥٠- ١٩٥٠)، ت. مجاهد عبدالنعم مجاهد، المجلد الأول - أواخر القرن الثامن عشر، طبع بالهيئة العامة الشؤون المطابع الأميرية، د.م.ط.، ١٩٩٨.

٢١- ستانلي هايمن، النقد الأدبي و مدارسه الحديثة، ت. احسان عباس و د. محمد يوسف نجم، ج١، دار الفكر العربي، د.م.ط. ، د. ت.

٢٢- سمير سعيد حجازى(د.)، مناهج النقد الأدبى المعاصر بين النظرية والتطبيق، ط١، دار الافاق العربية، القاهرة، ٢٠٠٧.

٢٣- سيد قطب، النقد الادبي اصوله و مناهجه، ط٨، دار الشروق، القاهرة، ٢٠٠٣.

٢٤- شاكر مصطفى سليم(د.)، قاموس الأنثروپولوجيا (إنكليزى- عربى)، ط١، الجامعة الكويت، ١٩٨١.

٢٥- شكرى عزيز الماضيى، في نظرية الادب الدراسات الادبية و النقدية، ط١، دار المنتخب العربي، بيروت، ١٩٩٣.

٢٦- شوقى ضيف (د.):
- البحث الادبي (طبيعته، مناهجه، اصوله، مصادره)، ط٧، دار المعارف، القاهرة، ١٩٧٢.
- في النقد الادبي، ط٨، دار المعارف، مصر، ٢٠٠٤.

٢٧- صلاح فضل (د.)، في النقد الأدبي، من منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٧.

٢٨- طراد الكبيسي، مدخل في النقد الادبي، دار اليازوري العلمية، عمان - الاردن، ٢٠٠٩.

٢٩- عباس توفيق، نقد الشعر العربي الحديث في العراق من ١٩٢٠- ١٩٥٨، دار الرسالة، د.م.ط.، ١٩٧٨.

٣٠- عبدالرحمن أبوعوف، فصول في النقد و الادب، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، د.م.ط.، ١٩٩٦.

٣١- عبدالعزيز الدسوقى(د.) تطور النقد العربى الحديث في مصر، المكتبة العربية- الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٧٧.

٣٢- عبدالعزيز عتيق (د.)، في النقد الادبي، ط٢، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٧٤.

٣٣- عثمان موافى (د.)، منهج النقد التاريخى الاسلامى و المنهج الأوروبى، ط٣، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٤.

٣٤- على جواد الطاهر(د.)، مقدمة في النقد الأدبي، ط٢، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٨٣.

٣٥- عمر محمد الطالب (د.):
- مناهج الدراسات الادبية الحديثة، ط١، دار البيضاء، المغرب، ١٩٨٨.
- المذاهب النقدية (دراسة و تطبيق)، دار الكتب، الموصل، ١٩٩٣.

٣٦- فائق مصطفى (د.) و عبدالرضا على (د.)، في النقد الأدبى الحديث منطلقات و تطبيقات، ط١، دار الكتب، موصل، ١٩٨٩.

٣٧- ك. نلووف و اثنان آخران، موسوعة كمبريدج في النقد الأدبى- القرن العشرون المداخل التارخية و الفلسفية و النفسية، ت. إسماعيل عبدالغنى و آخرون، ط١، مجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ٢٠٠٥.

٣٨- كتاب جماعي قدم له أ.كيبيدي فارغا، النظرية و النص، ت. د. منذر عياشي، ط١، عالم الكتب الحديث للنشر و التوزيع، الاردن، ٢٠١٣.

٣٩- الكساندر ديما، مبادىء علم الادب المقارن، ت. د. محمد يونس، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧.

٤٠- لانجلو اوسينوبوس و اثنان آخران، النقد التاريخي، ت. عبدالرحمن بدوي، ط٤، دار القلم، لبنان، ١٩٨١.

٤١- لانسون و مايية، منهج البحث في الادب و اللغة، ت. محمد مندور، دار نهضة مصر، الفجالة - القاهرة، ١٩٩٦.

٤٢- لجنة من الباحثين، في النقد الأدبي، ط١، مؤسسة ناصر للثقافة، القاهرة، ١٩٨١.

٤٣- ماجدة حمود، علاقة النقد بالإبداع الأدبي، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٧.

٤٤- مجدي وهبه و كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ط٢، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٨٤.

٤٥- مجموعة من الكتاب، مدخل إلى مناهج النقد الأدبي، ت. د. رضوان ظاظا، سلسلة عالم المعرفة(٢٢١)، الكويت، ١٩٩٠.

٤٦- محمد سليمان (د.) (عيال سلمان)، أمل دنقل الشعرية، ط. العربية، دار اليازوري، عمان - الاردن، ٢٠٠٧.

٤٧- محمد الصادق عفيفى (د.)، النقد التطبيقي و الموازنات، مؤسسة الخانجى بالقاهرة، مصر، ١٩٧٨.

٤٨- محمد عبدالمنجم خفاجى (د.)، مدارس النقد الادبى الحديث، ط١، دار المصرية اللبنانية، القاهرة، ١٩٩٥.

٤٩- محمد غنيمى هلال:

- النقد الادبى الحديث، دار العودة، بيروت، ١٩٧٣.
- الأدب المقارن، دار العودة، بيروت، ١٩٩٩.

٥٠- محمد مندور (د.):
- في الادب و النقد، دار نهضة مصر، الفجالة – القاهرة، ١٩٧٣.
- النقد و النقاد المعاصرون، دار نهضة مصر، الفجالة- القاهرة، ١٩٩٧.

٥١- محمود البستانى، في النظرية النقدية، المؤسسة العامة للصحافة و الطباعة مطابع الجمهورية بغداد، بغداد، ١٩٧١.

٥٢- ميجان الرويلي (د.) و سعد البازعي (د.)، دليل الناقد الأدبي، ط٤، الدار البيضاء، بيروت- لبنان، ٢٠٠٥.

٥٣- نبيل راغب (د.)، موسوعة النظريات الادبية، ط١، دار نوبار، القاهرة، ٢٠٠٣.

٥٤- نجيب الحقيقى، من الأدب المقارن، ج١، ط. موسعة، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، ١٩٧٥.

٥٥- يوسف خليف (د.)، مناهج البحث الادبي، دار الثقافة، الفجالة- بيروت، ١٩٩٧.

ج. ب زمانێ ئینگلیزی:

1- Wilferd L., et.al, A Handbook of Critical Approaches to Literature, 5TH Edition, Oxford University Press, New York, 2005.

2- Lawrence Shaffer, Dictionary of Literary Criticism, K. S. Paperbacks, India, 2005.

3- J. A. Cuddon, Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, 4th Edition, Penguin Books Ltd, Rengistered Offices, London, 1998.

4- Charles E.Bressler, Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice, 4th Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey, 2007.

دوو: نامێن ئەکادیمی:

١- ئاوارە کەمال صالح، رەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، ماستەرنامە، کولیژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٠.

٢- رعد عبدالمجید یوسف، رۆشنبیر و نڤێسکار صادق بەهاءالدین ئامێدی، ماستەرنامە، سکولا ئاداب، زانکۆیا دهۆك، ٢٠١٣.

٣- رێبین خلیل قادر، مێتۆدی رەخنەی تەواوکاری (التکاملي) لە رەخنەی ئەدەبی کوردیدا- هەردوو کتێبی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) و (کاروانی شیعری نوێی کوردی) بەنموونە، ماستەرنامە، کولیژی زمان، زانکۆی سەڵاحەددین، ٢٠٠٦ -٢٠٠٧.

٤- شیلان عەبدولرەحمان سلێمان، لایەنێن پەروەردەیی دهۆزانا زارۆکاندا (موئەیەد تەیب) و (محەمەد ئەمین دۆسکی) وەك نموونە، ماستەرنامە، سکولا زمان، زانکۆیا زاخۆ، ٢٠١٤.

٥- عیماد وەیسی خالد، بەراوردکردنی داستانی (شێخی سەنعان)ی عەتتاری نیشابووری و فەقیێ تەیران - لێکۆلینەوەیەکی شیتەڵکاری - رەخنەیی یە، نامەیی دکتۆرا، کولیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٣.

٦- کارزان کریم أمین، ئاراستەکانی رەخنەی شیعری کوردی- بەنموونەی ماستەرنامەکانی ئەدەب ١٩٨٨-٢٠٠٠، ماستەرنامە، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٩.

٧- هەژار ئەحمەد عەبدلغەفور:

- بنەما رەخنەییەکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی لە ١٩٢٠ەوە تا ١٩٦٢- لێکۆڵینەوەیەکی تیۆری شیکاری یە، ماستەرنامە، کۆلیژی زمان، زانکۆیی سەلاحەددین، ٢٠٠٧.
- روانینێکی رەخنەییی لەسەر نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، نامەی دکتۆرا، سکولی زمان، زانکوی سەلاحەددین، ٢٠١٣.

٨- هدی صدیق احمد، بنیاتێ هونەری د هوزانێن عبدالرحمن مزوری، ماستەرنامە، کولیژا ئاداب، زانکۆیا دهۆك، ٢٠١٣.

سێ: گۆڤار:

أ. ب زمانێ كوردی:

١- ئامانج عوسمان حەمەد، سایكۆلۆژیاییەتی دەقی ئەدەبی، گۆڤاری رامان، ژ(٢٠)، هەولێر، ١٩٩٨.

٢- ئەدیب عەبدوللا، هەڤدیتن ل گەل سەلمان كۆڤلی، گۆڤاری رامان، ژ(٣٩)، هەولێر، ١٩٩٩.

٣- بەشیر مزوری، هەڤپەیڤین ل گەل خەلیل دهۆكی، گۆڤاری رامان، ژ(٦٦)، هەولێر، ٢٠٠١.

- رۆژانێت تاخێ كۆچەرا، گۆڤارا دهۆك، ژ(٥)، دهۆك، كانوونا ئێكێ ١٩٩٨.

- رۆژانێت تاخێ كۆچەرا، گۆڤارا دهۆك، ژ(١٤)، دهۆك، چریا ئێكێ ٢٠٠١.

٤- پەیڤ، دیدارەك د گەل فەیسەل مستەفا، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٥٥)، دهۆك، ٢٠١١.

٥- تامی ئەدەب، دیدار ل گەل موئەیەد تەیب، بەلاڤوكا تامی ئەدەب، ژ(٢)، دهۆك، ٢٠١٢.

٦- چاڤدێر، گەلاوێژ عبدالرحمن مزوری ب میدالیا زێری خەلات دكەت، گۆڤارا چاڤدێر، ژ(١٢١)، دهۆك، ٢٠١٢.

٧- دەستەكا دەنگێ مە، تورەڤانێن خو بناسین، گۆڤارا دەنگێ مە، ژ(١)، دهۆك، ١٩٨٥.

٨- دەستەكا گۆڤارا پەیڤ، هۆزانڤان سلمان كۆڤلی دچەند رێزەكاندا، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٢٨)، دهۆك، ٢٠٠٤.

٩- دەستەكا نڤیسینێ، سەلمان كوڤلیێ دهۆكی، گۆڤارا دهۆك، ژ(٢٢)، دهۆك، شواتا ٢٠٠٤.

١٠- سەگڤان یوسفی، دیدار ل گەل بەدرخان سندی، گۆڤارا كاروان، ژ(١٥٧)، هەولێر، ٢٠٠١.

١١- سەلمان كۆڤلی:

١٢- سیپە، صادق بەهائەدین ئامێدی.. بەرهەم و زیندیبوون، گۆڤارا سیپە، ژ(٤٨)، گۆڤارەکا رەوشەنبیری گشتی یا هەیڤانەیە لقێ ٩ێ پارتی دیموکراتی کوردستان دەردئێخیت، ٢٠١٣.

١٣- شێخ سەعید گەلی رمانی، بارزانیێ نەمر ب ئیرادەیەکا مەزن هەمبەری سیاسەتا داگیرکەرێن کوردستانێ بوو، گۆڤارا سیپە، ژ(٤٨)، گۆڤارەکا رەوشەنبیری گشتی یا هەیڤانەیە لقێ ٩ ێ پارتی دیموکراتی کوردستان دەردئێخیت، ٢٠١٣.

١٤- فهیم عبدالله حمو، رێکەفتنا ١١ی ئادارا ١٩٧٠(ناڤەرۆك و چارەنڤیس)، گۆڤارا مەتین، ژ(٥٥)، دهۆك، ١٩٩٦.

١٥- محەمەد عەبدوللا و ئیسماعیل بادی، هەڤپەیڤین ل گەل هۆزانڤانێ دوور ژ وەلات خەلیل دهۆکی، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٢١)، دهۆك، پایزا ٢٠٠١.

١٦- هزرڤان، پێنج خەونێن کۆڤلی، گۆڤارا پەیڤ، ژ(٣١)، دهۆك، پاییزا ٢٠٠٤.

ب. ب زمانێ عەرەبی:

١- عبدالقادر الرباعي(د.)، الشعر و الواقع الاجتماعي في النقد الحديث، م. الاقلام، تصدر عن دار الشؤون الثقافية العامة- وزارة الثقافة و الاعلام، ع(٨)، بغداد، ١٩٨٠.

چوار: چاڤپێکەفتن:

چاڤپێکەفتن ل گەل:

١- ئەحمەدێ زەرۆ، پەرتوکخانا دهۆك، دهۆك، دەمژمێر (١٠:٣٠) سپێدێ، ل رۆژا ٢٠١٥/٦/٤.

٢- بەدرخان سندی(د.)، مالا ئەوی، زاخۆ، ئەینی، دەمژمێر (٦)هێڤاری، ل رۆژا ٢٠١٥/٦/١٢.

٣- ڕێكێش ئامێدی، مالا ئەوی، دهۆك، چوارشەمب، دەمژمێر (١١)سپێدێ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٧/١٥.

٤- فازل عمر(د.)، نڤیسینگەها وار تیڤی، دهۆك، شەمبوو، دەمژمێر(٥:٣٠) هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٤/٥/٣٠.

٥- فەیسەل مستەفا، مالا ئەوی، هەولێر، شەمبوو، دەمژمێر (٤:١٥) پشتی نیڤرۆ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٧/٢٥.

٦- محسن قوچان، بارەگایێ گۆڤارا مەتین، دهۆك، چوارشەمب، دەمژمێر (٥)هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٧/٢٢.

٧- موئەیەد تەیب، دەزگەهێ سپیرێز، دهۆك، ئێك شەمب، دەمژمێر(١:٣٠) پشتی نیڤرۆ، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٥/٣١.

٨- هەڤپەیڤین ل گەل (خەلیل دهۆكی)، سێ شەمب، دەمژمێر(٥) هێڤاری، ل ڕۆژا ٢٠١٥/٦/١٦. (ب ڕێكا ئەنتەرنێتێ).

پێنج: سایتێن ئەنتەرنێتی:

١- أسامة فوزي، التطاول على النقد الادبي، من موقع الاكتروني (عرب تايمز)، ٢٠١٥/١/٣، ص٤. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن:
http:// www.arabtimes.com/osama-all/doc44.html

٢- حيدر محمود غيلان (د.)، الأدب المقارن و دور الأنساق الثقافية في تطور مفاهيمه و اتجاهاته، من موقع الاكتروني (mohamedrabeea)، ٢٠١٥/١/٤، ص ٩-١٠. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن:
www.mohamedrabeea.com/books/book1

٣- خالص مسور، المنهج التاريخي في الأدب، من موقع الاكتروني (دوروب)، ٢٠١٥/٣/٣، ص١٥. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن:
http://www.doroob.com/archives/?p=40023

٤- د.م، فردیناند برونتیر، من موقع الاكترونی (ویكبیدیا)، ٢٠١٥/١/٢، ص١. ژ ئەڤی سایتی هاتییە وەرگرتن:
http://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Bruneti

شەش: پرۆگرامێن تەلەفزیونی:

1- Herman M. Tahir: hevpeyvîn li gel Muad Teyib, The artist, WaarTV., Duhok, Roja Eynî, Demjimêr 10:00 P.M, 2014.

حەفت: دیوان:

٢- ئەحمەدێ زەرۆ، مە چ دڤێت وان نەڤێت، چ٢، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٢.

٣- بەدرخان سندی(د.)، هۆزانێت من، چ١، دهۆك، ٢٠٠٩.

٤- خەلیل دهۆکی، تە چ دڤیا و من نەئانی، دار الحریة، بغداد، ١٩٨٢.

٥- زەکی محمد سعدالله (رێکێش ئامێدی)، لێڤە نابم، مطبعة علاء، بغداد، ١٩٨٥.

٦- سەلمان کۆڤلی، وەرنە ئەڤینێ، چ١، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، ژ بەلاڤكرنا ئەمینداریا گشتی یا روشنبیری و لاوان ل دەڤەرا کوردستانێ، ١٩٨٨.

٧- عبدالرحمن مزوری، ژ ئەڤینا چراێن کەڤن، چاپخانە الحوادث، بەغدا، ١٩٨٠.

٨- فیصل مصطفی، ئەڤین، دار الحریة، بغداد، ١٩٧٨.

٩- محسن قوچان، بەفرا ل ڤێرێ، مطبعة اسعد، بغداد، ١٩٨٦.

١٠- موئەیەد تەیب، ستران و بەفر و ئاگر، چ٣، دهۆك، ٢٠٠٩.

ملخص البحث

شغل البعد التاريخي جانبا مهما في عدد من الدراسات الانسانية، و قد استفاد النقد الادبي من ذلك، و في هذا السياق ظهرت دراسات أدبية تقوم بمقاربة النص الابداعي من وجهة النظر تاريخية، ذلك أن النص الابداعي هو نتاج زمن كاتبه، و أن الظروف التاريخية تؤثر بصورة مباشر أو غير مباشر على المناحي الوجدانية و الفكرية و الايديولوجية لكاتب النص.

و لهذا فأن التاريخ يكون عنصرا هاما في النسيج النص للعمل الأدبى، و وسيلة فعالة لمقاربة النصوص الأدبية بوجه عام و الشعرية فيها بوجه خاص بغية تحليل المعنى و الدلالية المخفية لتلك النصوص.

لقد تناولنا مجموعة من النصوص الشعرية لعدد من شعراء منطقة بهدينان خلال مرحلة تاريخية ١٩٧٠ و لغاية ١٩٩١، ومن وجهة نظر النقد التاريخي و لا سيما مقولاته الرئيسية و هي (الجنس، البيئة، العنصر) و نتيجة لذالك تبين لنا أن العوامل التاريخية و قد أثرت على نتاجات هؤلاء الشعراء.

Abstract

The historical dimension or history has become an important factor in many humanitarian studies. Literary criticism has made use of this dimension and many literary studies based on this dimension have been conducted. Creative literary texts are the product of the time of its author, i.e. history and historical circumstances, whether directly or indirectly, had ideological, intellectual and conscious influence on the author.

From this perspective, history constitutes a significant element in the composition of creative literary texts and serves as an effective means for bringing close together literary texts in general and poetic text in particular when the texts are approached semantically and individually. To the best knowledge of the researcher, there is no such a study conducted in Kurdish criticism about this particular subject. This, therefore, pushed us to select the subject ((Application of the Historical Criticism Method to the Modern Kurdish Poetry in Badiny from 1970-1991)) This topic is handled as a critical factor wherein its general and private dimensions are handled.

We applied this topic to a number of poems and analyzed those texts according to theoretical basis of literary criticism such as gender, environment, and period. It turned out that the historical factor is efficient for creating affinity between texts and helped surface the hidden meaning in those texts. It has also become clear that historical factors has influence on poets in whose poems the historical dimension lies.